

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
Department of Ukrainian Studies
University «L'viv Stavropigion»**

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск - Issue V

Львів – Lviv, 2007

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Друкується за рішенням Вченої Ради
Науково-дослідного Інституту українознавства Міністерство освіти і науки України
протокол № 5 від 16 квітня 2007 року.
Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
The journal is published according to the decision of the Academic Council of Scientific Research
Institute of Ukrainian Studies, transactions №5, June 16, 2007.**

Випуск V - 2007 р., присвячений 85-ти літтю з дня народження члена редколегії журналу Українознавець, доктора філософських та політологічних наук, професора Михайла Пришляка.

У V-й випуск «Українознавця» ввійшли праці вчених та рецензії з Львова, Києва, Полтави та Москви які досліджують проблеми українознавства.

**Українознавець - Connoisseur of Ukraine
Випуск - Issue V. - Львів, 2007.**

Редакційна Рада:

доктор історичних наук	Баран В.Д. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Васюта С.І. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Грабовецький В.В. (Івано-Франківськ, Україна),
доктор історичних наук	Дашкевич Я.Р. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Даниленко В.Н. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Когутик М.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Калакура Я.С. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Кабузан В.М. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Плисюк В.П. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Савчук Б.П. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Санін Г.О. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Сворака С.Д. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терпиловський Р.В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Федака С.Р. (Ужгород, Україна)
доктор історичних наук	Хорошкевич А.Л. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Якименко М.А. (Полтава, Україна)
доктор філологічних наук	Єрмоленко С.Я. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Качкан В.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор філологічних наук	Крик. Я.С. (Мюнхен, Німеччина)
доктор філологічних наук	Кононенко П.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мегела І.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мосенкіс Ю.В. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мушинка М.В. (Пряшів, Словаччина)
доктор філологічних наук	Погрібний А.Г. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Чопик Б.Г. (Нью-Джерсі, США)

Редколегія: доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, академік Міжнародної академії наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України, лауреат премії ім. академіка І.П.Крип'якевича В.С. Ідзьо (**Головний редактор**), кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ О.Б.Ярошинський, кандидат історичних наук, доцент Л.К.Токар, кандидат історичних наук, доцент О.Г.Макарчук, кандидат історичних наук, доцент О.І.Сурмач, кандидат історичних наук, доцент Т.О.Гонтар, кандидат історичних наук, завідувач археологічного відділу УУМ В.С.Артюх, доктор філологічних наук, професор, академік П.П.Кононенко, кандидат філологічних наук, професор С.Г.Борзенко, кандидат філологічних наук, завідувач відділу мови НДІУ, В.Ю.Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент Л.В.Бабаєва, кандидат філологічних наук, доцент З.М.Бичко, кандидат філологічних наук, доцент Л.І. Конюхова, доктор філософських наук, професор М.Д.Пришляк, кандидат філософських наук, доцент Т.П.Кононенко, кандидат технічних наук, доцент В.Д.Смичок, викладач кафедри українознавства УЛС, вчений секретар А.В.Захарченко (**літературний редактор**).
ISBN 978-966-397-068-5

© Науково-дослідний Інститут Українознавства МОН України.
© Журнал "Українознавець".

Редакційна рада та редколегія наукового журналу “Українознавець” від щирого серця вітають члена редколегії, доктора філософських, політичних наук, професора, отця – мітрата Михайла Пришляка з 85 - ти літтям!

**Переднє слово головного редактора
The first word of the editor-in-chief**

Вітаючи з 85-ти літтям та науковими досягненнями українського вченого отця доктора філософських, політичних наук, професора Михайла Пришляка, наголосимо, що він як вчений розпочав втілювати наукове українознавство, філософію, політологію в 1992 році по прибуттю в Україну з Риму. Йому вдалося внаслідок широкоглядних філософських та політичних знань швидко включитися в українське науково-освітнє та культурно-релігійне життя.

Отець доктор, професор Михайло Пришляк був просто покликаний Богом реалізувати розвинуті українські наукові та освітні цінності, які напрацював впродовж усього свого життя в вищих учбових та наукових закладах Західної Європи, зокрема в Римі. Тому включившись в активну участь в формуванні редакційної ради та редколегії наукового журналу “Українознавець” отець доктор, професор Михайло Пришляк взяв на себе обов’язок розвивати українське історичне, філологічне та філософсько-релігійне світобачення в контексті розвитку історичної, мовної та філософської концепції розвитку Української держави. Взявши за основу новітні історико-філософські концепції по питаннях розвитку науки та освіти, він сьогодні розвиває в Україні сучасну європейську гуманітарну наукову думку. В контексті просування Української держави, наукової та освітньої системи до стандартів Болонського процесу, наукових друкованих органів, зокрема журналу “Українознавець”, отець доктор філософських, політичних наук, професор Михайло Пришляк став активним членом редакційної ради та редколегії журналу “Українознавець”.

В журналі “Українознавець” він поєднує роботу та досвід, як і кращі досягнення та традиції науково-освітньої роботи, яка напрацьована ним в аналогічних наукових виданнях Західної Європи. Подаючи нові концепції та наукові праці по історії філософії, отець Михайло Пришляк розуміє, що в час незалежності, українська наука та освіта потребує розбудови нової концепції української історії, філології та філософії в контексті розвитку сучасної української нації та української національної ідеї, впровадження новітньої українознавчої системи знань в українську освіту та науку в чому бажаємо йому подальшої наснаги...

**Головний редактор – Віктор Ідзьо
Editor-in-chief – Viktor Idzo**

Зміст

Переднє слово головного редактора.....	3
--	---

Історія

Артюх Вадим. До питання про релігійні уявлення населення Трипільської культури Карпато-Дністровського регіону.....	6
Ідзьо Віктор. Становлення монастирів, чернецтва, християнської медицини та ченців-лікарів у стародавній Україні-Русі в X-XIII століттях.....	16
Калакура Ярослав. Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства.....	22
Кононенко Петро. Історична проблема: націоналізм - національна ідея в українознавстві.....	27
Мазур Олег, Демчук Марія. Князь Дмитро Корятівич (Михайлович): питання походження прізвищевої назви “Боброк-Волинець”.....	30
Паламар Іван. Національне й християнське у світогляді та життєдіяльності о.М.Шашкевича.....	37
Пришляк Михайло. Історичний процес в філософії гуманізму в епоху відродження у XIII-XVI століттях.....	40
Шостак Маргарита. Культура Київської Русі як один з чинників становлення державності в українській історіографії XX століття.....	45

Філологія

Дроздова Олена. Вплив мови української церкви на формування свідомості українського народу в кінці XIX – на початку XX століття.....	55
Захарченко Андрій. Імпресіоністична гра світла й тіні у творчості Яра Славутича.....	58
Ідзьо Віктор. Галицьке Євангеліє як мовна, літературна та історична пам’ятка 1144 року.....	63
Кононенко Тарас. До питання визначення основної літературної форми філософських творів Григорія Сковороди.....	65
Лазарєва Валентина. “Чорна рада” П.Куліша, як літературна студія української національної ментальності.....	69
Любарська Людмила. До проблеми цілісного українознавчого підходу у викладанні української літератури як важливого складника оновленого освітньо-виховного процесу.....	74
Медвідь Алла, Медвідь Федір. Державний статус української мови: політико - правові підстави.....	79
Мосенкіс Юрій. Мова Трипільської культури: сучасний стан дослідження.....	82
Токар Леонід. Мова в самопізнанні й самотворенні народу.....	85
Шалагінова Олександра. До питання про писемну ідентифікацію трипільської таблички з с. Лишнівки на Волині.....	91

Рецензії

Вол Богдан. Рецензія на статтю Паламаря Івана Васильовича “Національне й християнське у світогляді та життєдіяльності М.Шашкевича”.....	101
Ідзьо Віктор. Рецензія на працю доцента Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської”. Перемишль-2007, 302с.....	101
Наші автори.....	103

**Головний редактор В.Ідзьо, члени редколегії М.Пришляк, В.Смисок
наукового журналу «Українознавець»**

Content

The first word of the editor-in-chief.....	3
--	---

History

Artyukh Vadym. To the question of religious images of population Trypol culture in Carpatian – Dnister region.....	6
Idzio Viktor. Coming into being of monasteries, of the monks, of Christian medicine and monks-doctors in ancient Ukraine-Rus' in the 10 th –13 th centuries.....	16
Kalakura Yroslav. Historical anthropologism as methodological principle of The Connoisseurs of Ukraine...	22
Kononenko Petro. Historical problem: nation and national idea in Ukraine.....	27
Mazur Oleh., Demchuk Maria. Prince Dmytro Koriatovych (Myhajlovych): to the problem to find out the etymology of the surname „Bobrok-Volynec”.....	30
Palamar Ivan. National and Christian things in outlook and Shashkevich vital activity.....	37
Pryshlyak Mykhajlo. Historical process in philosophy of humanism during Renaissance in 13 th -16 th cent.....	40
Shostak Margarita. The Culture of Kyivs'ka Rus' as act of development nation in Ukrainian historical of XX century.....	45

Philology

Drozdova Olena. The Ukrainian Language of the Orthodox Church on the Formation of Cognition of Ukrainian People at the End of the XIX century – beginning of XX century.....	55
Zakhrchenko Andriy. Impressionists game between light and shadow in the poetry of Yar Slavutych.....	58
Idzio Viktor. “Halyc’ke Evanhelie” as historical, literature and linguistic treasure from 1144.....	63
Kononenko Taras. To the question of determination of the basic literary form of Hryhoriy Skovoroda’s philosophical works.....	65
Lazareva Valentyna. P.Kulish's “Chorna Rada” as literature study of Ukrainian national mentality.....	69
Liubarska Liudmyla. The Problem of Ukrainian literature studying as an Important Part Of Educational Process.....	74
Medvid' Alla, Medvid' Fedir. Official standart of Ukrainian language.....	79
Mosenkis Yuriy. Language of Trypil culture: contemporary state of investigation.....	82
Tokar Leonid. The language in creation nation.....	85
Shalaginova Aleksandra. The problems identification Plate of Trypillia on the Volyn's village Lyshnivky.....	91

Reviews

Vol Bohdan. The Review for the article of Palamar's I.V. " The national and Christian in world outlook of M. Shashkevych".....	101
Idzio Viktor. The Review for the article of M. Cossack: "The past and modern Kobyl'nyc' of Wallachian and Rus' ".....	101
Our authors.....	103

**Головний редактор В.Ідзьо, Ю.Мосенкіс -
член редакційної ради наукового журналу «Українознавець»**

До питання про релігійні уявлення населення Трипільської культури Карпато-Дністровського регіону

Анотація: В статті розглядається питання про релігійні вірування населення трипільської культури. Природне середовище, господарська діяльність визначили характер цих вірувань. Поруч з первісними мисливськими культами в трипільській культурі тривалий час домінували сільськогосподарські культи та культ матері- . На пізньому етапі, в зв'язку з розкладом общинно-родових відносин та агресії сусідніх скотарських племен змінюється характер вірувань. Старі культи поступово витісняються культом сили, зброї та войовничих богів.

Ключові слова: трипільська культура, посуд, орнамент, культ, святилище.

В епоху пізнього неоліту V-IV тис. до н.е. відбувається перехід від привласнювального господарства до виробляючого. Землі Прикарпаття і Подністров'я виявилися сприятливими для розвитку землеробства. Це стосується трипільської культури, що зародилася на Середньому Подністров'ї та входить у систему землеробських культур Східного Середземномор'я і Балкан. Ми не знаємо назви цього народу, ні мови, якою він розмовляв. Але із численних археологічних матеріалів, зібраних протягом XX століття, можна відновити картину релігійних вірувань

У Карпато-Дністровського регіону пам'ятки трипільської культури були знайдені ще в XIX ст. але виділить їх у 30-і роки XX століття львівський археолог О. Кандиба [32, с.32-56].

С. М. Бібіков вважає, що племена трипільської культури прийшли з півдня і принесли в мисливське середовище мезоліту і неоліту новий вид господарства [3, с.286].

На зміну старим мисливським культам приходять нові релігійні уявлення, пов'язані із землеробством і родючістю, але старі культи, пов'язані з привласнювальним господарством, зберігаються.

На підставі майже столітніх досліджень пам'яток трипільської культури, можна говорити про те, що батьківщина цієї цивілізації – передгір'я Карпат і долина Дністра. Природні умови тут досить сприятливі: м'який клімат і родючі землі. За Л. Гумільовим цивілізації формуються на стику природних ландшафтів [11, с.3-90].

Стик ландшафтів, гір і річкової долини, проглядається на Прикарпатті та Подністров'ї.

У результаті багатобічних і взаємозалежних процесів виникла, досить єдина у своєму матеріальному вигляді, культура ранньотрипільських племен. Носієм цієї культури була етнічна група з оформленим економічним укладом, в основі якого були землеробство і скотарство, при значній ролі в господарстві полювання і збирання. За свідченням археологічних джерел, ранні соціальні та політичні інституції були побудовані на патріархально-родових відносинах. Кожне селище складалося із членів єдиного роду, поділеного на великі патріархальні родини. Приблизне число єдиного трипільського поселення не перевищувало 100-150 чоловік. Ранній трипільський час в Україні цілком відповідав процесам, що відбувалися в неолітичній та енеолітичній Європі [2, с.165].

Для раннього етапу трипільської культури характерні селища, що складаються із жител двох типів: землянок, напівземлянок та наземних глинобитних будинків.

Наземні глинобитні будинки мали прямокутну форму і при їхньому будівництві використовувалися дерево та камінь. Ці житла склалися зазвичай із двох кімнат, де були піч чи відкрите вогнище. При розкопках в інтер'єрі зафіксована велика кількість різних культових предметів, алтариків. Іноді траплялися глиняні моделі жител [13, с.61-64].

Посуд ще примітивний: ліпний, кухонний (горщики, миски) виготовлений із глини з домішкою шамоту й орнаментований насічками, налепами. Столовий посуд (горщики, кувшиноподібні посудини, чашки, черпаки) прикрашений канельованим орнаментом, а заглиблений орнамент характерний для “фруктовниць”, грушоподібних посудин, кришок.

Варто також згадати столовий посуд із антропоморфними підставками, знайдений на поселеннях Лука Врублевецька, Сабатинівка, Гренівка, Ленківці. Призначення такого посуду було різним. У чашоподібних посудинах розпалювався священний вогонь для релігійних церемоній, а в посудинах типу ваз поміщали вотивну їжу, пов'язану з різними церемоніями, святами чи поминками.

У цей період продовжувалися традиції первісного мистецтва, але тепер вони вже були пов'язані з новими релігійними віруваннями. Про це свідчать знахідки глиняної скульптури й орнамент на посуді.

Археологами знайдені антропоморфні статуетки, що зображують жінку в сидячому положенні та зооморфні фігурки тварин. Жіночі зображення дуже схожі на пізньопалеолітичні дебелі “Венери” і, скоріше за все, це продовження культу матері-прародительки, що бере початок ще в кам’яному віці й набуває свого подальшого розвитку в період виробляючого господарства.

Антропоморфні жіночі статуетки трипільської культури були пов’язані з культом родючості, про що свідчить наявність у складі глини борошна та зерен. Їх використовували в різних обрядах, як у святкових, так і в поховальних. Під час зимово-весняних свят трипільці ламали предмет свого поклоніння [3, с.287].

Культи родючості, принесений хліборобсько-скотарськими племенами був співзвучний місцевим релігійним уявленням, а сам жіночий скульптурний образ був сприйнятий як атрибут, що відповідає місцевим уявленням про жіночий образ, який бере початки ще в епосі палеоліту. На користь цього говорять доживання деяких релігійних уявлень і обрядовості трипільців аж до сучасності, що відзначається в українського народу. Це стосується і культів родючості. Риси подібності уловлюються на основі археологічного та етнографічного матеріалів і являють ту нитку, яку не можна оминати при розгляді етногенезу слов’ян. Але спільність релігійних світоглядів не дає підстав для прямих генетичних побудов. Ця спільність вказує на живучість ідеологічних уявлень, що, незважаючи на проміжки часу, які розділяють трипільців і українців того ж насичені бурхливими історичними подіями все ж таки збереглися, і як релікти розкриваються в етнографічних фактах [2, с.158, с.160].

Що стосується зооморфних статуеток, то тут також можна сказати, що це продовження первісного культу тварин, але тоді тварина була об’єктом полювання, а тут характер господарства вже помінявся. Уже з’являється прихатне скотарство і разом із ним – культ домашніх тварин, з якими пов’язаний добробут, який зображують не тільки у скульптурі, але й у малюнках на посудинах. До нашого часу збереглися зображення бика, свині, кози, собаки, птаха.

Але в той же час ще існував культ промислової тварини – оленя. Під час розкопок житла на ранньотрипільському поселенні Ленківці, Є. К. Черниш зафіксувала біля вогнища великі оленячі роги [30, с.24-26].

Слід згадати також культові поховання, пов’язані із житлом і вогнищем. Цей обряд, широко відомий в енеолітичних культурах Європи, був спрямований на збереження домашнього добробуту, протидію злим, ворожим силам, а також був пов’язаний із ідеєю родючості та продовження роду. Поховання дитини в землянці було зафіксоване на поселенні поблизу с. Лука Врублевецька [6, с.251]. Нижче по Дністру на поселенні Солончени (Молдавія) під глинобитним майданчиком житла було знайдене поховання дорослої людини із керамічним інвентарем.

Із культом відродження природи, сонця, вогню пов’язані поховання у житлах тварин. Черепи биків із рогами були знайдені в землянці в Луці Врублевецькій, у трьох землянках у Ленківцях на Дністрі й у напівземлянці в Сабатинівці на Побужжю. В одному із жител у Луці Врублевецькій було виявлено кілька черепів собаки. Ця тварина, згідно з етнографічними джерел, приносить щастя і добробут, а також пов’язана із загробним світом. На поселенні в с. Солончени зафіксовані факти поховання під підлогою жител статуеток і посудин.

До числа виробів, пов’язаних із релігійними культами, можна віднести глиняні моделі жител, як цілі, так і уламки. Такі знахідки були на Дністрі, на поселеннях поблизу сіл Ленківці, Лука Врублевецька, Солончени. Ці моделі нагадують невеликі відкриті платформи (іноді з бортиком) на чотирьох ніжках. На деяких із них чітко простежується інтер’єр і внутрішнє оздоблення трипільських жител. Глиняні моделі будинків як відкриті, так і закриті з дахом зустрічаються також на поселеннях пізніших періодів.

Щодо середнього етапу трипільської культури (II пол. IV тисячоліття до н. е. - I пол. III тисячоліття до н. е.) слід зазначити, що в цей період відбуваються значні зміни. Кількість населення зростає. Самі поселення значно збільшуються за площею, деякі з них зміцнюються ровами й валами.

Основним видом жител є великі будинки прямокутної форми, в основі яких був глинобитний майданчик, на якому зводилася будівля, іноді двоповерхова. Будівельним матеріалом слугували дерево та камінь.

У цей період збільшується кількість мідних виробів. Посуд виготовляється із відмученої глини жовтогарячого, рідше сірого кольору і покривається розписом білою, чорною і червоною фарбами. Змінюються форми статуеток. Якщо на ранньому етапі вони зображували жінку в сидячому положенні, то на середньому етапі – стоячою, із плоскою, дуже стилізованою головою. Поряд з жіночими, до нашого часу дійшли також і чоловічі зображення.

Поховання здійснюються у виді трупокладень під глинобитними майданчиками. Поховання такого типу зафіксовані при розкопках поселень на Дністрі: Солончени II, Незвисько, Старий Орхей та інші [6, с.251].

Древньоукраїнські племена середнього етапу трипільської культури займали величезні простори від Трансільванії до Дніпра. У цей період у древньоукраїнців з'являються великі за площею поселення, де мешкало 600-700 чоловік і більше. У деяких населених пунктах кількість населення сягала тисяч.

Древньоукраїнські поселення середнього етапу трипільської культури поширені в басейні верхньої і середньої частини Дністра, на Пруті, Сереті, Бистриці. Низку пам'яток цієї культури було виявлено на території північної частини Румунії. Там трипільська культура отримала назву Кукутени, від імені села, де вперше було зафіксоване поселення цієї епохи.

Заклучна фаза розвинутого Трипілья у Верхньому Подністров'я представлена верхнім шаром поселення поблизу с. Незвисько. Там були виявлені майданчики із глинобитними печами, до яких примикали ями, обмазані глиною і столоподібні узвишся на кам'яному фундаменті. Керамічні вироби виготовлені з жовтогарячої відмученої глини і розписані чорною фарбою. Орнамент має вигляд спіралі. Поруч із залишками житла було знайдено поховання із трупопокладенням [29].

До трипільських пам'яток середньої частини Дністра належать поселення Кадіївці, Кудринці, Китайгород, Каплівка, Голосково та інші. Для цієї групи характерний посуд із триколірним розписом. Орнамент у вигляді спіралі нанесений білою і чорною фарбою на червоному тлі.

Реконструкція поселень показує, що в плані вони мали форму замкнутого кола, що нагадує солярний знак, в один чи кілька рядів будинків різних розмірів із малозабудованим центром [13, с.66-67].

Житла цього періоду мали прямокутну форму й склалися з 5-6 кімнат, у кожній із яких була пічка. В одній з кімнат був вівтар квадратної, прямокутної, хрестоподібної форми. Усі вони були орієнтовані по сторонах світу. Поруч, зазвичай, стояли крісла, залишки, яких знаходили при розкопках. Майже в усіх житлах відправлялися культи на домашньому рівні [10]. А чи існували в той час окремі святилища?

Т. С. Пассек свого часу звернула увагу на глиняну модель житла, знайдену на поселенні поблизу с. Попудні Вінницької області. Вона має вигляд відкритої платформи на чотирьох ніжках і відображує інтер'єр приміщення, де відбуваються культові обряди. У цій моделі видно пічку, жертвник хрестоподібної форми, біля стіни стоять три великих зернових посудини. Біля них видно фігурку жінки, що зігнулася, яка імовірно розтирає зерно [10, с.29-30].

Чи не зображує ця модель культове святилище племен трипільської культури, і чи не існували такі ж святилища вже в натуральному вигляді.

Незадовго до початку Другої Світової війни Т. С. Пассек проводила дослідження на Подніпров'ї на трипільському поселенні поблизу с. Коломийщина. У центральній частині житла був виявлений глинобитний вівтар діаметром 70 см, біля якого були зосереджені глиняні фігурки в кількості 21 одиниці, 18 жіночих і три чоловічих, усі цілі. На жаль, документація розкопок не збереглася.

Можливо, що на поселенні Коломийщина I було святилище. Об'єкти такого ж типу були виявлені на поселенні поблизу с. Володимирівка, де були зафіксовані хрестоподібні вівтарі та глинобитні узвишся, можливо залишки крісел, поруч із ними [22, с.83-89]. Такі ж приміщення із вівтарями та залишками крісел були виявлені в Румунії поблизу с. Трушешти [31, с.82], а також на Дністрі на трипільському поселенні поблизу с. Стіна Вінницької області. Б. О. Рибаків поєднує жіночі статуетки, крісельця, чаші, черпаки, знайдені тут, як єдиний комплекс, пов'язаний із чаклунством, [8 с.24-25].

Вівтарі із глиняними статуетками, що сидять на іграшкових крісельцях, були виявлені на поселенні поблизу с. Незвисько Івано-Франківської вол. – моліннями про воду, а також вважає, що ототожнення чаш на кільцевих підставках та антропоморфних вівтарях з інших пунктів із тим же циклом обрядів, допоможе відновити древні святилища [24, с.26-28].

Окрім вівтарів і святилищ усередині жител, в епоху раннього та середнього етапу трипільської культури були й спеціальні храми. Один з них був відкритий у верхів'ях Південного Бугу на поселенні Сабатинівка II [10, с.203].

Це була глинобитна будівля прямокутної форми, площею близько 70 кв. м, із виступаючим вузьким входом уздовж однієї з довгих сторін.

В основі переддвір'я була кам'яна вимостка. Посередині її був знайдений мініатюрний кістяний амулет. Сама будівля являла собою одне приміщення, але різні її частини мали певне культове призначення, де відбувалися землеробські обряди.

У першій частині збереглася глинобитна підлога. У центрі, ближче до північної стіни, стояла пічка. Біля неї містилися жіночі глиняні фігурки. До північно-заходу від печі стояли посудини. Серед них – миска, наповнена кістками бика, канельована посудина з мініатюрною чашею усередині. На північний схід від печі стояла курилниця, а з південного і південно-східного боку майже в один ряд лежали п'ять зернотерок і п'ять жіночих фігурок із відхиленими назад тулубами (по одній біля кожної зернотерки).

У глибині будівлі, напроти входу, уздовж торцевої стіни був розташований великий (2,75 × 6 м.) глинобитний вівтар, прямокутно-видовженої форми висотою 40-50 см. У південно-східній частині вівтаря

уздовж південного краю розташовувалося 16 жіночих фігурок, що сидять із відкинутим назад тулубом на мініатюрних кріселях з рогатими спинками, які імітують бичачі роги. Головним божеством була фігурка зі змією. За північним краєм вітваря у кутку було велике глинобитне крісло тієї ж форми, що й мініатюрні кріселя для фігурок [19, с.204].

Внутрішня архітектура будівлі, наявність вітваря та лише однієї печі, яка не забезпечує теплом значну частину приміщення, відсутність знарядь праці, крім зернотерок, указують на те, що це приміщення було задумане не для житла. Це був храм, присвячений землеробським культам. Магічну роль, пов'язану з родючістю зерна, виконували магічні фігурки богинь, що сидять біля зернотерок.

Б. О. Рибаків спробував відтворити картину землеробських обрядів. За кількістю зернотерок розмел зерна проводили п'ять жінок. Плодоносні сили зерну, яке розтирається, передавали п'ять жіночих фігурок – божеств родючості, розташованих біля кожної зернотерки. Можливо, що п'ять жінок замішували тісто. У той же час шоста розпалювала в печі вогонь для випічки хліба. Вогонь охоронявся жіночою фігуркою-ідолчиком, яка була розташована, як і на моделях жител, з лівого боку печі. Усією цією процедурою керувала сьома старша жінка, фундаторка роду, яка сиділа в кріслі біля вітваря із жіночими фігурками божеств родючості. У підніжжя вітваря спалювалося зілля, що володіло магічною силою. У цьому храмі, за Б. О. Рибаківим, відбувалися новорічні обряди, пов'язані з родючістю зерна [19, с.205].

Із ритуалом випічки хліба пов'язані також глиняні хлібці. Один з таких хлібців круглий, приплющеної форми був знайдений у житлі на трипільському поселенні Магала під Чернівцями [7, с.60].

Такого ж типу відомий храм у Туреччині поблизу сучасного населеного пункту Чатал-Гюк [13, с.60].

На початку 90-х років XX століття археологічним відділом Українського Університету м.Москви (Б.О.Тимошук, І.П.Русанова, В.С.Ідзьо), за участю автора, в околицях с. Комарів Кельменецького р-на Чернівецької обл., був обстежений великий скельний масив Хрестище. На висоті 8-10 м. від підніжжя скелі був обстежений грот-ніша під місцевою назвою “Турецька Хата”, шириною 16 м., глибиною 5 м. і висотою 4,5 м. Усередині зберігся вітвар квадратної форми 1×1 м. і висотою 0,5 м., вирубаний із монолітної вапнякової породи та орієнтований по сторонах світу. Поруч було крісло, також вирубане в породі. У самому приміщенні цілком відсутні культурний шар і знахідки, що ускладнює датування. На підступах до грота в скельній породі збереглися пази, ймовірно призначені для якоїсь дерев'яної споруди. Можливо, що це були сходи, за допомогою яких здійснювався доступ у святилище.

Внизу під скелею простиралася долина Дністра з родючими землями, у наш час затоплена водами Дністровського водосховища. Матеріал трипільської культури зустрічається у прибережній зоні та на схилах терас. Наприкінці скельного масиву Хрестище-Чубата Скеля поблизу с. Поливанів Яр було укріплене валом поселення трипільської культури, де стаціонарні дослідження проводила Т. С. Пассек [23].

Древні пам'ятки цього періоду поблизу с. Бакота розташовані на протилежному березі Дністра, навпроти с. Комарів, де також зафіксовані знахідки цього ж періоду. Не виключена імовірність того, що в гроті “Турецька хата” було святилище, пов'язане з ранніми землеробськими культами.

Серед матеріалу трипільської культури не останнє місце у вивченні проблем релігійних уявлень посідає керамічний посуд. Це великі зернові посудини, кухонний посуд: горщики, вази, миски, столовий посуд: кубки, чаші, черпаки. Варто також згадати про мініатюрні тонкостінні посудинах біконічної форми і подвійні посудини без дна біноклеподібної форми з антропоморфними перемичками, що служили для ритуальних цілей.

Деякі посудини мають зоо- та антропоморфні ручки, а також покриті орнаментом різьбленим і розписним. Для раннього етапу характерні посудини із різьбленим орнаментом. Набуває поширення живопис. Різновидів розпису на посуді дуже багато, тому опис їх, а також дослідження – окреме питання. Кожен малюнок, кожен знак, система знаків, орнаментация – усе це пов'язане з культовою символікою.

Тому зупинимося на деяких різновидах орнаменту. У Львівському музеї історії релігії зібрано велику колекцію зразків трипільського живопису на посуді, знайдену на Тернопільщині на поселенні поблизу с. Кошилівці й с. Більче Золоте.

На одній з мініатюрних посудин з ручкою проглядається орнамент у вигляді сітки з ромбовидними комірками, виконаний червоною фарбою. Орнамент у вигляді ромба досить часто зустрічається на посуді. Кілька дослідників вважають його символом родючості.

Походження цього орнаменту має корні ще в пізньому палеоліті. У 1965 році палеонтолог В. І. Бібікова звернула увагу на те, що косий чи поперечний зріз мамонтового бивня на поверхні будь-якого виробу складає килимовий візерунок із таких, що торкаються і насуваються один на одного ромбів природного походження [4, с.3-8].

Подібний орнамент був пов'язаний із мамонтом – головним джерелом їжі та добробуту. Пізніше цей орнамент перейшов у епоху виробляючого господарства, але, як і раніше, був пов'язаний із їжею, родючістю та матеріальним добробутом.

Варто згадати зображення хрестів на стінках і днищах посудин. Ці хрести рівносторонні, деякі з них мають розширені кінці, деякі – прямокутні, а деякі розташовані всередині кола. Ці експонати також є в експозиції та фондах Львівського музею історії релігії. Хрест, як символіка, з'явився ще за кілька тисяч років до християнства і позначав сонце, яке дає світло й тепло, яке сприяє врожаю і впливає на життєвий рівень.

В експозиції Львівського музею історії релігії є дві трипільські вазы з орнаментом, виконаним чорною фарбою. На одній із них зображене гіллясте дерево, на іншій – вигнуті лінії, схожі на змії.

М. Л. Макаревич вважає, що символ змія з'явився ще в дотрипільський час у культі первіснообщинних племен і набув великого поширення в басейні Дунаю, Дністра, Південного Бугу. Культове значення змії та зміст цього обряду відзначався в літературі першої половини ХХ століття [5].

Скоріше за все, тут зображувалися вужі, які виповзають на поверхню перед грозою, і передвіщають дощ, дуже необхідний для посівів і майбутнього врожаю.

Зображенням змії (вужа) на посудинах підкреслювалося не тільки їх культове призначення, але й позначалося призначення посудин. Таким посудом прикрашали священні місця у житлах [16, с.290-301].

У Львівському музеї історії релігії зберігається фрагмент зернової посудини, де чорною фарбою нанесене зображення пса що стрибає.

Уже в трипільському розписі зустрічаються зображення псів, які стрибають серед посівів. При великій кількості гризунів і дрібної рогатої худоби (козуль, сарн, диких кіз) охорона посівів був важливою справою. В слов'янському пантеоні богів є Симаргл – божество нижчого порядку. Це священний крилатий пес, який охороняє насіння та посіви. [25, с.433-435].

Розписна трипільська кераміка – єдиний добре збережений вид живопису, що складає елемент стінопису інтер'єрів. Функція трипільського живопису не тільки декоративна, а, скоріше за все, ідеологічно-магічна і виявляється як консолідуєча духовна ланка трипільської етнічної єдності. Тут простежуються елементи живопису пізньопалеолітичної епохи й традиції нанесення на предмет фарб.

Глибокий зміст мають форми чотирикутних домашніх вівтарів, виконаних у формі хреста чи квадрата, орієнтованих по сторонах світу. Символіка тут адекватна культурам Близького Сходу: північ-південь-захід-схід, ранок-полудень-вечір-ніч, весна-літо-осінь-зима, дитинство-юність-зрілість-старість. Ці символічно-магічні побудови продиктовані практикою і життєвою реальністю. У колірній гамі домінують три яскраво виражені контрастні співвідношення: червоне-біле-чорне. Ці кольори дотепер спостерігаються в українському мистецтві, особливо в народних вишивках.

Використання кольорів властиве середньому етапу трипільської культури. Кераміка раннього періоду Трипільля відрізняється тонким рельєфним орнаментальним декором, тут домінують елементи трипільських спіралей, іноді при моделюванні рельєфів використовувалася сіра і біла глина. Червоний і білий кольори застосовувалися вже на середньому етапі. Походження цього розпису ставить дискусійну проблему. Згідно з поширеною гіпотезою, традиція розпису посуду зароджується в південно-західних племен на Балканах, потім проникає на Подністров'я, Побужжя і Подніпров'я і по всьому трипільському ареалі.

Семантика онтологічних, по суті, живописно-орнаментальних мотивів, може бути зрозумілою при глибокому вивченні ідеологічно-релігійного світогляду трипільських племен хліборобсько-скотарського періоду розвитку, що відображено в містично-обрядових уявленнях, фігуративній пластиці та колірному рішенні [13, с.79-80].

Автором разом із краєзнавцем Б.В. Шевчуком, при збиранні підйомного матеріалу на трипільському поселенні на Дністрі поблизу с. Мошанець Чернівецької області, були виявлені великі фрагменти посудин типу ваз із графічними малюнками, де проглядалася ціла художня композиція. Угорі зображені небеса у вигляді горизонтальних ліній і штрихів, нижче видно вертикальні косі та прямі лінії, що символізують дощ.

Далі йдуть кілька рядів довгастих крапкових поглиблень. Імовірно, тут древній художник зобразив символи насіння, що лежать на землі, зображеної у вигляді горизонтальних штрихів.

В часи землеробського господарства вже остаточно склався домашній культ, основи якого коренями сягають у палеоліт, і який пізніше давньоруськими книгарями буде називатися культом упирів і берегинь, де упирі були за межами будинку, а берегині – безпосередньо в самому будинку. І. Огієнко пише про домашній культ слов'ян. Богом домашнього вогнища був домовик. У будинку деякі його частини мали велике значення. Пічка стала річчю ритуальною – це сімейний вівтар, де перебувають боги домашнього вогнища. Поріг – границя будинку, за якою вже чужий бог. Стіл – почесна річ, на яку нічого, крім їжі, не можна ставити. Домашнє вогнище з глибокої стародавності було шановане в усіх народів [21, с.124-127]. Це опис ми можемо порівняти з археологічними матеріалами, що стосуються трипільської культури. Але опис слов'янських ритуалів фіксується в трипільській культурі. У моделях жител присутні пічки, столоподібний вівтар, поріг.

Слід зазначити, що мотиви тих часів значною мірою помітні в сучасній народній творчості. У Львівському етнографічному музеї зберігається колекція глиняних іграшок, що зображують тварин. Ці фігурки дуже нагадують трипільські. На сучасних українських вишивках орнамент схожий на трипільський. У

народній пам'яті зберігаються звичаї, обряди, вірування, що благополучно пройшли крізь тисячоріччя, навіть коли народ давно змінив спосіб життя і господарський уклад. Для туркменських килимів характерним є орнамент Гьоель у вигляді прямокутників. Ученими встановлено, що це символ засіяного поля, що зародився в епоху неоліту-єнеоліту в ранніх землеробських культурах. Але в Туркменії вже давно безводні пустелі, а населення донедавна вело кочовий спосіб життя, і основним видом господарства було скотарство. Археологами в цьому регіоні була виявлена ранньоземлеробська культура Анау (Геоксюр), що існувала в IV-III тисячолітті до н. е., близька до культур Східного Середземномор'я, Балкан і Центральної Європи. В Україні в народній пам'яті закарбувалося трипільське мистецтво.

Посуд із живописом і графічними зображеннями можна віднести до домашнього культу, але в даному випадку домашній культ тісно переплітається з аграрним. Обидва цих культу будуть іти поруч і в наступні часи.

Т. М. Ткачук, який досліджував орнаmentaцію трипільського посуду, дійшов висновку, що малюнки, графічні та живописні знаки, зображені на посуді, поклали основу магічно-сакральній піктографії [26]. Не виключено, що піктограми, а потім ідеограми, поклали основу ієрогліфам і ранній писемності. Відповіді на багато питань могли би кам'яні диски, знайдені в печерах у с. Ямниця, але які, на жаль, на сьогодні втрачені.

Епоха пізнього Трипілля охоплює всю другу половину III тисячоліття до н. е. У цей період кількість населення значно збільшується. У пошуках нових родючих земель і пасовищ племена трипільської культури освоюють нові землі. Вони, крім Подністров'я і Побужжя, заселяють обидва береги Київського Подніпров'я, Північно-Західне Причорномор'я, Східну Волинь.

Найімовірніше, що освоєння нових земель відбувалося у такий спосіб. На основі релігійних вірувань і культів, які мали мирний характер, у трипільців сформувалися ідеологія і культура, які стосуються таких сфер життя як господарство і побут, що дозволило їм досягти досить високого, для свого часу, життєвого рівня. Поселяючись на нових землях, нерідко по сусідству з іншими народами, характер господарства яких був явно привласнювальним, трипільці своїм більш високим життєвим рівнем, культурою господарства та побуту показували приклад і схиляли сусідів на свій бік. Не обходилося і без пропаганди своєї релігійної ідеології.

На Середньому Подністров'ї було досліджене культове місце відкритого типу поблизу с. Цвіклівці. Воно розташоване осторонь від жител на південно-східному схилі останця над Смотричем. Були виявлені ями. В одній із них у шарі попелу та золи стояла величезна посудина з обвугленими зернами. У нижньому заповненні ями були: лошило, проколка з кістки, фрагменти глибоких чаш і розписної посудини. Поруч з ямою був виявлений вівтар прямокутної форми, складений із глиняних плиток. На північний захід від вівтаря в овальній ямі під руїнами глинобитної печі були знайдені посудини для зерна, зернотерки, грузила, прясельця, роговий клевець із символами ялинок і рослин.

На південний схід від вівтаря були відкриті залишки кремації зі спаленими кістками чоловіка віку 18-20 років (реконструкція М. М. Герасимова). Тут же були виявлені кальциновані кістки тварин – бика, козулі, вівці.

Розташування цього ритуального комплексу і знахідки свідчать про складний магічно-заклинальний обряд землеробського характеру. Посудини для зерна, уламки глибоких чаш, і куляста посудина з парою наліпних жіночих голівок є тому доказом.

У цьому святилищі відбувалися обряди, пов'язані з жертвоприношеннями і моліннями про воду. Таким чином, Цвіклівці розкривають другу серію, за Б. О. Рибаківим, заклиналих обрядів, уже пов'язаних із людськими жертвоприношеннями [20, с. 213-232].

В епоху пізнього Трипілля мирний землеробський культ витісняється кривавими обрядами. На святилищі у Цвіклівцях жертвоприношення, імовірно, було пов'язане з посухою і неврожаєм, що сталися наприкінці III тисячоліття до н. е.

Д. Фрезер вважає, що в основі східних культів богів, що страждають і воскрешають, Осиріса, Таммуза, грецького Адоніса, фракійсько-грецького Діоніса лежав архаїчний ритуал умертвіння людської жертви з метою передати продуктивну силу людини полям і садам, і що названі боги, як і їхні ідеологічні побратими в сучасних народів, є лише різними уособленнями землеробських процесів. Пізніше цей елемент влився в образ Ісуса Христа – образ складний, але, поза сумнівом, значною мірою скопійований із давньосхідних богів родючості [28, с.2-17].

Із поховальним обрядом у трипільській культурі багато незрозумілого. Скорчених кістяків під глинобитними майданчиками будинків виявлено небагато, і навряд чи це була традиція поховань.

Крім людських поховань під майданчиками археологами були знайдені черепи собак, биків і глиняні статуетки. При цьому цікаво згадати один з епізодів троянського циклу античної міфології. У гомерівській "Одисей" є один з персонажів – син Ахілла Неоптолем. Після закінчення троянської війни він повертається до Греції. Під час жертвоприношення у Дельфах у храмі Аполлона в Неоптолема відбувається конфлікт із храмовими служителями, й один із жерців убиває його жертвним ножом. Після цього жриця оракула (піфія)

наказує: “Поховаєте його під порогом нашого нового святилища. Він був знаменитим воїном, і його тінь буде захищати вас від усіх, хто нападе” [9, с.526].

Події, описані в гомерівських творах, відбуваються наприкінці II тисячоліття до н. е. Епізод, який згадується, є, цілком імовірно, відголосом ще древніших обрядів, які проводилися на Балканах і суміжних землях. І, найвірогідніше, що в епоху трипільської культури душі похованих під глинобитними майданчиками людей, собак і биків виконували функції сторожів жител. Поховальний обряд раннього та середнього етапів трипільської культури недостатньо вивчений.

Нам невідомі імена богів. Але останнім часом дослідники намагаються на підставі археологічних матеріалів і методом зіставлення з культами інших древніх народів, про які є більше інформації, реконструювати систему релігійних вірувань трипільської культури. В основі всього лежав культ родючості, а також культ предків. Існувало дуалістичне вірування в добрих і злих духів (культ упирів і берегинь), триєдність – уявлення про вертикальну будову Всесвіту і чотиричленна система уявлень про сторони світу. Бог-батько уособлював небо, богиня-матір – землю. Можливо, у ті часи вже був календар та астрономічні знання, про що свідчить відкриття трипільського святилища обсерваторного типу в с. Козаровичі [15, с.225].

Можливо, що в трипільську епоху існували культові служителі, був утворений прошарок жерців, але це були ще не ті жерці, що з'являться пізніше. Основними різновидами релігійних вірувань були гадання, знахарство, астрологія. Ці форми можна знайти в давньоіндійських землеробських громадах. Саме їх наводив як приклад К. Маркс, коли говорив про умови зародження древніх природних релігій, і коли характеризував уклад життя дрібних первісних індійських громад, які мали свого браміна – служителя культу і свого календарного браміна – астролога, що визначав терміни сільгоспробіт [17, с.369-370].

Зображення на посудині людини з жезлом допускає існування культу героїв [15, с. 225]. Сказати тут що-небудь важко. Герої з'являються під час воєн і переселень. Найранніших героїв ми знаємо із древньовавилонських міфів межі III-II тисячоліть до н. е. Це богатирі Гільгамеш та Енкіду, це Етана, що піднявся на орлові на космічну висоту. Герої-напівбоги з'являються дещо пізніше. У давньоєгипетських казках про героїв-богатирів не згадується, їхня тематика – суто побутова. У долині Нілу тривалий час існувало мирне землеробське господарство і мирні культури, що наклало відбиток на міфи та фольклор, які зародилися у той час. Військові конфлікти там почнуться на початку II тисячоліття до н. е.

Що стосується території Прикарпаття і Подністр'я, то малоімовірно, що герої існували в періоди раннього і середнього Трипілья. За усією логікою речей герої повинні з'явитися наприкінці III тисячоліття до н. е. під час переселень, завоювань і опору.

В епоху пізнього Трипілья у племен цієї культури в південно-західних регіонах України з'являються кургани і новий тип поховальних споруд. На могильниках усатівського варіанта виявлені поховання із трупопокладеннями в ямах, перекритих кам'яними плитами. В одному з курганів поблизу с. Усатова Одеської області під земляним насипом було виявлено куполоподібну споруду з кам'яних плит висотою 1,5 м., яка була обнесена кромлехом з вертикально поставлених кам'яних плит. У ямах виявлені кістяки в скорченому положенні, поруч з ними – кухонний і столовий посуд, глиняні антропоморфні статуетки, прикраси з міді та срібла, знаряддя з міді і крем'я [14].

Крім курганних могильників існували в той час і ґрунтові, для яких характерні ями, перекриті кам'яними плитами. Кістяки там також у скорченому положенні й орієнтовані головою на північний схід. Але поховальний інвентар значно бідніший, ніж у курганах [12]. Ґрунтові поховання із трупопокладеннями в скорченій позі епохи пізнього Трипілья в ямах, перекритих кам'яними плитами, були виявлені в нижній частині Дністра на території Молдавії поблизу с. Вихватинці під Кишиневом.

Це свідчить уже не тільки про соціальне розшарування, але й про те, що племена трипільської культури в нижній частині Дністра опинилися під впливом сусідніх племен. Слід зазначити, що розписний посуд на пам'ятках усатівського варіанта трипільської культури зникає, і з'являється орнамент у виді відбитка шнура.

Вище по Дністру на пам'ятках кошилівецького типу поблизу сіл Кошилівці та Кунисівці при розкопках були виявлені пізньотрипільські ритуальні поховання під майданчиками жител, але вже із трупоспаленнями [2, с.180]. Поки зберігається розписний посуд. Орнамент нанесений білою, коричневою, чорною та червоною фарбами на лощену поверхню. Типи посудин, в основному, попереднього типу: чаші, миски, кубки, біноклеподібні посудини. З'являються кулясті амфори, мініатюрний посуд [1, с.228].

Ми не знаємо, яким богам поклонялися трипільці, як вони називалися, якою мовою говорили, оскільки ніяких письмових свідчень немає, хоча не виключено, що в древньому Єгипті та в шумерських містах могли знати про далекий північний народ. Але поки що на сьогоднішній день основним джерелом інформації залишається археологія.

Якщо виходити з того, що трипільська культура була північною периферією землеробських народів Балкан і Середземномор'я, то, ймовірно, племена Трипілья поклонялися богу землеробства, тотожному

давньоєгипетському Осирісу. За міфологією – це бог, що вмирає і воскрес, і це пов'язано було зі зміною пір року, із природою, що вмирає і воскрес. Подібні боги були у всіх народів Балкано-Середземноморського регіону, Північно-Західного Причорномор'я і Подністров'я. У давньоруських книгарів згадується землеробський культ Роду і рожаниць. Але це, ймовірно за все, стосується слов'янського періоду, хоча тут можуть бути відголоси ще енеолітичних часів.

За С. О. Токаревим у період розпаду первіснообщинних відносин зароджується нагуалізм – культ особистих духів-заступників, що бере початок від виділення окремих особистостей у господарській і побутовій сферах. При чистому первісному ладі, де особистість цілком поглиналася колективом, така форма релігії була неможливою. У народів, що стоять на стадії дикості, ми її не знаходимо. Але зачатки індивідуальних культів простежуються вже у вищій стадії дикості, тобто в період переходу від привласнювального господарства до виробляючого. Сюди можна віднести індивідуальний тотемізм, відомий у деяких племен Австралії.

Нагуалізм – породження процесів індивідуалізації світогляду, яке є відображенням розпаду докласового укладу, виділення малої родини з родової громади, розвитку індивідуальних форм праці. Окремі особистості, поступово вивільняючись з-під опіки громади, відчувають слабкість перед навколишнім світом і потребу в надприродному захисті та заступництві, які потрібні саме кожній окремій людині, а не тільки всьому роду, як було раніше [27, с.319].

Виділення особистостей із землеробської громади пов'язане з появою соціального прошарку ремісників і майстрів: будівельників, гончарів, художників, виготовлювачів знарядь праці та прикрас. Тут слід згадати про деякі археологічні знахідки.

Між Південним Бугом і Дністром, поблизу с. Гайворон-Полижок, на трипільському поселенні був знайдений штучно оброблений кристал гірського кришталю, якому надано стилізованої форми ідола з головою і тулубом [10, с.50].

Обробити такий камінь можна тільки каменем більшої твердості. Гірський кришталь, він же кварц, за шкалою Мооса має одиницю твердості 7. Кремій, із якого виготовлена більшість знарядь праці, має твердість 6-6,5. Твердість алмаза – 10, але на території України цей мінерал не зустрічається. На Житомирщині знаходили турмалін, аквамарин, топаз із твердістю 8, і корунд, різновидами якого є сапфір і рубін із твердістю 9.

Таким чином, божество із кристала гірського кришталю могло бути виготовлене із застосуванням мінералів твердістю не менше 8. Але, крім того, гірський кришталь, на відміну від кремєня, – речовина кристалічна й обробити його, щоб надати визначеної форми дуже складно навіть у сучасних умовах. Це говорить про те, що скульптуру з гірського кришталю виготовив дуже талановитий майстер і вона, найімовірніше, була його особистим божеством.

Антропоморфні зображення на посудинах і статуетки раннього та середнього етапів Трипілья безликі. Але наприкінці середнього - початку пізнього етапів з'являються скульптури з чітко вираженими рисами обличчя. Голови таких скульптур були знайдені поблизу сіл Кринички, Олександрівка, Коломийщина, Майданецьке [13, с.91, с.99]. Окрім жіночих статуеток з'являються і чоловічі. Ці скульптури, цілком імовірно, – особисті божества окремих родин.

На Дністрі в школі с. Кунисівці автором зафіксований фрагмент горлової частини посудини типу глечика, на якому збереглося графічне зображення, що нагадує дитячий малюнок. Інструментом слугувала тонка паличка, якою малювали на сирій глині. На цьому керамічному фрагменті зображено фігурку дівчинки. Штрихами намальовані тулуб, обличчя, руки, ноги. Проглядаються очі, рот, ніс і кіска на голові. Також можна припустити, що це особисте сімейне божество ремісника-гончара. Але виділення окремих особистостей відбувається у період розпаду первісно-родових відносин, що спостерігається на пізньому етапі трипільської культури. У цей же час і з'являється нагуалізм, який переходить у наступні тисячоріччя, коли з'являються таємні союзи, культу вождів і племінних богів.

Землеробський культ мав мирний характер. Але в другій половині III тисячоліття до н. е. благополучний період закінчується. Племена трипільської культури піддаються агресії з боку сусідніх племен. У побут, культуру та вірування трипільців проникають елементи інших етнічних груп.

На Буковині Б. О. Тимощуком були виявлені укріплені культові святилища. Матеріали свідчать, що ці святилища функціонували аж до періоду Київської Русі. Одне з них розташоване у 3 км на північ від с. Ленківці Чернівецької обл., в урочищі Баба. Святилище стоїть на вузькому мисі, обмеженому з двох сторін скелястими обривами, що є берегами р. Сурші та її лівої притоки. Висота – 40-50 м над рівнем води. З південного боку мис перекритий двома земляними валами, розташованими на відстані 150 м. один від одного. Довжина кожного вала – 100 м. У північній частині мису простежується кільцевий вал, який утворює ритуальний майданчик круглої форми. Керамічний матеріал, зафіксований на цій пам'ятці, належить до трипільської культури, скіфського часу, до слов'янського періоду VIII-IX століть, і до епохи Київської Русі.

Таке ж святилище з валами, таким, що перекриває і кільцевим, але менших розмірів, відкрите Б. О. Тимощуком на місці при впадінні р. Сурші у Дністер поблизу з Нагор'яни Чернівецької обл., в урочище Могила. Археологічний матеріал належить до трипільської культури й до епохи древньоукраїнського етносу VIII-IX століть.

Близьке за типом святилище було виявлене автором у 2 км на північний-захід від с. Перківці Чернівецької обл. в урочищі Печера на правому березі Дністровського водосховища. Струмок, що впадає, утворює мис зі скелястими обривами, як із боку водосховища, так і з боку струмка. У південно-східній частині мису простежується земляний вал довжиною 50 м, що перекриває його як з боку водосховища, так і з боку струмка. У північно-західній частині мису, біля його краю, зберігся кільцевий вал, що утворює круглий майданчик діаметром 20 м. Довжина території, де було святилище, від вала до кінця мису становить 150 м.

Матеріал, представлений фрагментами посуду в кількості 100 одиниць, належить до пізнього етапу трипільської культури. З боку струмка в скелястому обриві зафіксована невелика печера карстового походження.

У передній частині грота зафіксована вапнякова пласка брила розмірами 1×1,3×0,7 м.. На її верхньому боці чітко проглядаються графічні зображення, що проштриховані гострим інструментом, які нагадують рунічні знаки. Висота їх – від 8-10 см до 10-12 см. Виконані вони у вигляді ліній: вертикальних, горизонтальних і косих. Іноді проглядаються геометричні фігури: кола, еліпси, трикутники, прямокутники. У верхній частині плити простежується знак у вигляді літери Н всередині кола.

Знаки нагадують зображення на відомій тертерийській табличці, що була знайдена в Румунії. Близькі за типом зображення були виявлені ще наприкінці XIX ст. на Дністрі поблизу сіл Бакота і Нагор'яни. В останні десятиліття подібні малюнки знайдені на сході України в заповіднику Кам'яна Могила.

На початку XXI століття (2001-2007) археологічним відділом Українського Університету міста Москви, зокрема вченим, доктором історичних наук, професором, академіком АНВШ України Віктором Ідзьо, Геннадієм Марченко за участю автора цього дослідження, останніми роками знайдені кам'яні плити з графічними малюнками. Такі плити були виявлені в прибережній зоні Дністровського водоймища в с. Комарів Чернівецької області на місці передбачуваного мегалітичного святилища, про яке згадувалося раніше. Можливо, що ці знаки є прототипом писемності. Цим питанням останнім часом займається дослідниця О. Шалагінова. Основою її досліджень зачатків писемності в епоху пізнього Трипілья слугує глиняна табличка зі знаками, знайдена біля с. Лишнівка Маневицького р-ну Волинської обл.

Усі три святилища розташовані на Дністрі на території Чернівецької області та схожі за типом. У першому випадку на пам'ятці в с. Ленківці зафіксовано матеріал чотирьох періодів: трипільського, скіфського, ранньослов'янського і давньоукраїнського. В другому випадку знахідки представлені двома періодами: трипільським і ранньоукраїнськими. На святилище поблизу с. Перківці знахідки виявлені тільки однієї культури – трипільської, як носія давньоукраїнської.

Тому цілком можна припустити, що ці святилища почали функціонувати ще в пізньотрипільську і продовжили ранньоукраїнську епоху. Крім того, для культових місць використовувалися гроти й печери.

Епоха пізнього енеоліту – ранньої бронзи характеризується розпадом первіснообщинних відносин. У цей же час з'являється культ вождя, авторитет якого вже не спирається на традиційну повагу, моральний авторитет і дідовські звичаї. Він спирається на насильство. Для цього вождю потрібна ідеологічна підтримка, яку дала релігія.

З'являється новий культ. Це вже не мирний землеробський культ. Це культ вождів та їхнього оточення – заможних вершників, прототип князів і дружини. На перше місце виходить племінний бог, рівнозначний слов'янському Перунові. Це бог-воїн, який стає покровителем своєму “обраному українському народу” в його боротьбі із сусідами, його культ – це військовий культ. Це релігія народу-завойовника.

Кінець III тисячоліття до н. е. пов'язаний з експансією на територію України та Прикарпаття і Подністров'я племен із північного заходу і південного сходу. З північного сходу на лівобережній території Подністров'я з'являються племена культури кулястих амфор, з півдня і південного сходу в середині III тисячоліття до н. е. приходять племена культури нижньомихайлівського типу, а пізніше – скотарські племена ямної культури. Трипільська культура зникає.

Зміниється соціальний, економічний уклад і характер релігійних вірувань, та це вже інша історія в житті українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Археология Украинской ССР. – К., 1985.
2. Археология УРСР. т.1, – К., Наукова Думка, 1971.
3. Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука Врублевская на Днестре. – МИА., №38, М.-Л. 1953.
4. Бибиикова В. И. О происхождении мезинского палеолитического орнамента. – СА., 1965, №1.

5. Болсуновский К. Символ змеи в трипольской культуре. – К., 1905, Е.Ю.Кричевский. Орнаментация глиняных сосудов у земледельческих племён неолитической Европы. Учёные записки ЛГУ, сер. исторических наук, вып. 13. – Л., 1949.
6. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. – М., Прогресс, 1990.
7. Винокур І. С. Археологічні дослідження на трипільському поселенні біля с. Магала. Археологія. – К., 1966, №4.
8. Винокур І., Горішний П. Бакота. – Кам'янець-Подільський, 1994.
9. Грейвс Р. Мифы древней Греции. – М., 1992.
10. Гуменна Д. Минувле плыве в прийдешне. – Нью-Йорк, 1978.
11. Гумилёв Л. Этносы в ландшафтах. Человек и природа. №10. – М., Знание, 1988.
12. Збеневич В. Г. Раскопки безкурганного могильника в с. Усатово. КСОГАМ за 1962 г. – Одесса, 1964.
13. Кривавич Д. П., Овсийчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво. – Львів, Світ, 2003.
14. Лагодовська О. Ф. Пам'ятки усатівського типу. – Археологія, т. VIII. – К., 1953.
15. Лозко Г. Релігійні вірування трипільців на матеріалі археологічних джерел. Зб. Трипільська цивілізація у спадщині України. – К., "Просвіта", 2003.
16. Макаревич М. Л. Об идеологических представлениях у трипольских племён. ЗОАО. Т.1, Одесса, 1960.
17. Маркс К., Энгельс Ф. – Сочинения. — Т. 23.
18. Мовша Т. Г. Глинобитные жилища раннетрипольского поселения Солончены І. Известия Молд. филиала АН СССР №5(25). – Кишинёв, 1955.
19. Мовша Т. Г. Святилища трипольской культуры. – СА., №1, 1971.
20. Мовша Т. Г. Трипільське поховання в с. Цвіклівці. – Археологія, XVI, К., 1964.
21. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965.
22. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений. (III-II тыс. до н.э.), – МИА., 1949, 16.
23. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. – МИА. №84, М., 1961.
24. Рыбаков Б. А. Космогония и мифология земледельцев энеолита. – СА., №1, 1965.
25. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М., Наука, 1981.
26. Ткачук Т. М. Орнаментація мальованного посуду трипільсько-кукутенської спільності як знакові системи. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 1996.
27. Токарев С. А. Ранние формы религии и их развитие – М., 1964.
28. Фрэйзер Д. Золотая ветвь. Вып.1. – М., изд. Атеист. 1928.
29. Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднестровье. МИА., №102. – М. 1962.
30. Черныш К. К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. – К., 1959.
31. Dumitrescu. Vladimir L'art neolitique en Roumanie. – Bucarest. 1968. tabl.82.
32. Kandyba O. Kamenne nastroje neolithicki malovane keramiky v Halici. – Kyjiv - Praha. Narod Muzeum. 1930-1931.

Стаття надійшла до редакції 6.0.6. 2007р.

Вадим Артюх

К вопросу о религиозных представлениях населения трипольской культуры Карпато-Днестровского региона

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о религиозных верованиях населения трипольской культуры. Природная среда, хозяйственная деятельность определили характер этих верований. Наряду с первобытными охотничьими культами в трипольской культуре длительное время доминировали сельскохозяйственные культы и культ матери-прародительницы. На позднем этапе, в связи с распадом общинно-родовых отношений и агрессии соседних скотоводческих племен меняется характер верований. Старые культы постепенно вытесняются культом силы, оружия и воинственных богов.

Ключевые слова: Трипольская культура, посуда, орнамент, культ, святилище.

Vadym Artyukh

To the question of religious images of population Trypol culture in Carpatian – Dnister region

Annotation: The paper deals with a problem of Trypol culture population religious creeds. These creeds nature is connected with their natural environments and economical activity. At the same time together with primitive hunter cults in Trypil culture during long time agriculture cults and mother-preparents ones were dominated. On the

etap in connection with community-tribal relations collapse and as result of the neighbouring cattle-breeding tribes aggression creeds nature alteration took place. Old culture gradually were forced out by strength, weapon and martial gods ones.

Key-words: Trypil culture, earthenware, ornament, cult, sacred-place.

УДК 94(477):271

Віктор Ідзьо

Становлення монастирів, чернецтва, християнської медицини та ченців-лікарів у стародавній Україні-Русі в X-XIII століттях

Анотація: У статті подається становлення монастирів, чернецтва, християнської медицини та ченців-лікарів в контексті розвитку релігійного світобачення у стародавній Україні-Русі в X-XIII століттях.

Основний акцент концентрується на з'ясуванні проблеми впливу візантійського християнства на розвиток монастирів, чернецтва, християнської медицини та ченців-лікарів.

Ключові слова: Християнське життя, чернецтво, монастирі, християнська медицина.

Розвиток українського чернецтва треба розглядати в контексті розвитку чи занепаду церковного життя в Україні-Русі. Не можна з'ясовувати ролі чернецтва в історії церкви і українського суспільства без розуміння того, що від зародження і до наших днів це була і є згуртована громадськість зі своєю релігійною думкою, християнсько-місіонерськими завданнями [18, с.175-182].

Визначення українського чернецтва вперше подав Феофан Затворник, який писав: "Чернецтво є відречення від усього і безпосереднє перебування розумом і серцем в Бозі... Так як цьому налаштуванню постійно мішають сімейне і громадське життя, то шукаючи спокою і бога відходять від нього, розривають, або зовсім не вступають в сімейні зв'язки" [34, с.21-22].

Чернецьке відречення від суспільства заради ідеалу і вдосконалення в розумінні Бога не має нічого спільного з відходом від світу церкви. Щоб чернече життя зрозуміти, треба з'ясувати суть грецького слова "чернець", яке в перекладі означає "один живучий одиноко". Безсумнівно, що слово чернець українською мовою можна перекласти, як "той, що живиться іншими цінностями, ніж решта людей". Таке розуміння, на нашу думку, найправильніше. Покинувши бурхливе життя цивілізації, чернець присвячує себе спасінню тих, хто перебуває в світі цивілізації. Київська держава, яка в X столітті стала головним осередком християнської цивілізації, робила все, щоб у молодому християнському суспільстві були люди, які б привертати "паству" до духовного християнського життя. Власне, цими людьми і були ченці [14, с.226-230].

Спробуємо реконструювати розвиток чернецтва з точки зору сучасних, історичної та археологічної, наук. Джерела свідчать про існування ранньо-християнських культових храмів на українських землях у перших віках нашої ери. У римський час в Криму християнські церкви знаходились в гротах та печерах, вони відомі сучасній історичній науці [35, с.73].

Такі ж гроти та печери, пристосовані під ранньо-християнські культові споруди, виявлені на Дністрі поблизу с.Стінка Тернопільської обл. Це печерний ранньо-християнський храм, вирубаний у вапняковій породі. В плані храм має трапецеподібну форму з входом із західного боку з вітварем і двома притворами в східній частині. В середині культової споруди знаходиться християнська і язичницька символіка. Біля вітваря проглядається солярний знак у вигляді свастики-хреста [1, с.7]. Докириличні знаки зафіксовані на фрагменті посуду, знайденого на черняхівському поселенні поблизу с. Бакота Хмельницької обл. Грецькі та латинські письмена були в користуванні серед варварських племен у римський час, про що свідчить чорноризець Храбр [6, с.20]. Цей культовий пам'ятник дуже схожий на печерні ранньо-християнські храми, знайдені в Криму, які датуються першими століттями нашої ери [35, с.73]. Цілком ймовірно, що такі печерні ранньо-християнські храми поклали основу печерним християнським монастирям Дністровського регіону, таким, як Бакота, Непоротово, Лядово, Ципів, Сахарна та інші.

Сучасній науці відомо, що ці ранньо-християнські печерні монастирі виникли на основі язичницьких святилищ. Так, в Бакоті до виникнення скального монастиря в перших віках нашої ери знаходились язичницькі капища, як в печерах, так і на поверхні [7, с.207]. Слід звернути увагу, що в Бакоті К.Н.Мельник і В.Б.Антонович, дослідники місця розташування монастиря, вважали, що окремі з печер в урочищі "Монастирско" використовувались ще в язичницькі часи [8, с.120]. Сам християнський монастир відомий своїм активним життям з XI століття. Можливо, окремі ранньо-християнські церкви виникли в цьому місці ще в перших століттях нашої ери. Дослідження розвитку та становлення монастирів з римського часу до епохи Київської Русі знаходиться на стадії вивчення: дослідження велись археологом Б.Тимошуком у Чернівецькій області - Кулішівка, Бабин, Нагоряни, Зелена Липа; в Тернопільській – Заповідник Медобори на Збручі

поблизу с.Городниця, гори Боги і Звенигород та інші [31,с.176]. До їх числа слід віднести святилище біля с.Монастирок Тернопільської обл., розташоване в гроті. Перед гротом знаходиться язичницький вівтар. Кам'яна плита, де відбувались жертвоприношення, лежить на трьох опорах. Пізніше це капище було перероблене в ранньо-християнський храм. У гроті обладнана церква, а на вівтарі видовбаний хрест. Можливо, цей ранньо-християнський храм виник у римський час. Власне з цього часу можна припускати розвиток чернецтва на землях України [8,с.112-113].

Великі проблеми в процесі християнізації виникли через значну кількість язичницьких культових святилищ, які користувались підтримкою місцевого населення. Християнська церква повела з ними боротьбу. Для цього ченці-схимники поселялись на території цих святилищ і витісняли звідтіля язичницьких жерців. Так, наприклад, на території с.Одаїв Івано-Франківської області був зафіксований печерний комплекс, де знаходились язичницькі культові капища, які функціонували з дуже стародавніх часів до епохи Київської Русі, за засвідченнями археологічних джерел. Серед цих печер слід виділити один грот прямокутної форми, видовбаний в гіпсовій породі, що називається “гротом Монаха” [10,с.87]. Така назва за ним закріпилась серед місцевого населення с.Одаїв та інших розміщених поряд населених пунктів. У Чернівецькій обл., поблизу с. Комарів, експедицією “Дністер” в скалі Христища напроти Бакотського печерного монастиря було досліджено язичеське капище під назвою “Турецька хата”. Окрім жертовника і крісел, вирубаних у вапняковій породі, віднайдені пази для дерев'яних конструкцій. Це означає, що це святилище перероблене в житлове приміщення для християнських ченців-схимників. Шурф біля підшови скали під капищем виявився з керамічного матеріалу перших віків нашої ери і Київської Русі [2,с.13]. Визначний дослідник язичницьких святилищ і ранньо-християнських монастирів Б.О.Тимошук вважає, що в Галицькій Русі скельні дохристиянські святилища після витіснення язичників були зайняті християнськими місіонерами [31,с.176-181].

Можливо, в християнські часи скельний комплекс над рікою Бистриця став притулком для ченців-схимників. Такі притулки-печери також відомі в басейні ріки Дністер [4,с.11-13].

Більшість сучасних дослідників, зокрема Б.О.Тимошук, вважають цілком можливим використання першими християнами язичницьких релігійних центрів. Їх язичницькі назви після прийняття християнства ставали християнськими [32,с.56-57]. Таким прикладом може служити релігійний скельний комплекс поблизу с. Ямниця, який із стародавніх часів відомий місцевим жителям під назвою “Монастир” [3,с.13-15].

Функціонування раннього чернецтва в Україні-Русі поки що недостатньо вивчене, та виявлені факти вказують на подальший напрямок досліджень [15,с.72-74].

Однак, офіційно перші монастирі, за свідченнями джерел, виникли в Україні-Русі одночасно з хрещенням в 988 році. Митрополит Київський і всієї України-Русі Іларіон (1051-1054) в своїм “Слове о Законе и Благодати” пише про це так : “І в один час вся земля наша прославила Христа з Отцем і Святим Духом. Тоді почав морок ідолський від нас відходити. Капища розвалювались, а церкви поставали. Монастирі на горах будувалися, чорноризці явилися” [30,с.323].

У “Памяти в похвалу князю Владимиру” згадується про чорноризців уже в 988 році. “Повість минулих літ” теж згадує про заснування перших монастирів, зокрема, під 1037 роком засвідчується, що “Ярослав заложив монастирі святого Георгія і святої Ірини і чорноризці розпочали літописання і монастирі почали бути” [25,с.42].

Велику роль в історії українського чернецтва відігравали вихідці з Візантії. Власне вони і були першими організаторами монастирів в Україні-Русі після офіційного прийняття християнства, вони першими організовували перші чернечі общини. Збереглась легенда, що одна така візантійська християнська община в Києві заснувала біля Вишгорода Спаський монастир [13,с.725].

Окрім візантійського чернечого розвитку, в Україні-Русі зафіксований і католицький чернечий розвиток. Джерела наголошують на активному функціонуванні католицьких монастирів [16,с.191-194].

Таким чином, наприкінці першого тисячоліття християнської ери завершився багатовіковий процес становлення християнської культури, що охопила території від Британських островів до Уралу. З цього часу цей культурний простір почав називатися християнським світом. Власне тоді у молодій християнській державі України-Русі розпочалася розбудова монастирів з новими релігійними традиціями.

Як засвідчують джерела, християнська думка, носієм якої було чернецтво, зароджується в Україні-Русі наприкінці X - на початку XI століття, з'являються релігійні течії, які виражають потреби духовного життя. Найяскравішим виразником цього духу став ігумен монастиря св. Мамонта святий Семион “Новий Богослов”. Його вчення, не дивлячись на деяку містичність, давало відповіді на безпосередньо важливі питання церковного життя. В X столітті, ми знаємо, в Києві таку ж діяльність проводив Печерський монастир. Відомо, що митрополит Іларіон сам був спочатку ченцем, він, як засвідчує джерело, “сам викопав собі печеру і там молився собі в тайні” [25,с.305]. Сюди на це місце, як наголошує літописець, як Бог йому указав, прийшов для поселення з одного із афонських монастирів пострижений святий Антоній. Він поселився в печері, викопаній

Іларіоном і “почав жити тут, молячись Богу, харчуючись хлібом сухим і то через день і води в міру п’ючи, копаючи печеру, не даючи собі спокою, день і ніч в праці перебуваючи. І відомим став Антоній, і шанованим, і почали приходити до нього браття, і став він приймати їх і постригати, і зібралось біля нього 12 чоловік і викопали вони печеру, і церкву, і келії... і став він ігуменом. Так постав Печерський монастир” [25,с.306].

Християнські подвиги печерських ченців мали великий вплив на все староукраїнське суспільство, все чернече братство. Укріпившись в Україні-Русі, ченці пішли з християнською місією до фіно-угрських народів, які українські князі почали консолідувати політично в Суздальсько-Володимирську Русь. Джерела наголошують, що християнізація фіно-угорських народів проходила в XI – XII столітті і мала великий успіх. У XIII столітті ці народи вважали себе уже русичами-християнами [17,с.57-61].

Як відомо, печерський монах Леонтій, ставши єпископом Ростовським, зумів християнізувати фіно-угрські племена чудь і мерю. Цього не змогли зробити жоден з його попередників [36,с.289-340].

Таким чином, Києво-Печерська Лавра була не тільки центром чернечого життя, але й місіонерства, а також духовної освіти, книговидання і літописання. З перших днів існування монастиря в ньому виникає монастирська бібліотека. Як наголошує Печерський Патерик, монастир мав багато слов’янських, грецьких і візантійських книг [21,с.211].

Джерела також засвідчують, що в українській державі в X-XIII століттях активно функціонувало 68 монастирів, дві третини з яких були побудовані князями, боярами, багатими міщанами [19,с.257-265].

Безсумнівно, монастирі були великими власниками земель, сіл, лісів. Стосовно монастирського землеволодіння сьогодні нам відомо багато наукових праць [14,с.226-230].

Та головне тут в тому, що монастирі використовували свої прибутки для проведення місіонерських походів з метою хрещення язичників, а також для задоволення своїх як побутових, так і культових потреб, зокрема, побудови церков, монастирів на нових, щойно хрещених землях [37,с.10-22].

Як бачимо, чернецтво зіграло величезну роль в утвердженні та поширенні християнства в Україні-Русі у X-XIII століттях.

Слід наголосити, що медицина стародавньої України-Русі, яка ще досі мало вивчена, була заснована на традиції язичницької лікувальної практики, надбання якої широко використовувались у медицині староукраїнської держави в християнський час монахами-лікарями. Скупі факти, які дійшли до нас із візантійських та арабських хронік про монахів-лікарів, священників-лікарів, слов’янських знахарів, ворожитів, волхвів, що “виганяли хвороби з людей”, варті ретельного вивчення [28, с.23-30, с.129-146, с.234-238].

Конкретніше про християнську медицину взагалі та медичні заклади в Україні-Русі джерела розповідають з кінця X - початку XI століття.

Однак першими лікарями в язичницькій Україні-Русі були волхви, у християнський час їх місце зайняли лікарі-ченці. Їх лікарські здібності, методи лікування досі не аналізувались. Недостатньо вивчалися і перші медичні заклади, як язичницькі, так і християнські, які були сконцентровані біля капищ, релігійних центрів язичників, і в християнських монастирях (X ст.). Проте, накопиченими були глибокі знання в галузі лікування людей [23,с.106].

Із свідчень джерел нам стає відомо, що першими засновниками лікувальних закладів в Україні-Русі були візантійські ченці, які ще в X-XI століттях використовували надбання римських, візантійських та західноєвропейських лікарів для надання лікарської допомоги населенню України-Русі. Вони першими облаштовували медичні заклади за зразком візантійської медичної системи [35,с.8]. Характерно, що власне в цей час ченці-християни переклали на староукраїнську мову латинські та грецькі медичні книги.

Слід наголосити, що ще задовго до проникнення в Україну-Русь візантійської медицини, тут активно функціонувала народна медицина, засади якої передавались із покоління в покоління. До християнської епохи вона була основною лікувальною структурою в язичницькій Україні-Русі. Лікарями були представники язичницького культу – волхви [33,с.165-173].

З прийняттям християнства язичницькі лікарі були замінені християнськими. Однак, язичницька система лікування ще довгі століття функціонувала на рівні з християнською, оскільки її методи були перейняті християнською медициною – молитви, лікування травами, відварами, настоянками та інше.

Як бачимо, на самому початку X століття медики-ченці з лікувальною метою використовували досвід язичницької медицини.

Язичницькі волхви, які якраз і були лікарями в стародавній Україні-Русі, володіли величезними медичними надбаннями, які накопичували протягом багатьох віків. Вони знали цілющі властивості трав та виготовлених настоїв й відварів. Ці знання були результатом багатовікових спостережень. Отже, упродовж століть волхви-лікарі вважалися в староукраїнському суспільстві авторитетними лікарями. До них за медичною допомогою звертались не тільки прості люди, але й панівні верстви суспільства: торгово-ремісничі знать, бояри, князі. Так, у літописі середини XI століття знаходимо, що “князь Всеслав був народжений матір’ю за допомогою

волхвів” [25,с.104]. Християнські священники X-XI століття наголошують, що “русичі своїх хворих дітей та родичів відводили до волхвів, а не до священників і не в монастирі” [25,с.105]. Так, у Лаврентіївському літописі 1071 року записано, що “воевода Ян суворо засуджував волхва за погане лікування” [26,с.279].

“Повість минулих літ” 1071 року дуже стурбована, що лікування не ведеться християнами-ченцями і що в зв’язку з цим таке християнське лікування “затруднюється”, оскільки багато “волхвують жінки чарами і отравою і другими бісовими знаряддями” [25,с.105]. На думку російського дослідника М.Б.Мирського, медицина язичницької Русі сконцентрувала всі кращі лікувальні традиції, які розвивались на цих територіях ще з первісно-общинного ладу [23,с.107].

Про стародавні методи язичницького лікування в Україні-Русі нам розповідає в своїй “Записці” арабський мандрівник Ахмед Ібн-Фадлан, який в 20-х роках X століття відвідав Русь. “Коли один із них захворіє, то вони розбивають йому намет на віддалі від них, кидають його туди і кладуть з ним хліб і воду, та не наближуються до нього і не говорять з ним, навіть не провідують його в час його хвороби, особливо коли він бідний, або невільник. Якщо він виздоровів і вставав, то повертався до них, якщо помирав, то вони його спалювали” [11,с.96-98].

Другий арабський письменник Ахмед Ібн-Даст в “Книзі дорогоцінних скарбів”, яку він написав у 30-х роках X ст. наголошує: “Є у них знахарі, які навіть повелівають царю, як буцімто вони володарі у русів. Трапляється так, що вони повелівають приносити в жертву “Творцю їх”, що їм подумається: жінок, чоловіків, коней. А коли вони повелівають (волхви-знахарі) – не виконати наказу не можна ніяким чином [11,с.96,с.296].

З цього приводу радянський вчений М.С.Державін писав: “Язичницька медицина, язичницькі стародавні знання, особливо у питанні збереження здоров’я і лікування хвороб досить довго не виходили із народної пам’яті і передавались із покоління в покоління. Волхви використовували магічну силу трав, збираючи їх, блукаючи полями і лісами. Вони навчились заліковувати рани, кровотечі, виліковувати від укусів змій, собак...” [12,с.157-158].

В XI столітті з утвердженням християнства розгорнута монастирська система стала не тільки релігійною підструктурою церкви в кожному місті, але й лікувально-оздоровчою системою, яка базувалася на кращих традиціях, в першу чергу, візантійської медицини [5,с.123-128].

Як засвідчує літописець, в X столітті ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій побудував при монастирі лікарню на зразок таких, які існували в Візантії. В церковних рукописах згадуються лікарні, які після Феодосія-Печерського почали поширюватися в усій Україні-Русі [24,с.42].

Це ж джерело дає характеристику хворих, які лікувались в лікарні Києво-Печерського монастиря. Фактично, ті, що знаходились в лікарні, були тяжко хворі. Їх, як засвідчують джерела, приносили в монастир. Характерно, що функціонування цієї лікарні було узаконено великокнязівською владою і для її діяльності виділялись певні кошти [20,с.181].

Перша літописна згадка про монастирські лікарні відноситься до епохи князювання Володимира Святославовича. Він з митрополитом Леоном встановив податок на користь “бідних, сиріт, хворих...” Це, як засвідчують знавці податкової системи феодальної України-Русі, були великі гроші. У “Статуті світлого князя Володимира, що охрестив Руську землю” говорилося не тільки про бані, але й про лікарні, які здавна займали велике значення в житті народу, вони “монастыри и бани их и больницы и врачи их”, наголошується в Йосафатівській редакції літопису, потрібні людям [26,с.84].

У “Статуті Володимира”, який зберігся в Новгороді і датується кінцем XIII століття, наголошено на високому статусі “церковних людей, лічців хвороб в монастирських лікарнях”. Таким чином, монастирська лікарня, як бачимо з джерел, знаходилася під управою “лічця” – лікаря-ченця. Це підтверджує нам “Степенна Книга”. Володимир Святий наділив 10-тою частиною своїх доходів церковних людей і серед них “лічці, монастирські лікарні, які не підчинені ні князю, ні боярам, ні суддям...” [26,с.118-119].

У “Смоленській грамоті”, яка подає “Статут Володимира Святого” у розширеному вигляді, наголошено, що лічці, які рятують людей чудесним зціленням, сьогодні є під захистом церкви [37,с.90-94].

Як засвідчують джерела, християнські лікарні в XI столітті стають невід’ємною частиною монастирського життя. У будівництві монастирів передбачається і будівництво лікарняного комплексу. Так, Никонівський літопис розповідає, що митрополит київський Єфрем в 1091 році заклав багато церковних будівель, зокрема, було виділено приміщення для лікарні, в якому лікували хворих, і приміщення для проживання лікарів. Свою діяльність з будівництва лікарень він поширив на всю Русь, в міста та містечка, як наголошував літописець “се же не бысть прежде в Руси” [26,с.116]. Слід відзначити, що побудовані митрополитом Єфремом лікарні лікували людей безкоштовно. Усі лікарі мали своїх учнів.

Зрозуміло, що монастирські лікарні були медичними закладами, діяльність яких як фінансово, так і політично підтримувалась політичною владою стародавньої України-Русі.

Характерно, що уже “Повість минулих літ” наголошує, що у князя Володимира Святославовича був свій лікар Іоан Смер, родом полочанин, який з його волі навчався мистецтву лікарському в Паннонії, Сербії, Болгарії, Мизії, Візантії, Єгипті. Власне його і можна вважати першим фаховим лікарем в стародавній Україні-Русі [29,с.164]. В подальшому джерела засвідчують практичну лікарську діяльність лікарів-ченців Києво-Печерського монастиря, таких, як Антоній (983-1073) і Агапіт (?-1095), які лікували людей з застосуванням всіх наявних в той час європейських, насамперед, візантійських медичних знань. Медичні досягнення і знання передавалися із покоління в покоління. Так, із джерел нам відомо, що Агапіт був учнем Антонія. Він сам виготовляв хворим ліки і перебував під час лікування невідступно біля хворих. Як засвідчують джерела, він у Києві користувався “репутацією хорошого лікаря”. Власне він вилікував князя Володимира Мономаха, який захворів у Чернігові, однак, не прийняв від нього багатих дарів [9,с.203].

Приблизно в цей час у Києві відомим своїм вмінням виліковувати людей був лікар Петро Сіріянин, який спочатку практикував при особі князя Святослава Чернігівського, а опісля перейшов у Печерський монастир. Він лікував зіллям і виліковував ним багато людей та князів. Його лікування рятувало щодень по троє людей [24,с.83-85]. Коли ігуменом Києво-Печерського монастиря був Феодосій, в монастирі був “лічебником” Дем’ян, який “лікував дітей молитвами та спеціальними мазями і так хвороби виліковував...” [25,с.126].

У цей же час лікарською діяльністю в Києво-Печерському монастирі займався чернець-художник Аліпій, який за допомогою виготовлених ним фарб виліковував проказу і шкірні хвороби, а також гнійні рани. Все це він доповнював молитвою, і таким чином хвороби від людей відходили [25,с.126].

Джерела XI століття подають нам свідчення про проведення “хірургічних операцій”. Зокрема, “Руська правда”, складена за часів князювання Ярослава Володимировича, подає дані, що за нанесення рани мечем і її вилікування треба платити 1 гривню, за вилікування рани лікарем треба платити 3 гривні. Від 1 до 3 гривень передбачалась плата за лікування лікарю [27,с.3].

Була також встановлена і нормативна кваліфікація для самого лікаря. Так, в “Изборнике Святослава” (XI ст.) сказано: “Лікар повинен вміти надавати хірургічну допомогу. Він повинен вміти: розрізати шкіру, зашити шкіру, ампутувати, припалити рану, боротися з нагноєнням рани, провести хірургічну операцію, які в цей час уже проводились. Так, хірургічну операцію переніс князь Святослав, після чого й помер...” [26,с.107].

У висновку нашого дослідження зауважимо, що медицина в Україні-Русі була важливим аспектом в житті стародавнього суспільства. Уже в язичницькі часи вона досягла високого професійного рівня [33,с.165-173], а в християнський час медицина до того ж вдосконалилась внаслідок суттєвих здобутків європейської медичної науки, зокрема візантійської [5,с.26-28].

У висновку нашого дослідження наголосимо, що проблеми становлення монастирів, чернецтва, християнської медицини та ченців-лікарів у стародавній Україні-Русі в X-XIII століттях, є ще слабо досліджені і потребують подальшого аналізу та вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Артюх В.С. Ранне-христианский пещерный храм на Днестре //Международный симпозиум по искусственным пещерам. – Киев-Одесса, 1998.
2. Артюх В.С. Звіт про роботу експедиції Дністер. – Львів, 1998.
3. Артюх В., Ідзьо В. Скельна культова пам’ятка “Монастир” //Історія релігій в Україні // Праці X Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2000.
4. Бандрівський М. Схимницькі печери-келії на Рогатинщині. Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України. – Львів, 1995. – С.11-13.
5. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988. – С.26-28.
6. Вилинский С.Г. Сказание черноризца Храбра о письменах славянских. – Одесса, 1901. – С.20.
7. Винокур І., Горишний П. Бакота. – Кам’янець-Подільський, 1994.
8. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен II-V століть нашої ери. – К., 1972.
- 9.Владимирский П.В. Ещё о происхождении и содержании Патерика Печерского. – Киев, 1900.
10. Войнаровський В. Християнство і порушені поховання черняхівської культури //Тези повідомлень V Міжнародного круглого столу з історії релігії в Україні. – Львів, 1995. – Т.1.
- 11.Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русах. – Спб., 1870.
- 12.Державин Н.С. Славяне в древности. – М., 1945.
13. Энциклопедический словарь Бронгауза и Эфрона. Т.ХІХ. – П/Т, 38.
- 14.Ідзьо В.С. Церковна організація України-Русі в XIII столітті //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2000. – Т.І.
- 15.Ідзьо В., Артюх В. Ранньохристиянські старожитності на прикладі останніх досліджень в Західних областях України //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т.ІV.

16. Ідзьо В.С. Релігійні напрямки в кристалізації християнства в Україні-Русі в останній чверті X- і до кінця XIII століття //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І.
17. Ідзьо В.С. Фіно-Угри та Київська Русь в VI-X століттях (До питання етнотворення російського народу та взаємовідносин українців та росіян в стародавні часи) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І.
18. В.С.Ідзьо. Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. Видання II доповне і перероблене. Львів. Сполом . 2004.
19. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999.
20. Києво-Печерський Патерик. – Київ., 1930.
21. Києво-Печерський патерик. В кн: Памятники дитературы Древней Руси XII в. – М., 1980.
22. Мельник Е.Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России //Труды VI Археологического съезда. – Одесса, 1886.
23. Мирский М.Б. Медицина в средние века на Руси. – Вопросы Истории, 2000. – №11-12.
24. Патерик Киевского Печерского монастыря. – Спб., 1911.
25. Повесть Временных лет (ПВЛ). – М-Л., 1950. – Ч.І.
26. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т.6. – Спб., 1853.-Т.2.Спб., 1862. – Т.2.
27. Правда русская, или законы великих князей Ярослава Владимировича и Владимира Всеволодовича Мономаха. – Спб., 1799.
28. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.
29. Рихтер В.М. История медицины в России. – М., 1814. – Ч.1.
30. Слово о Законе и Благодати Илариона, митрополита Киевского //Богословские труды. – М., 1987.
31. Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі //Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. – М., 1997. – Т.1.
32. Тимошук Б.О. Двоєвір'я в стародавній Русі //Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – №1.
33. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси (по материалам городищ-святилищ) //Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2001. – Т.І.
34. Феофан, епископ. Письма о христианской жизни. – М., 1908.
35. Флоринский В.М. Русские простонародные лечебники и травники. – Казань, 1880.
36. Шахматов.А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Спб., 1908.
37. Щапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. – М., 1989.

Стаття надійшла до редакції 2.08.2007р.

Виктор Ідзьо

Становление монастырей, монашества, христианской медицины, та монахов-врачей в древней Украине-Руси в X-XIII веках

Аннотация: В статье рассматриваются аспекты становления монастырей, монашества, христианской медицины и монахов-врачей в контексте развития религиозного мировоззрения в древней Украине-Руси в X-XIII веках.

Основной акцент концентрируется на изучении влияния византийского христианства на развитие монастырей, монашества, христианской медицины и монахов-врачей.

Ключові слова: Христианская жизнь, монашество, монастыри, христианская медицина.

Viktor Idzio

Coming into being of monasteries, of the monks, of Christian medicine and monks-doctors in ancient Ukraine-Rus' in the 10th –13th centuries

Annotation: The article considers the coming into being of monasteries, of the monks, of Christian medicine and monks-doctors in the context of the religious outlook development in ancient Ukraine-Rus' in the 10th –13th

centuries. The main emphasis is placed on clearing up the problem of the Byzantine Christianity influence on the development of monasteries, of the Christian medicine monks and monks-doctors.

Key-words: Christian life, the monks, monasteries, Christian medicine.

УДК 94(477):572

Ярослав Калакура

Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства

Анотація: У статті висвітлюється сучасне розуміння поняття “історичний антропологізм”, еволюція його розвитку, обґрунтовується необхідність дедалі повнішого дотримання методологічного принципу антропологізму в українознавстві як чинника підвищення його соціального значення.

Ключові слова: Українознавство, український етнос, генетичний код, людиноцентризм, антропологізм, часо-простір.

Українознавство, як інтегрована система гуманітарних і природничих знань про українців та Україну, за визначенням академіка П.П.Кононенка, систематизує в своїх концентрах найрізноманітніші відомості про український етнос, його долю, генетичний код та історію української нації, про мову, культуру, релігію, менталітет та інтелектуальні надбання українців, їхню державність, про природу й екологію України, її місце у світі[7,с.4-5]. Кожен з цих компонентів, як реальність, є продуктом діяльності людей і водночас містить наукові знання про них, створені людьми. Іншими словами, люди творять українознавство, а воно, в свою чергу, є наукою про людей, їхній багатогранний світ, ідеали і духовні цінності. Українознавство дедалі більше сповідує **людиноцентризм**, що є відповідною реакцією вчених на успадковане з доби радянського тоталітаризму відлучення науки від «живої» людини, конструювання так званої “ нової” людини-робота або манекена. З радянського суспільствознавства під прикриттям боротьби з буржуазною ідеологією були викинуті сама наука українознавство, а разом з тим такі поняття як ментальність, національний характер, душа народу, національна ідея та ін. Між тим, українська національна історіографія з часів митрополита Ілларіона і Нестора Літописця, Григорія Грабянки і Самійла Величка, Петра Могили і Григорія Сковороди, Михайла Максимовича і Миколи Костомарова, Володимира Антоновича і Михайла Грушевського, розвиваючись у контексті гуманістичних цінностей європейської і світової історіософії, традиційно на чільне місце ставила і ставить людину. Поступово сформувалася методологія історичного антропологізму, який став правилом, тобто принципом наукового пізнання. В ряді новітніх праць, присвячених методології науки, у тому числі й українознавства, окреслені деякі підходи до методики “залюднення” досліджень, їх подальшої гуманізації[3,с.16-29]. Однак ця проблема значно ширша, до того ж вона настільки актуальна і важлива, що заслуговує окремого дискурсу.

Завданням пропонованої статті є, з одного боку, з'ясувати парадигму самого поняття “історичний антропологізм”, еволюцію його розвитку і сучасне трактування як методологічного принципу, а з другого боку, обґрунтувати необхідність дедалі ширшого і послідовнішого дотримання цього правила в українознавчих дослідженнях як чинника підвищення їх соціального значення, оскільки антропологізм забезпечує певну “соціологізацію” українознавства, що є однією з ознак наукового модернізму.

Саме поняття “**антропологізм**” походить від давньогрецького словосполучення: *antropos* – людина і *logos* – вчення, тобто від **антропології** – цілісної науки про людину, її походження, еволюцію, морфологію, розвиток і поширення на земній кулі людського життя. В її межах сформувалися такі категорії і галузі знань як антропогенез, антропоцентризм, антропософія, антропогеографія, антропосоціологія, історична, філософська, етнічна, психологічна та інші розділи антропології, кожен з яких має свій предмет пізнання. Витоки історичної антропології, яка зосереджується на історичних знаннях про людину, сягають в античні часи, пов'язані з іменами Геродота, Фукидіда, Арістотеля, Гіппократа, Демокріта та ін. Колосальний вплив на розвиток історичної антропології справила доба ренесансу, коли утвердився антропоцентризм – система поглядів на людину як найбільшу цінність, центральну фігуру, рушія історичного розвитку і найвищу мету цивілізаційного прогресу. Як самостійна наука вона почала утверджуватися з середини XIX ст., коли у Великій Британії, а згодом у Франції сформувалися антропологічні школи, представлені іменами Е.Тейлора, А.Ланга, Дж. Фрейзера, Манувріє, Топінара, Летурно та ін. Їхня історіософська концепція, що ґрунтувалася на положенні про те, що тільки людина, як головна світоглядна категорія, спроможна дати наукове пояснення розвитку природи, суспільства і мислення, дістала логічне продовження в антропології права (Ч.Ломброзо) та у філософії життя (Ф.Ніцше, Л.Клагес, А.Бергсон, В.Дільтей, О.Шпенглер та ін.).

В історичній антропології тісно переплітаються інтелектуальні надбання про людину археологів, етнологів, етнографів, істориків, культурологів, психологів, лінгвістів та представників інших наук. Зацікавлення антропологічними вислідами виявляли українські інтелектуали як в Австро-Угорщині, так і в Росії. Праці з антропології, зокрема П.Чубинського, І.Франка, тісно поєднувалися з етнографічними дослідженнями. Фундатором української національної антропології справедливо вважають Ф.Вовка, який за традицією французької антропологічної школи обґрунтував теорію динарської раси як основний складник українського народу, довів його належність до окремого антропологічного типу[1,с.12-19].

На базі заснованого антропологічного музею (1879 р.) при Московському університеті в 1922 р. був створений Інститут антропології, з яким пов'язане ім'я проф. В.Бунака – українця за походженням і автора багатьох праць з питань морфології людини та антропологічної характеристики українців. Зусиллями Ф.Вовка, П.Чубинського, М.Грушевського, К.Грушевської під впливом соціологічної школи Е.Дюркгейма закладалися наукові основи культурної антропології в Україні. У добу визвольних змагань 1917-1920 рр. при Українській академії наук було засновано антропологічний кабінет ім. Ф.Вовка (керівник А.Носов) та журнал “Антропология”. До розгортання більшовицьких погромів українознавства на початку 1930-х рр. плідно працювали антропологічні осередки в Києві, Харкові, Одесі, досліджуючи проблеми етногенезу українського народу, його антропологічну самобутність. Ця проблематика опрацьовувалась ученими Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові (І.Раковський, Р.Єндик), а також в українській діаспорі. В часи хрущовської “відлиги” з ініціативи М.Рильського та К.Гуслистоного в системі Академії наук УРСР було створено наукову групу антропологів (Г.Дебець, В.Дяченко, Г.Зіневич та ін.), згодом передану до структури Інституту археології (1974 р.)[4,с.22-27].

З відновленням державної незалежності України цей напрям помітно активізується, продуктивною стає робота відділу антропології Інституту археології НАН (І.Потехіна, С.Круць), регулярно публікуються матеріали антропологічних досліджень.

Навіть така стисла схема розвитку української антропології засвідчує його тяглість і давню традицію, що дає підстави розглядати принцип історичного антропологізму як такий, що має глибоке укорінення в українознавстві. Його суть набагато ширша, ніж орієнтація на проведення чисто антропологічних досліджень. Мова йде про обов'язкове правило для кожного українознавця максимально “залюднювати” свої праці, виходячи з того, що саме людині відведена ключова роль у суспільному житті та інтелектуальному процесі. Крім того, йдеться про заглиблення в особливості кожної соціальної групи та її представників, тобто в мікроісторію, з'ясування психології, суспільної поведінки, соціокультурних орієнтирів, уявлень та емоцій людей. Зупинимось докладніше на ролі принципу історичного антропологізму в розвитку українознавчих досліджень.

Українознавство, маючи давні антропологічні традиції, завдяки геополітичним і культурним зв'язкам України й українства з світовим процесом утвердилось і розвивається на загальнолюдських цивілізаційних цінностях. Заслуга його фундаторів полягала в тому, що Г.Сковорода в своїх діалогах виклав “філософію серця і душі”, яка возвеличувала моральну людину до рівня Бога. Т.Шевченко своєю українською ідеєю сприяв національній мобілізації українців, їхньому духовному відродженню, І.Франко виокремив знання про Україну з контексту західноєвропейської науки, В.Антонович, за словами В.Потульніцького, “відсепарував” українську історію від польської, а М.Грушевський – від російської[12,с.-39].

У такий спосіб утвердилась окремішність української історіографії, визріли передумови розвитку народознавства, його трансформації в українознавство як синтез знань про Україну та її людність. Потужний вплив на його піднесення мали західноєвропейські філософські течії і наукові школи, в тому числі німецького історика Леопольда Ранке, французької соціологічної школи “Анналів”, історіософії позитивізму та модернізму. Однак у радянські часи під прикриттям боротьби з буржуазною наукою, ідеологією “українського націоналізму”, сепаратизмом та низькопоклонством перед Заходом була знищена не тільки окремішність української історичної думки, а й накладено табу на саме поняття “українознавство”.

Впродовж 1930-х – першої половини 1980-х рр. єдиним порятунком для виживання і розвитку українознавства, збереження його гуманістичних цінностей стала діяльність українських дисидентів та українознавчих центрів у західній діаспорі, насамперед Українського вільного університету, Українських наукових інститутів у Берліні та Варшаві, осередків НТШ, заснування в повоєнні роки Української Вільної академії наук, кафедр українознавства в університетах США, Канади та інших країн, створення фундаментальної “Енциклопедії українознавства”. Завдяки діаспорі українознавство не тільки вижило, а й засвоїло методологічний досвід західної науки, її людинознавчу спрямованість.

З відновленням державної незалежності України відродилося материкове українознавство і синтезувало діаспорні надбання. Воно набуло характеру своєрідної соборності, повернуло собі статус інтегрованої системи знань не тільки про Україну, а й про світове українство, утверджується як наука про український етнос і українську націю. Як наголошує П.Кононенко, українознавство – не просто система знань, а синтез та інтегратор досліджень і відкриттів усіх наук, котрі займаються Україною та світовим українством, а його мета – дати цілісний образ України в усіх гранях і часопросторових вимірах її буття та перспектив[6,с.4-5]. Під впливом інтеграції України в європейські та трансатлантичні структури дедалі помітнішими стають нові тенденції розвитку українознавства на шляхах зближення і співпраці не тільки з українознавцями діаспори, а й з західною гуманітарною наукою загалом.

Антропоцентризм покликаний стати пріоритетною рисою, методологічним правилом українознавства, оскільки в його епіцентрі знаходиться людина як носій найвищих цінностей, традицій, національного духу і ментальності. Свого часу М.Грушевський наголошував, що історія є насамперед наукою про людину і цим визначається її велике соціально-виховне значення[2,с.119-121].

Це не меншою мірою стосується і українознавчих досліджень. Не випадково П.Кононенко, говорячи про його світоглядно-виховну функцію, постійно підкреслює, що воно має набути ознак українолюбства. Новий синтез українознавства передбачає інтеграцію усіх знань про українську людину в часі і просторі, з'ясування особливостей її природи і розвитку на різних етапах життєдіяльності, простеження змін, яких вона зазнавала

під впливом відповідної культури і суспільства. Тривалий час вважалося, що належної уваги заслуговують лише люди влади: князі, королі, гетьмани, полководці та інші можновладці. У радянській історіографії окрім культу партійних вождів насаджувався штамп людини – “активного будівника комунізму”.

Праці суспільствознавців містили голий перелік численних прізвищ так званих “простих людей” – передовиків виробництва, ударників праці і переможців змагання, але всі вони механічно підганялися під штучні критерії клас робітників або колгоспників, внаслідок чого втрачалася самотність кожного з них[3].

Принцип історичного антропологізму особливо важливий для дослідження українознавчих джерел, оскільки він допомагає заставити їх, за образним висловлюванням Н.Яковенко, заговорити про те, про що вони досі мовчали, і на основі здобутої інформації дати пояснення минулого[8].

На жаль, частина дослідників сприймає джерела як колодязь, з якого механічно можна черпати факти, ігноруючи сам комунікативний процес зв'язку сучасника з минулим у процесі пізнання джерел, про своєрідний діалог поколінь. Дослідник спрямовує промені світла на затемнені, замовчувані або й просто невідомі події, явища, процеси, закодовані в джерелах, з'ясовує час і мотиви їх створення, а вони у відповідь посилають сигнали з своєї епохи у вигляді інформації, що потребує розшифрування. Тому дуже важливо вникнути в особливості тієї доби, у якій були створені джерела, у специфіку мови їх творців, культури і світогляду тогочасних людей. В іншому випадку є небезпека модернізації минулого, його осучаснення, змішування культурних цінностей минулого і сьогодення. Ті українознавці, котрі засвоїли методику джерелознавчої критики джерел, можуть здобути з них не тільки відкриту інформацію про ті чи інші події і їх учасників, а й приховані відомості про те, якими були їх погляди, характер, уподобання, настрої, симпатії, і вже на цій основі можна конструювати суспільний портрет тогочасної людини, її матеріальне і духовне життя. Для цього дуже важливо залучати “нетрадиційні” джерела: усну народну творчість, міфи, казки, обрядові пісні, літературні тексти, мистецькі твори та ін., які утаємничили багато прихованих свідчень про духовний світ і поведінку людей.

Загалом, питання культури, особливо народної, культури повсякденності все ще залишаються на маргінесі історичних та українознавчих досліджень. Культура зводиться здебільшого до освіти, мистецтва, штучно відривається від інших сфер розвитку суспільства як цілості. Достатньо переглянути шкільні та вузівські підручники, аби пересвідчитись, як законсервовалася радянська схема історії, за якою культура – це останній параграф теми, тобто додаток до основного змісту[9].

Реалізація принципу антропологізму в сучасному українознавстві підтверджується його дедалі більшим інтересом до проблем ментальності українського народу. Цей своєрідний “винахід” французьких істориків Л.Февра та М.Блока дав ключ дослідникам до сприйняття людських спільнот будь-якої епохи як певної цілості, чий образ розкривається в характері, способі мислення і світосприйняття, культурі повсякденності, манерах поведінки людей. Кожна людина виступає як носій цінностей своєї доби, вона говорить, мислить, чинить, поводить відповідно до тих норм, які успадковані від попередніх епох і модернізовані під впливом нових обставин. Ментальність нації цементують спільна мова, релігія, звичаї, обряди, ритуали, більш-менш однаковий погляд на свою і чужу історію, спільна мета. Прикладом українознавчого дослідження української ментальності є ґрунтовна монографія М.Юрія “Соціокультурний світ України”[13, с.10-42].

Розкривши особливості формування і найбільш характерні риси ментальності українців, деяку географічно-регіональну та етнографічну специфіку, автор переконливо довів, що менталітет українського народу склався історично і віддзеркалює його цілісність як етносу, котрий упродовж майже двох тисячоліть побутує в координатах порубіжних цивілізацій Заходу і Сходу.

Ментальність акумулює єдність найхарактерніших ознак національної свідомості, інтелекту та розуму, які проявляються в характері мислення і світобачення, способі поведінки і психології дій, у культурі, традиціях і звичаях українців. Сучасний етап розвитку ментальності підпорядковується реалізації історичної місії українського народу, його самоідентифікації та консолідації, що дуже важливо для зміцнення соборності держави, утвердження її демократичних і правових засад, забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки. В цьому зв'язку дуже важливо розвінчувати різноманітні спекуляції навколо так званої федералізації України, навмисного роздмухування її регіональних особливостей.

В свій час М.Грушевський підкреслював, що деякі регіональні відмінності українців мають місце, але вони штучно витворювалися політичними режимами тих держав, до складу яких входили східні чи західні українські землі, оскільки кожна з них намагалася втримати панування над ними і відповідно асимілювати автохтонне населення, нав'язати йому свої стандарти. Наукові дослідження істориків, етнологів, культурологів, демографів, представників інших галузей українознавчих знань переконливо доводять, що всупереч асиміляційній політиці імперій і комуністичного режиму в СРСР, українці зберегли свою самотність, окремішність, ментальну неповторність та етнокультурну цілісність. По-перше, вони становлять 78,2 відсотка всього населення країни, домінують в етноструктурі всіх регіонів, окрім кримської автономії, по-друге, український етнокультурний ландшафт не втратив своєї самотності і національного обличчя, для нього характерний єдиний культурний стрижень.

Спільні або дуже близькі риси народної культури, побуту, звичаїв наддніпрянців і галичан, слобожанців і закарпатців, жителів Півдня і Волині, Сходу і Поділля переважають над деякими етнографічними, конфесійними та мовними відмінностями. Все це є запорукою вибудовування й утвердження етномоделі нашої держави як української, але з багатоетнічним складом населення.

Творчий доробок Науково-дослідного інституту українознавства останнього десятиріччя засвідчує дедалі повнішу реалізацію його колективом принципу історичного антропологізму. Значно зріс інтерес науковців до комплексного дослідження проблем людини як найбільшої цінності і ця тенденція особливо характерна для праць незмінного директора Інституту П.Кононенка.

В його підручниках і навчальних посібниках з українознавства, у працях “Свою Україну любіть”, “Національна ідея, нація, націоналізм”, у монографії “Український етнос: генеза і перспективи”, підготовлений разом з Т.Кононенком, та інших червоною ниткою проходить пошук відповідей на одвічні питання українців: Хто ми?, Чиї сини?, Яких батьків діти? Саме з’ясування цих питань, сформульованих свого часу Великим Тарасом, дає змогу усвідомити, як сформувалася українська нація, чим вона є сьогодні і яка її перспектива в майбутньому. Обличчя будь-якої нації складають надбання її народної культури, всього інтелектуального потенціалу, її духовної еліти. Звертаючись до невичерпності українського фольклору, до мудрості Слова Божого та Біблії, до Велесової Книги та давньоукраїнських літописів, до величі історичних постатей українського народу – княгині Ольги і Володимира Великого, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха, Ярослава Осмомисла і Данила Галицького, Петра Сагайдачного і Богдана Хмельницького, Івана Мазепи і Пилипа Орлика, до національних світочів – Петра Могили і Григорія Сковороди, Тараса Шевченка і Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова та Івана Франка, Лесі Українки і Дмитра Чижевського, Євгена Маланюка, Василя Симоненка та Василя Стуса, до ідеологів і провідників українського націоналізму – Миколи Міхновського та Дмитра Донцова, Степана Бандери та Ярослава Стецька, до досвіду будівничих Української держави – Михайла Грушевського і Володимира Винниченка, Павла Скоропадського і В’ячеслава Липинського, Симона Петлюри та Євгена Петрушевича, до світлих образів інших представників українського пантеону, учений виводить логічний висновок: історія зародження і формування української етнонації – це тривалий процес, який обіймає тисячі років і характеризується тяглістю та безперервністю. Самобутність українців склалася історично і знайшла самовиявлення в спільній території, мові та культурі, у характері та психології, у неповторній ментальності, у державно-політичних орієнтаціях, в історичній долі та місії[8].

П.Кононенко – блискучий майстер наукової персоналістики і біографістики, що цілком співзвучне з історіософією гуманізму та принципом антропологізму. Він творчо розвиває і збагачує цю давню українознавчу традицію, що бере свій початок з народної творчості та з літописних часів. Принагідно нагадаємо, що при виокремленні рубрики “Людина і її справа” як першого розділу. І це логічно, бо хто може бути вищим за людину, хіба що Бог. За цим принципом побудовані всі літературознавчі праці П.Кононенка, його науково-публіцистичні нариси, що яскраво демонструють унікальний хист дослідника, з одного боку, виокремлювати з тисяч імен adeptів української історії і культури ті особистості, котрі відіграли рубіжну роль у долі українського народу й світової цивілізації, а з другого боку, бачити і сприймати їх через призму й контекст конкретно-історичної епохи, у якій вони жили і творили, виявляти найхарактерніші риси і моральні якості наших нетлінних світочів, виносити з їхнього життєвого досвіду і творчої спадщини повчальні уроки для нинішніх і прийдешніх поколінь. Ключовими посталями, котрі домінують у його творчості впродовж життя, були і залишаються наймогутніші титани нації – Тарас Шевченко та Іван Франко, але кожного разу, на кожному новому етапі осмислення їх ролі в історії України вони постають у новому цивілізаційному вимірі. Для П.Кононенка Т.Шевченко – цілісна особистість, у якій воєдино злилися: геніальний Поет, Мислитель, Художник, Пророк, Апостол правди та доброчинності і просто – українська Людина. На думку вченого, конкретно-історичні умови життя сформували в Шевченкові україноцентристські орієнтації, природно поєднані із загальнолюдськими інтересами.

Гуманістична спрямованість досліджень П.Кононенка є прикладом для інших співробітників українознавчого інституту. У працях О.Балагури, Л.Бондарук, Л.Горенко-Баранівської, Н.Карпенко, В.Короті-Ковальської, І.Краснодемської, С.Наливайка, В.Сніжка, М.Кононенка, Л.Токаря, Ю.Фігурного, Г.Філіпчука, О.Хоменка, О.Ярошинського, В.Ідзьо та ін. велика увага приділена ролі людського фактора в доленосних сферах суспільного життя українців на різних етапах національної історії. Так, у книзі “Постаті” М.Кононенко подав яскраві біобібліографічні нариси про маловідомі імена українських учених, громадсько-політичних діячів, письменників, які внесли помітний внесок в українську справу[9]. Оригінальне бачення зародження козацького лицарства в Україні в контексті традиційної культури українців виклав у однойменній монографії Ю.Фігурний[12].

Заслуговує уваги нестандартний підхід до людинознавства, започаткований відомим сходознавцем С.Наливайком у монографії про індоевропейські таємниці України, розшифрувавши багато українських імен і прізвищ, закованих у санскриті[10].

Нехай читач не розцінить як нескромність апеляцію автора до власного досвіду. В опублікованому курсі лекцій “Українська історіографія”[5] фігурує до тисячі прізвищ людей, причетних до розвитку української історичної думки. Але це ще не антропологізм. Його дихання відчутне лише тоді, коли той чи інший названий історик сприймається як особистість, коли його образ природно вмонтований у ту епоху, у ті конкретно-історичні умови, у яких він жив і творив, а його праці несуть прямий відбиток цінностей і поглядів цієї епохи. В книзі наведені короткі біографічні відомості про провідних істориків, зроблено стислий огляд їхніх праць, історіософських поглядів, що дає змогу відчутти атмосферу того часу, у якому вони сформувалися як особистості і дослідники. Навіть тоді, коли прізвище автора праці точно не встановлене, її історіографічний

аналіз дає змогу сконструювати умовний портрет творця. Прикладом можуть слугувати невідомі автори “Літопису Самовидця” або “Історії русів”.

Таким чином, одним із ключових методологічних засад українознавства поряд з історизмом, об’єктивністю, всебічністю та системністю важливе місце посідає принцип історичного антропологізму, який орієнтує на домінування в українознавчих дослідженнях людинознавчого підходу. Минулий і сучасний досвід українознавців переконливо засвідчує, що тільки повернення обличчям до людини в часо-просторовому вимірі спроможне актуалізувати світоглядно-виховну функцію досліджень, поглибити гуманістичну сутність українознавства[7].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Вовк Ф. Антропологические особенности украинского народа. – СПб., 1916.
- 2.Грушевський М. Історія і її соціально-виховуюче значення // На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Львів; К.; Торонто; Мюнхен, 1992.
- 3.Гуревич А.Я. От истории ментальностей к историческому синтезу. II. Споры о главном: Дискусии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М., 1993.
4. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К., 1965.
- 5.Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004.
6. Кононенко П. Українознавство третього тисячоліття // Українознавство. – 2001. – Число 1.
- 7.Кононенко П. Українознавство. – 2-ге вид. – К., 1996.
- 8.Кононенко П., Кононенко Т. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, 2003. – С. 463.
- 9.Кононенко М.П. Постаті. – К.: Міленіум, 2005.
- 10.Наливайко С. Індоевропейські таємниці України. – К.: Просвіта, 2004.
- 11.Потульницький В.К. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К.: Либідь, 2002.
- 12.Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Стило, 2004. – 308 с.
- 13.Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. – К., 2004.
- 14.Яковенко Н. Щоб рухатися вперед, треба говорити мовою кінця XX століття // День. – 2000. – 21 січня.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2007р.

Ярослав Калакура

Исторический антропологизм как методологический принцип украиноведения

Аннотация: В статье рассматривается современное понятие “исторический антропанизм”, эволюция его развития, объясняется необходимость придерживаться методологических принципов антропологизму в украиноведении как источника повышения его социального значения.

Ключевые слова: Украиноведение, украинский этнос, генетический код, человекоцентризм, антропизм, временное пространство.

Yroslav Kalakura

Historical anthropologism as methodological principle of The Connoisseurs of Ukraine

Annotation: This article considers modern meaning term “historical anthropologism”, evolution his development, methodological principle anthropologism in Connoisseurs of Ukraine as act of social meaning.

Key words: Connoisseurs of Ukraine, Ukrainian ethnos, genetic code, anthropocentrism, anthropologism

УДК 94(477):329.733

Петро Кононенко

Історична проблема: націоналізм - національна ідея в українознавстві

Анотація: У статті подається історична проблема: націоналізм-національна ідея крізь призму українознавчих праць наукових співробітників науково-дослідного Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Основне завдання цієї праці полягає у з'ясуванні історичної проблеми націоналізм-національна ідея в контексті перспективи впровадження цих феноменів в наукове українознавство в XXI столітті.

Ключові слова: Україна, нація, націоналізм, національна ідея, феномен націоналізму, українознавство, історична проблема, національно-українське.

На початку XXI століття стало цілком очевидним, що серед найзначніших історичних проблем загальноцивілізаційного розвитку є національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автономному існуванні кожного з цих понять та феноменів, і в багатоступеневій взаємозалежності їх [2, с.51-55].

А водночас, що ті феномени – національна ідея, нація, націоналізм – існують сотні років, однак досі викликають нестихаючі суперечки та полеміки як щодо змісту історично зафіксованих реальностей, так і щодо перспектив тих феноменів [3, с.46-49].

Маємо на увазі, що пов'язані з еволюцією нації феномени націоналізму й національної ідеї закорінені, як побачимо далі, щонайпізніше в дійсності XVII ст. і вже в науковій теорії та практиці XIX ст. дістають об'єктивоване вираження. Однак з часу Переяславської ради 1654 р. і українська дійсність, і політика та наука, зокрема ідеологія, зазнають кардинальних деформацій. Приєднана до московського царства, Україна втрачає свою державність, а з цим і фіксовану національну ідентичність, інтелігенцію, ідеологію та реальну самодостатню орієнтацію. Це породжує глобальні протиріччя, що принципово впливає і на характер суспільної свідомості. Розвивається дихотомія: ще народжується "Історія русів" з її ідеєю відродження національно-державної України, на весь світ підносять національно-державну ідею в усіх її різновидах кирило-мефодіївці і Т.Шевченко, М.Максимович, П.Куліш, М.Костомаров, М.Драгоманов, І.Нечуй-Левицький, О.Потебня, – але в реальній дійсності вже витає дух Великої Руїни, як бур'яни, заповонюють освіту, науку, публіцистику ідейки бездержавності і безнаціональності українства, його психічної вторинності та ущербності, приреченості вічно бути додатком до чужих імперій та націй. Декому здається, як писав М.Костомаров, що "лежить в могилі Україна". Царизм і офіційно здійснює тотальну денационалізацію, готує для вмираючої України похоронні реквієми. [4, с.74-79]. Україна й справді виявляє ознаки занепаду, оскільки з національно-демократичної суверенної республіки перетворюється на мозаїку колонізованих частин, обернутих у рабство сусідніми імперіями. Однак похорони були передчасними: "Ще не вмерла Україна!" – проголосили брати Чубинські. "І не вмерла, і не вмере!" – рішуче резюмував І.Франко, наголошуючи: необхідно "не ридать, а здобувать хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!" – адже ще Т.Шевченко заповідав: "Борітеся – поборете!". Далі зупинимось на реальних підставах тієї впевненості, поки що ж зазначимо, що Україна буквально вибухає й вирує ідеєю національно-державницького відродження. Ю.Бачинський у "Самостійній Україні" та в "Економічних підставах самостійності націй", М.Міхновський у "Націоналізмі й космополітизмі", "Націоналізм – всесвітня сила", І.Франко в статтях "Поза межами можливого" та в "Одвертому листі до галицької молодіж", М.Грушевський в "Історії України-Руси" та в "Галичині і Україні", Д.Донцов в "Ідеології чинного націоналізму", автори "Української хати" розкривають як генеалогію національного становлення українства, так і філософсько-політичні підвалини невідворотного руху України до національної ідеї, держави та перспективи. [5, с.84-123].

Нагадаємо, навіть до однакових висновків мислителі, дослідники, як правило, йшли своїми шляхами (до речі, національними!) та робили неоднакові акценти. Але правдивою є й така парадигма: хоча дослідники різних націй акцентували і на протилежних чинниках як вирішальних – вони приходили до споріднених висновків. І найперше: що родове начало лягає в основу етнічного й племінного, а етно-племінне – в основу національного. А це означає: спочатку вибруньковується відчуття – ідея нації, на її основі – нація, а на їх синтезі – націоналізм [6, с.179-181].

Стосовно України – це парадигма: спочатку викристалізовується ідея України, потім – Україна, потім – українці, і на завершення український (як і французький, німецький, англійський, китайський, японський) націоналізм. Як різними є буття і свідомість націй та їхні вольові й цільові життєпокладання, наміри й ідеали, так різними є й типи націоналізмів. Аналогічне прозріння сталося й в Україні. Т.Шевченко, кирило-мефодіївці проголосили курс на історично-зумовлене національне відродження. Царизм стракував голос народу як ворожий і антидержавний націоналізм. Відповідь української політичної еліти була адекватною: не можемо прийняти московське псевдослов'янофільство, бо воно заковане не на бажанні рівності, демократії, братерства, а на запозиченому в древньому єврействі та римській імперії великодержавному месіанізмі. У "Програмових засадах Братства Тарасівців", філософсько насичених статтях М.Костомарова, І.Нечуй-Левицького, І.Франка, Лесі Українки, Б.Грінченка, П.Грабовського, у своєрідних маніфестах Ю. Бачинського "Україна irredenta" й "Самостійна Україна" М.Міхновського було сказано чітко і ясно: українці – окремий

самодостатній народ і мають історичне право на власний життєвий вибір. Шлях? Він окреслений, як заповіт Т.Шевченка: “де нема святої волі – не буде там добра ніколи”, тому – “вставайте! Кайдани порвіть”, “борітеся – поборете!”, – і оскільки маєте відповідальність перед судом історії та вселюдства, то мусите “не ридать, а здобувать хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!” “Vivere memento!” (І.Франко). Наголосимо, що зараз головним є питання: з якою місією здійснювались і якими наслідками завершилися ті походи з точки зору української національної ідеї[7,с.305-332].

Загальну відповідь давали численні дослідники, зокрема археологи: Столяров В. (Діалектика як логіка і методологія науки, 1975), Кобичев В. (У пошуках прабатьківщини слов'ян, 1973), Есенберлін І. (Золота орда, 1983), Новосельцев А. (Хазарська держава і її роль в історії Східної Європи й Кавказу, 1990), Джасханакертці І. (Історія Вірменії, 1986), Калініна Т. (Відомості ал-Хорезмі про Східну Європу і Середню Азію, 1983), Назаренко А. (Ім'я Русь і його похідні в Німецьких середньовічних актах, 1984), Вельтман А. (Аттила і Русь VI й V віків, 1858), Гінді Л. (Членування скіфських племен за даними лінгво-філологічного аналізу, 1984), Соломоник Е. (Латинські написи Херсонеса Таврійського, 1984), Левченко М. (Візантія і слов'яни в VI-VII ст., 1938), Буслаєв Ф. (Історичні нариси російської народної словесності та мистецтва, 1861), Лук'яненко К. (Слідами кельтських богів, 1984), Гумільов Л. (Етнос: міфи й реальність, 1988), Дашцевгійн Т. (Питання етногенезу монголів у світлі даних палеоантропології, 1985), Гумильов Л. (Хунни в Китаї, 1974), Толочко П. (Стародавній Київ, 1976), Ламанський В. (Про слов'ян в Малій Азії, в Африці і в Іспанії, 1859), Гельмгольц Г. (Слов'янська хроніка, 1963), Брайчевський М. (Утвердження християнства на Русі, 1989; “Літопис Аскольда”, 2001), Федоров-Давидович Г. (Монети розповідають (нумізматику), 1963), Конрад М. (Схід і Захід, 1972), Іловайський Д. (Додаткова полеміка з питань варяго-руськомu і болгаро-гуннськомu, 1886), Історія о Атtilі, королі угорськim (1988), Іловайський Д. (Розповідь про початок Русі, 1882), Ігнатович Є. (Україна – terra incognita, 1992), Історія стародавнього світу. Ч.ІІ, Греція і Рим (1982), Прокопій з Кесарії. Війна з готами (1950), Кониський Г. Історія Русів (1846), Рибakov Б. (Київська Русь і руські князівства XII-XIII ст. (1982), Флоренсов М. (Троянська війна і поеми Гомера, 1991), Абгунов М. (Мандрівка в загадкову Скіфію, 1989), Третьakov П. (Слідами стародавніх слов'янських племен, 1982), Археологія СРСР. Степи Євразії в епоху середньовіччя, 1981), Купчинський О. (Найдавніші слов'янські топоніми України..., 1981), Старожитності епохи великого переселення народів V-VIII ст., 1982; Боровський Я. (Світогляд давніх киян, 1992), Діакон Л. (Історія, 1988), Іванов С. (Оборона Візантії і географія «варварських» вторгнень через Дунай в першій половині VI ст., 1983), Петров В. (Походження українського народу, 1992), Ковалевська В. (Кавказ і алани. Віки і народи, 1984), Корсунський А., Гунтер Р. (Занепад й загибель Західної Римської імперії й виникнення германських королівств (до середини VI ст., 1984), Чекалова А. (Сенаторська аристократія Константинополя в першій половині VI ст., 1972), Антоніадіс-Бібібуку Е., Гійу А. (Візантійська і поствізантійська сільська община, 1988), Петросян Ю. (Стародавнє місто на берегах Босфору, 1986), Сєдов В. (Східні слов'яни в VI-XIII ст., 1982), Боровський Я. (Біля джерел східнослов'янської писемності, 1982), Бодянский О. (Про час походження слов'янських писем, 1855), Гердер Й. (Ідеї до філософії історії людства, 1977), Лозинський С. (Історія папства. 1965); звичайно ж, М.С.Грушевський (Історія України-Руси), І.С.Нечуй-Левицький (Світогляд українського народу), М.Костомаров, І.Франко, Д.Яворницький, В.Дорошенко, О.Пріцак, О.Оглоблин, Ф.Вовк, В.Хвойка, І.Огієнко, Ю.Липа, В.Щербаківський, Я.Пастернак, О.Кандиба, В.Баран, Р.Терпиловський, В.Сніжко, О.Компан, Я.Дашкевич, С.Наливайко, В.Ідзьо, Я.Дзира, Кифішин А. (Кам'яна Могила), Шилов Ю. (Джерела)[6,с.179-181].

Особливо привітають увагу в контексті з'ясування історичної ролі націоналізму та національної ідеї в розвитку української нації та української держави наукові праці сучасного українознавця, доктора історичних наук, професора, провідного наукового співробітника Інституту Українознавства, академіка відділення українознавства Академії Наук Вищої Школи України Віктора Ідзьо, зокрема його монографії: “Ранньослов'янське суспільство і ранньослов'янська державність. Зародження і становлення християнства на території України. Видання II доповне і перероблене. Львів. Сполом. 2004, 288с.”, “Кельтська цивілізація на території України. Львів. Сполом. 2002, 343с.”, “Галицька держава – процеси етнотворення і становлення (III - XII ст). Львів. Камула 2005, 351с.”, “Українська держава в XIII столітті. Івано-Франківськ. 1999, 320с.”, “Українська держава в IX-XIII століттях. Львів. Сполом. 2004, 416 с.”, “Українська Повстанська Армія – згідно аналізу свідчень німецьких та радянських архівних джерел. Львів. Сполом. 2005, 208с.”, підручник - Історія України. ПП “Бодлак” Львів.2003,735с.”, “Українська діаспора в Росії. Історія, наука, релігія. Львів. БАК. 2002, 304с.”, “Релігійна культура Європи та зародження і становлення християнства на території України”- “Ліга-Прес”, Львів-2007, 317с. та інші, які наповнюють фаховим змістом сучасне українознавство[1,с.67-87].

Природно, що існує, як уже зазначалося, чисельна зарубіжна історіографія, яка проливає світло на історичну проблему “націоналізм - національна ідея в українознавстві”, зокрема в освітньому процесі, що є предметом нашого подальшого дослідження[8,с.37-46].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Бібліографічний покажчик праць наукових співробітників та аспірантів Науково-дослідного інституту українознавства(2000-2006рр.). Віктор Святославоич Ідзьо. – Київ-2007.
- 2.Кононенко П. Історичні засади українознавства. Українознавець. – Львів 2006.Ч.ІІ.
- 3.Кононенко П.П.. Національна ідея, нація, націоналізм. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. – М.,2005.Том VIII.
- 4.Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм. Науковий Вісник Українського Університету. – М.,2005, т.VIII.
- 5.Кононенко П.Національна ідея, нація, націоналізм. Українська нація і держава очима інших народів. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. – М., 2005, т. IX.
- 6.Кононенко П.П. Проблема націоналізм - національна ідея. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2005, т.XI.
- 7.Кононенко П.Національна ідея – нація – націоналізм – фундамент створення суверенної України. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. – М., 2006,т.X.
- 8.Кононенко П. Українознавство в системі освіти. – Львів, 2005.Ч.I.

Стаття надійшла до редакції 19.07. 2007 р.

Петр Кононенко

Историческая проблема: национализм - национальная идея в украиноведении

Аннотация: В статье рассматриваются историческая проблема: национализм-национальная идея в контексте историко-филологических научных трудов сотрудников научно-исследовательского института украиноведения Министерства образования и науки Украины.

Основное задание данного научного труда состоит в изучении исторической проблемы национализм-национальная идея в контексте перспективы внедрения этих феноменов в научное украиноведение в XXI веке.

Ключевые слова: Украина, нация, национализм, национальная идея, феномен национализма, украиноведение, историческая проблема, национально-украинское.

Petro Kononenko

Historical problem: nation and national idea in Ukraine

Annotation: In this article we can see historical problem: nation and national idea in the Ukrainian scientist of researcher The Connoisseur of Ukrainian Institute. The basic accent is proving historical problem nation and national idea in the context of the study this phenomenon in Ukrainian science XXI century.

Key words: Ukraine, nation, nationalism, national idea, phenomenon of nationalism, historical problem.

УДК 94 (477) (092)

Олег Мазур, Марія Демчик

Князь Дмитро Корятович (Михайлович): питання походження прізвищевої назви “Боброк-Волинець”

Анотація: Стаття присвячена з'ясуванню походження прізвищевої назви князя Дмитра Корятовича. На основі аналізу літописних джерел та здобутків української та зарубіжної історіографії автори висвітлюють діяльність князя. Аналізується його внесок у розвиток української та московської державності.

Ключові слова: князь Дмитро Корятович (Михайлович), правління, держава Любарта Гедиміновича, Московська держава, прізвищева назва.

Про особу князя Дмитра Корятовича (в російській історіографії його прийнято іменувати Дмитром Михайловичем, Дмитром Волинським, Дмитром Михайловичем Боброком-Волинським) – ушанованого героя битви, що відбулася між військом московського князя Дмитрія Івановича Донського та ординцями темника Мамає на Куликовому полі 8 вересня 1380 р., відомо небагато. Дмитро Корятович належав до молодшої гілки династії, започаткованої литовським князем Гедимінасом (Гедиміном) (див. генеалогічн. табл. династії Гедиміновичів.– авт). Його батько – Коріат-Михайло був новгородським князем. Відомо, що у 1349 р. разом з князем Семеном Свислоцьким він перебував у складі посольства до ординського хана Джанібека (1342–1357), але внаслідок наговору на нього московських послів, очолюваних боярином Федором Глібовичем, потрапив у

полон [35, с.111, 36, с.28, 46]. Правдоподібно, що Дмитро був п'ятим сином Коріата-Михайла, молодшим від Костянтина, Юрія, Олександра і Федора та старшим за Гліба, Семена та Лазаря (див. генеалогічн. табл. Корятівичів.– авт.). Юність Дмитра припала на роки борні за спадщину Руського королівства між володарями Польщі та Угорщини з одного боку, і Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського – з другого. Найзапекліше протиборство з цього приводу точилося між волинським князем Любартом-Дмитром і польським королем Казиміром III. Нам немає потреби детально зупинятись на конкретних обставинах цієї боротьби, достатньо (наскільки це дозволяють писемні джерела) вивченої у вітчизняній та зарубіжній історіографії [1, 4, 7, 8, 10, 11, 16, 19, 23, 25, 28, 32, 33, 48, 52, 55]. Зазначимо лишень, що князі Корятівичі та Наримунтовичі виступили на боці Любарта-Дмитра, який, вірогідно, надавав їм в управління волості на теренах Волині та Східного Поділля. Так, князь Юрій Наримунтович одержав землі довкола Кременця. “Напевно,– услід за М.Н. Тіхоміровим та С.З. Зарембою [48, с.16, 16, с.57.],– вважає сучасний український історик Л.В. Войтович,– там отримали свої перші лени князі Корятівичі. У 1352 р. Юрій Корятівич брав участь у війні Любарта-Дмитра Гедиміновича проти польського короля і в числі інших князів підписав угоду з королем Казиміром III та мазовецькими князями. Можемо здогадуватися, що, крім нього, уділ отримав від Любарта і один з молодших синів Коріата – Дмитро. Те, що Дмитро Михайлович в Москві прийняв прізвисько Боброк-Волинський, дало підстави дослідникам говорити про його володіння в районі Бібрки на Львівщині. Правда, Бібрка вперше згадується в документах під 1436 р. як володіння Внучека з Кутна, але ріка Бобрка (Боброк) відома під цією назвою з 1211 р. [34 ,сб.730]. Між 1353–1366 рр. район р. Бобрка знаходився у числі володінь, залежних від Любарта, васалом якого був Дмитро Михайлович. Можливо, що на цих землях було зложено замок Боброк, який дав початок пізнішому місту Бібрка. У 1366 р. ці землі перейшли у залежність від польського короля. Напевно тому Дмитро Корятівич став шукати щастя в Сіверській землі, потім перейшов на службу до суздальсько-нижегородського князя Дмитра Костянтиновича, а з 1371 р. став зятем і головним воеводою московського князя...”[9, с.171]. Вже у 1371 р. Дмитро Корятівич очолив московське військо під час походу на Рязань, у 1376 р. він переміг волзьких болгар, у 1378 р. – ординців, а в 1379 – 1380 р. був у числі воевод, які вели рать на підмогу брянському князеві Дмитрові Ольгердовичу [9, с.171]. Таким фрагментарним у науковій літературі життєпис Дмитра Корятівича зостається донині. Інших писемних джерел, крім тих, що їх використали наші попередники, не виявлено. Відтак, про особу цього князя може розповісти хіба-що його незвичайна для тогочасної княжої антропонімії прізвищева назва (термін М.Л. Худаша.– авт.) – **Боброк-Волинський**.

Версія про походження антропоніма **Боброк** від гідроніма **Боброк**, а можливо, й однойменного замку, що мав би розташовуватись на місці сучасного м. Бібрка Перемишлянського р-ну Львівської обл., як і багато інших версій стосовно періоду „кіммерійської пітьми” в історії галицьких та волинських земель, не позбавлена уразливих місць. По-перше, археологічно Бібрка не вивчена, а тому вести мову про існування у ній оборонних споруд немає змоги. По-друге, ще важче твердити про поширення влади Любарта Гедиміновича на ці терени, про що детальніше вже йшлося в одній із наших попередніх публікацій [28, с.53-65]. По-третє, на Галицькому Підгір'ї та порубіжних слов'янських землях відомі кільканадцять суголосних топонімів та мікротопонімів, а саме: **Bobrka** (Бібрка), м. Льв., р-н Перемишляни; **Bobrowniki** (Бобрівники), с. Тернопільськ. обл., р-н Монастирська; **Bobrek** (Бобрек), передм. м. Домброва Тарнівськ, Польща, в-во Малоп; **Bobrek** (Бобрек), част. с. Завада (Zawada), Польща, в-во Підкарп., пов. Дембиця; **Bobrka** (Бібрка Каньчуцька) (Bóbrka Kanczucka), с., Польща, в-во Підкарп., пов. Переворськ; **Bobrka** (Бібрка) (Bóbrka), с., Польща, в-во Підкарп., пов. Коросно; **Bobrka** (Бібрка) (Bóbrka), с., Польща, в-во Підкарп., пов. Лісько; **Bobrotz** К., с.,Словаччина; **Bobrotz** N., с., Словаччина; **Bobrow**, (Бобрів) (Bobrov), с., Словаччина; **Bobrowa**, (Боброва), с., Польща, в-во Підкарп., пов. Дембиця; **Bobrowka**, (Бобрівка), с., в-во Підкарп., пов. Ярослав; **Bobrowka**, (Бобрівка) (Bobrówka), част. с. Менцина (Męcina), Польща, в-во Малоп., пов. Ліманова; **Bobrownik**, с., Словаччина; **Bobrowniki** Male, (Бобровники Малі), с., Польща, в-во Малоп., пов. Тарнів; **Bobrowniki** Wielkie, (Бобровники Велькі), с., Польща, в-во Малоп., пов. Тарнів. Алфавітний покажчик сучасних українських населених пунктів на 1 січня 1979 р. фіксує схожі назви (інколи одразу кілька) у багатьох областях: **Бобер** (Київська обл.), **Боберка** (Львівська обл.), **Бобрик** (Житомирська, Київська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Чернігівська, Одеська обл.), **Бобриківка** (Ворошиловградська обл.), **Бобриково** (Ворошиловградська обл.), **Бобринець** (Кіровоградська обл.), **Бобринка** (Кіровоградська обл.), **Бобриця** (Житомирська, Київська, Черкаська обл.), **Бобрицька** Болярка (Житомирська обл.), **Бобрицьке** (Одеська обл.), **Бобричі** (Житомирська обл.), **Бібрка** (Львівська обл.), **Бобровиця** (Чернігівська обл.), **Бобровка** (Харківська обл.), **Бобровник** (Полтавська обл.), **Бобровники** (Тернопільська обл.), **Боброво** (Ворошиловградська, Сумська обл.), **Бобровий** Кут (Херсонська обл.), **Боброїди** (Львівська обл), Бобруйки (Чернігівська обл.) [18, 49]. Про походження цих назв йдеться у спеціальній ономастичній літературі [14, 15, 21, 42, 43, 44, 45, 50, 54]. Безсумнівно, що в усіх наведених випадках це – утворення, які походять від етимона – *бобер*. Як бачимо із вищенаведеного переліку топонімів, більшість з них локалізується на території Волині та Полісся, регіонів, де здавна водилися невтомні трудівники

верхів'їв річок та їх приток – бобри [17, с.185]. Отож, немає підстав обов'язково пов'язувати походження прізвищевої назви **Боброк** саме із підльвівською **Бібркою**. Отже етимологію цієї прізвищевої назви слід шукати не серед топонімів, утворених від назви *бобер*, а безпосередньо від апелятива *бобер* у його зменшній суфіксальній формі на **-ок** (бобер > боброк > Боброк). Є підстави гадати, що первісно це утворення могло бути побутовим нехрещеним іменем, даним новонародженому за ще дохристиянським звичаєм з якоюсь забобонною, містичною метою і вживаним у побуті із хрещеним іменем у функції індивідуального прізвиська. Про такі імена докладніше йдеться у дослідженнях М.Л. Худаши [50]. Двоіменність – звичай носити два імені: хрещене і нехрещене при їх різних функціях у XIV та наступних століттях – явище доволі звичне не лише для простолюду, а й для можновладців. Однак не виключено також, що прізвисько **Боброк** княжич Дмитро Корятівич отримав ще в часі перебування його батька на новогрудському столі. На Білоруському Поліссі так само не бракує гідронімів, що є суголосними або походять від назви *бобер*: річки Бобр, Боберка. Помежи назв населених пунктів найбільш відомим є Бобруйськ. Пригадаємо, що боброві гони здавна вважалися княжою власністю, а за „Руською правдою за їх знищення накладалась величезна для тих часів віра – 12 гривень [37, с. 549-553]. Отож можна припустити, що малолітній Дмитро Корятівич, полюючи на бобрів в угіддях свого батька, вірогідно й міг набутити свій початковий мисливський досвід, а звідси – отримати дитяче прізвисько **Боброк**.

Наступні етапи життєдіяльності Дмитра Корятівича так само не виключають такої можливості. Найімовірніше, цей князь перебував після смерті батька при дворі Любарта-Дмитра Гедиміновича (див. генеалогічну табл. Любартовичів.– авт.). Тож не виключаємо й такої можливості, що й християнське ім'я Дмитро Корятівич отримав саме на честь свого стрия. Луцький період діяльності Дмитра зовсім незвіданий. Однак, пригадаємо, що Волинь так само не була бідною на боброві гони. Адже значно пізніше писемні джерела фіксують тут бобровників та переконливо засвідчують існування ремісників, які обробляли боброві шкурки [30]. Оскільки князя Дмитра Корятівича пізніша традиція називає не інакше як Дмитро Волинський, то цілковито можливо, що й прізвищева назва **Боброк** таки має луцьке походження. Та не будемо відкидати й інших гіпотез. Як відомо, якийсь час Дмитро Корятівич перебував на Сіверщині (Чернігівська земля). У нинішній Чернігівській області відомі річки **Бобрик**, права притока р. Убеди (басейн Дніпра), **Бобровиця** – притока р. Детюківки (басейн Дніпра), м. Бобровиця, де виявлено городище XI – XIII ст., нарешті – **Бобровиця** – східна околиця нинішнього Чернігова (до грудня 1973 р. – с. Бобровиця Чернігівського р-ну). Народну етимологію цієї назви виводять від того, що в селі жили козаки, які полювали на бобрів, однак цей промисел значно давніший. Так, Б.О. Рибаків вважав, що ця Бобровиця під назвою Гуричев згадується в літописі під 1152 р. [51, с.75-76.]. Отже й на Чернігівському Поліссі, в районі проживання етнографічної групи литвинів топоніми, що походять від назви *бобер* також побутують здавна [40]. Тому Дмитро Корятівич міг бути прозваним Боброком й на Чернігово-Сіверщині. На початку 70-х рр. XIV ст. Дмитро Корятівич прибув до Москви, адже був одружений з Анною – сестрою московського (1359–1389) та великого володимирського (1359–1360; 1363–1389) князя Дмитрія Івановича (родовід московських Мономаховичів див. у табл. IV.– авт.). Саме при його дворі Дмитра Корятівича почали іменувати Дмитром Волинцем. Але російські родоводи не титулюють його князем: „Род Дмитрея Михайловича Волинського Боброков; У Дмитрея Михайловича два сына... с теми двумя сыны приехал к Москве” [26, с.377]. Прізвище **Волинские** з того часу неодноразово зустрічається у московських писемних пам'ятках. Так у „Слове Софония рязанца о великом князи Дмитрии Ивановиче и брате его Владимире Андреевиче” [47, с.] про князя Дмитра Корятівича йдеться двічі: 1. „О, соловей, летяняя птица, что бы ты, соловей, выщекотал земли Литовской дву братов Олгердовичев Ондрей да брат его Дмитрей Олгердовичев, да Дмитрей **Волинский**. Те бо суть сынове храбрыи, кречати в ратном времени, ведоми полководци, под трубами и под шеломы возлеліяны, конец копия вскормлены в Литовской земли”; 2. „И нукнув князь Владимир Андреевич с правые руки на поганого Мамая с своим князем **Волинским**...” [47, с.11, 14]. Як бачимо, автор цих слів, як, зрештою, і всі мешканці Московщини, розрізняли Волинську і Литовську землі. Аналогічні найменування Дмитра Корятівича зустрічаємо у основній („... и рече Дмитрею **Волинцу**... Курсив – авт.”), „А стязи их направлены крепким вьведою Дмитреем **Волинцем**...” [41, с.70-71]), літописній („Некто же воевода приеде с литовскими князи, имянем Дмитрей **Бобров**, родом земли Волинския, нарочит бе воевода и полкводец, и изряден во всем по ряду, сих велми по достоянию уставил полки, елико комуждо подобает, где стояти”; „И дал ему (Дмитро Іванович князеві Володимирові Андрійовичу – авт.) своего двора избранных витязем, и еще отпусти с ним известного воеводу Дмитрея **Волинца**.”; „И рече Дмитрей **Волинец** великому князю...” [41, с.96-97]) і поширеній („Пришед Дмитрей **Волинец**...”; „И рече (князь Володимир Андрійович – авт.) Дмитрею **Волинскому**...” „Возопи же Дмитрей **Волинец**...” [41, 142-143]) редакціях „Сказания о Мамаевом побоище” та Забелінському списку цієї писемної пам'ятки („...еще с ним отпусти воеводу своего известного Дмитрия **Волинца**”; „И рече Дмитрей **Волинец** к великому князю...”; „Дмитрей же **Волинец**, всед на конь...”; „И рече (князь Володимир Андрійович – авт.) Дмитрию **Волинцу**: „Что убо, брате, Дмитрей, польза стоянию нашему?”; „**Волинец** же Дмитрей возбраняше...”; „И обратися

(князь Дмитро Іванович – авт.) к *Волиньц*у и рече: „Воистину, Дмитрий, неложно есть примета твоя, подобает тебе всегда быть воєводою в полцех” [41, с.189, 200]).

Якщо придивитися до цих контекстів уважніше, то зауважимо: по-перше, із них довідуємось, що у Москві Дмитра Корятювича найчастіше іменували Дмитром Волинцем, і лише в одному першоджерелі він названий на російський лад Дмитро *Бобров*. Отже, прізвищева назва *Боброк* мала б передувати назві *Волинець*. По-друге, московські Мономаховичі звертаються до нього як до рівного за статусом князя, вживаючи поширений у княжій етиці термін „брат”. По-третє, не може не насторожувати той факт, що цей князь походив якраз із Волинської землі. На жаль, нам нічого невідомо про шлюб (чи шлюби) князя Коріата-Михайла Гедиміновича. Тому з великою засторогою дозволимо собі припустити, що з Волині могла походити матір Дмитра Корятювича. Нагадаємо, що його тітка, дружина князя Любарта Гедиміновича походила з дому Волинських Мономаховичів. Можливо, що у такий спосіб російські книжники потверджували руське (українське) походження Дмитра Корятювича Боброка по лінії матері-волинянки. По-четверте, українська писемна традиція нібито також не відкидає цієї версії. Чи не вперше в модерному українському джерелознавстві на „Повість про Мамаєве побоїще” звернув увагу С.А. Макаруч, наголошуючи: „Цікаво, що крім багатьох пізніших російських переробок залишилися і українські... Перший розділ перекладу „Повість о царях татарських, як довго над Руссю панували, і о пришествії Мамаєвом в Руськую землю на великого князя Дмитрія” цілком самостійний, тобто написаний оригінально... Український список не має більшості молитов, але загальний сюжет залишений. Список виконаний у XV– XVI ст. Цінність становить не лише мова списку, близька до народної. Дуже цікаво, що український переклад проводить ідею українського, в даному випадку *волинського* (курсив наш – авт.) регіонального патріотизму, образніше передаючи роль у битві Дмитрія Боброка...” [29, с.116-117.]. Сказане сповна підтверджує текст пам’ятки: „...Зараз теди великий князь Дмитрій Іванович з братом своїм, князем Володимиром Андрієвичом, і з князями литовськими Андрієм і Дмитрієм Ольгердовичами почали справувати і шикувати през годин шесть. Особливе з литовської землі Дмитрій Боброк, родом з землі волинської, барзо нарядне своїх ушитував і порядне...” [20, с.388]. Отже, й у XV ст. на Волині книжники не заперечували місцевого походження князя, навпаки, перекладач у іншому місці назвав його Дмитрієм Волинським [20, с.388]. По-п’яте, московські автори та редактори пойменованих вище писемних пам’яток **завжди** акцентують на військовій майстерності князя Дмитра Корятювича. А Софоній Рязанець додає до цього ще й слова, які прояснюють, звідки на Куликовому полі у воїнів були на озброєнні так звані харалужні мечі. Сама собою ця гіпотеза не є новою. Ще у 1954 р. М.М. Бабляк у „Записках Луцького педінституту” опублікував статтю, де доводив, що на Куликовому полі пліч-о-пліч стояли кілька тисяч волинян [4, с.20]. Утім аргументація автора є недостатньою, бо і Софоній Рязанець у своєму творі записав: „Уже бо те соколе и кречеты, белозерския ястреби борзо за Дон перелетели и ударилися о многие стада гусиные и лебединые. То ти перевезлися и наехали рустии сынове на сильную рать татарьскою, ударишася, копыя *харалужными* (тут і далі курсив – авт.) о доспехи татарския, възгremели мечи *булатныя* о шеломы хиновския на поле Куликове, на речки Непрядве...” [47, с.12.]. Історію виробництва харалужного озброєння свого часу вивчали чимало вчених [2, 3, 5, 12, 13, 39], але, бачиться, що найбільших успіхів у цій царині досягнув Л.В. Войтович. Він локалізує це виробництво у населеному пункті Харалуг Корецького р-ну Рівненської обл. з чим погоджуються й автори цих рядків. Стає зрозумілим, що з часу створення „Слова о полку Ігоревім”, у тексті якого так само фігурує харалужне озброєння [46], не підупала його якість та славнозвісність. Перебуваючи на Волині, Дмитро Корятювич Боброк, певна річ, знав про властивості цього озброєння, адже воїнство використовувало його у багатьох князівствах. Разом з Боброком ця зброя могла потрапити з Волині до Москви, хоча, більш вірогідно, що харалужні вироби доставляли туди купці у часі добросусідських відносин між Литвою та Московською державою. По-шосте, відомо, що у духовній грамоті князя Дмитрія Івановича, прозваного після битви на Куликовому полі Донським, підпис Дмитра Боброка-Волинця стоїть першим [21, с.301], що ще раз підтверджує зростання його впливу при Московському дворі. Проте залишається невідомим, з яких причин його нащадки втратили князівський титул. Можливо, якраз слава батька та зростання його впливу при дворі не давала спокою його недоброзичливцям. Вони й домоглися скасування княжого статусу для Волинських. Утім представники цього дворянського роду давали про себе знати й у наступні століття [6, 53] та це тема інших досліджень. По-сьоме, відзначимо, що походження князя Гедиміна, діда Дмитра Корятювича, остаточно не з’ясовано. Тому ми не можемо відкидати версію про його руський родовід. Так, відомий російський знавець геральдики А. Лакієр з цього приводу зазначає: „Гедимін не тільки володів руською вотчиною. але походив від потомства князя Полоцького Ізяслава Володимировича і, таким чином, знаходився у кровній спорідненості з рівноапостольним князем Володимиром... Литовським гербом була погонь (rogonia)...” [24, с.242]. Щодо герба дворян Волинських, нащадків Боброка-Волинського, то автор зауважив: „Волинські. Предок їх, князь Дмитро Михайлович Волинський Боброк, виїхав в Москву до великого князя Дмитра Івановича Донського з Волинської землі. Прозванню відповідає і давній герб Волині, який складався з білого хреста: він уміщений в гербі Волинських, має червоне поле. Щит тримають два леви.”

[24, с.340].

Таким чином, ряд непрямих свідчень дають підстави вбачати і литовцям, і українцям в особі Дмитра Корятовича (Михайловича) Боброка-Волинця „свого” князя. У добу Середньовіччя княжі мечі Рюриковичів та Гедиміновичів прислужували при багатьох європейських дворах. Різні обставини змусили князя Дмитра Корятовича безповоротно покинути Волинську землю щоб увійти непереможним звитяжцем в історію Московської держави, та усе ж прізвищева назва **Боброк-Волинець** навіки закарбувала його литовсько-український родовід.

Табл. I. Перше покоління династії Гедиміновичів

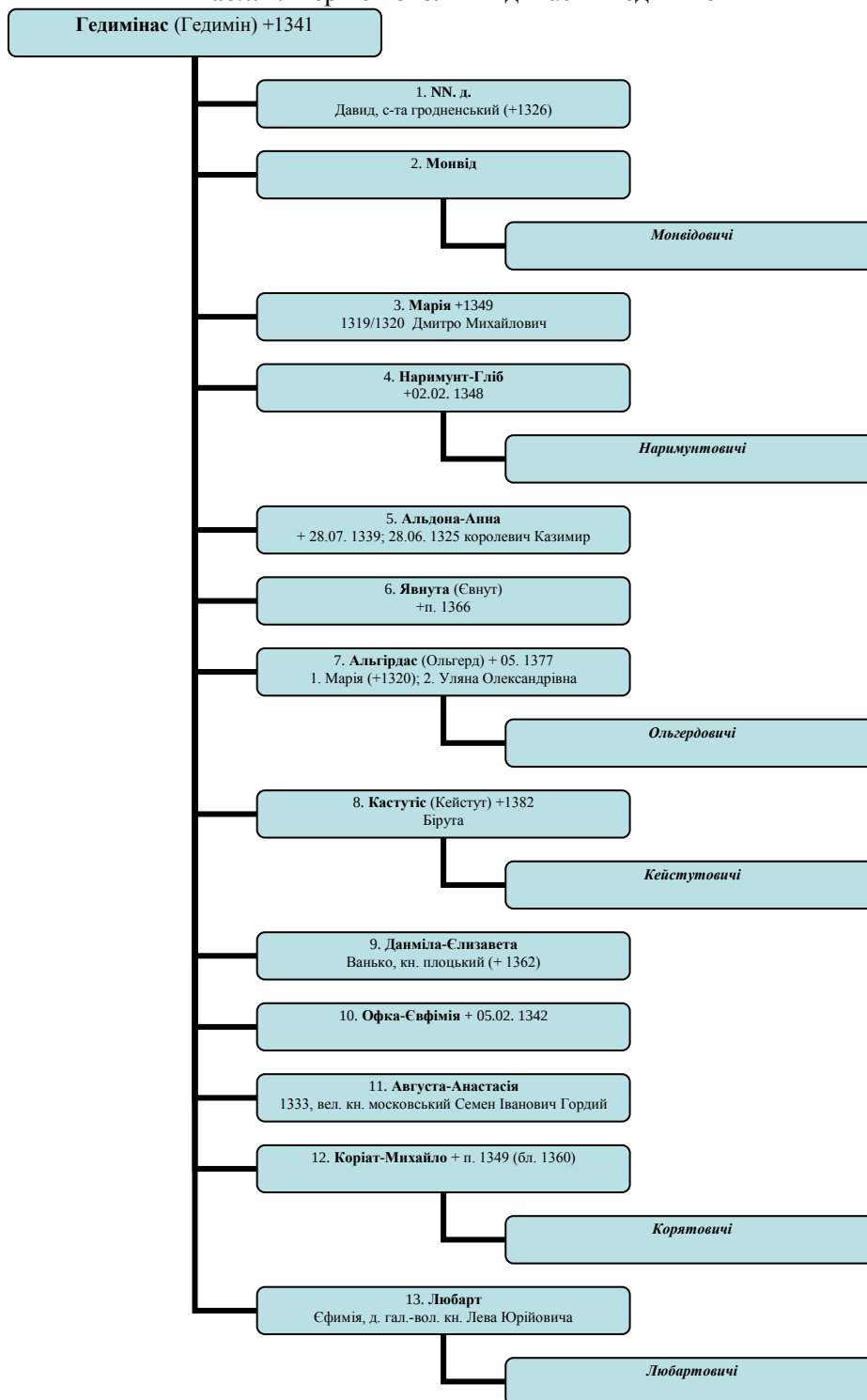

Табл. II. князі Корятовичі

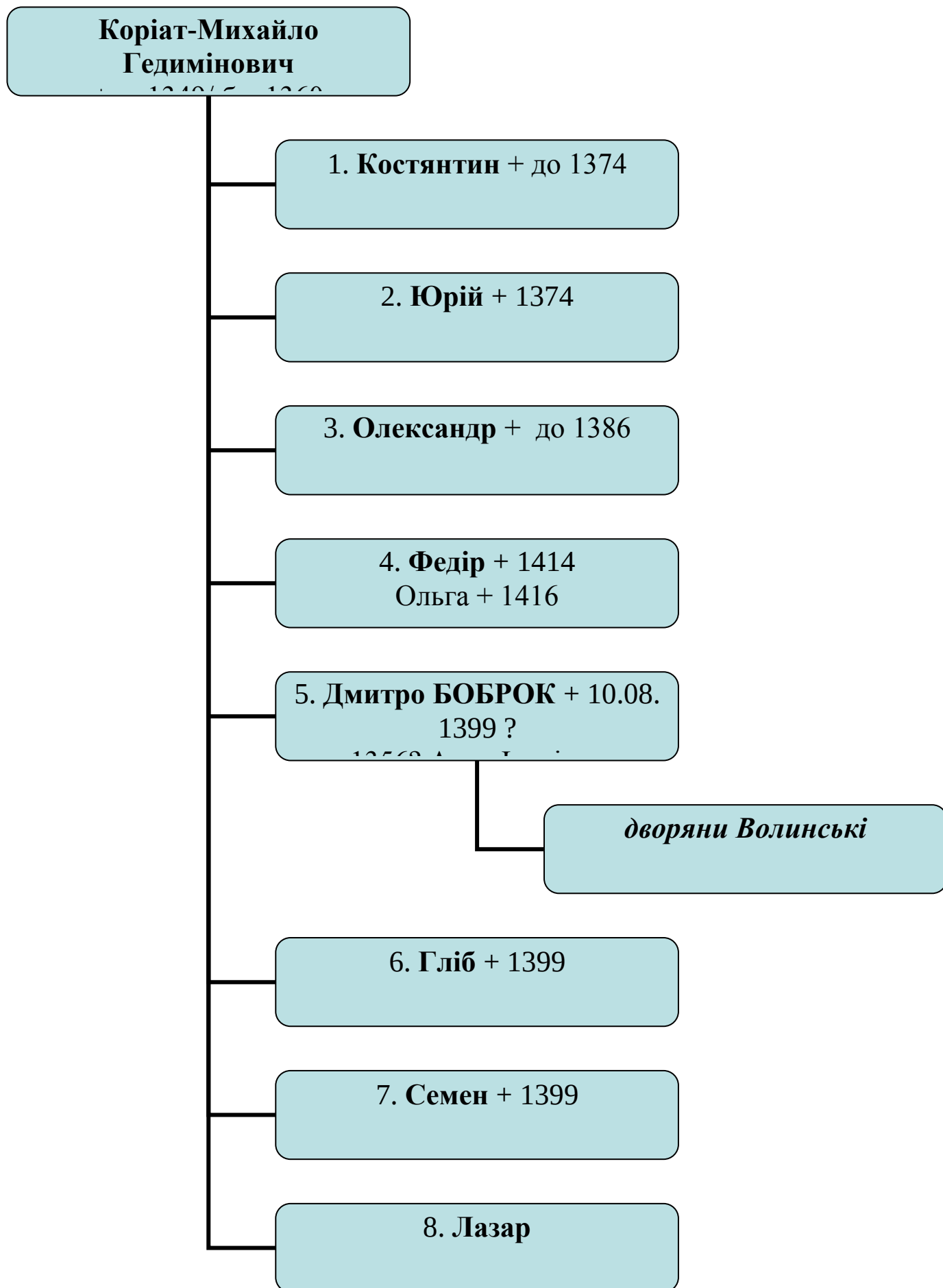

Табл. III. князі Любартовичі

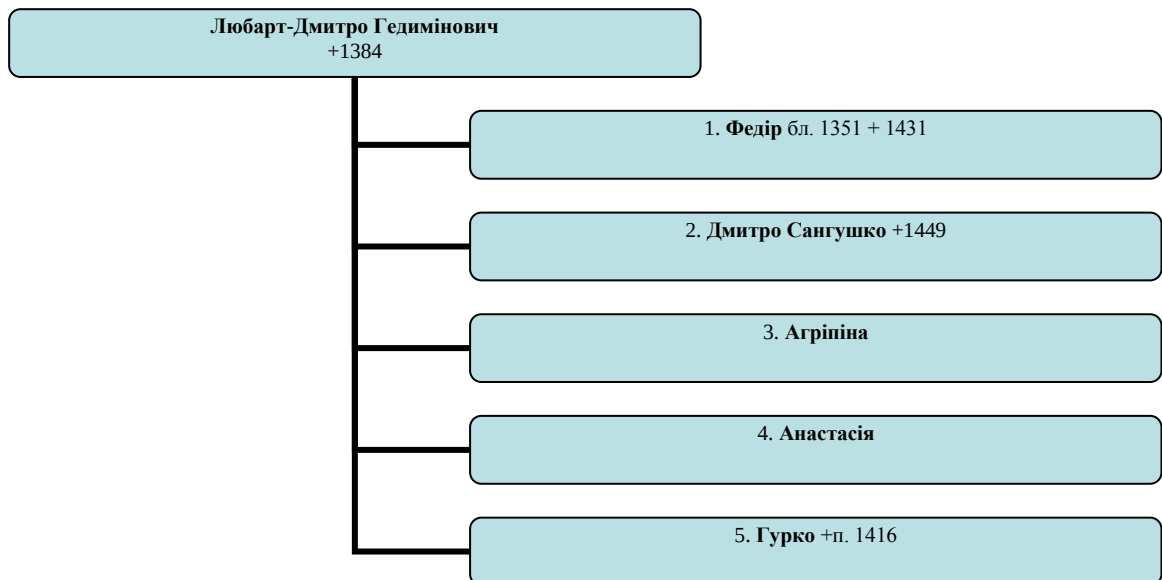
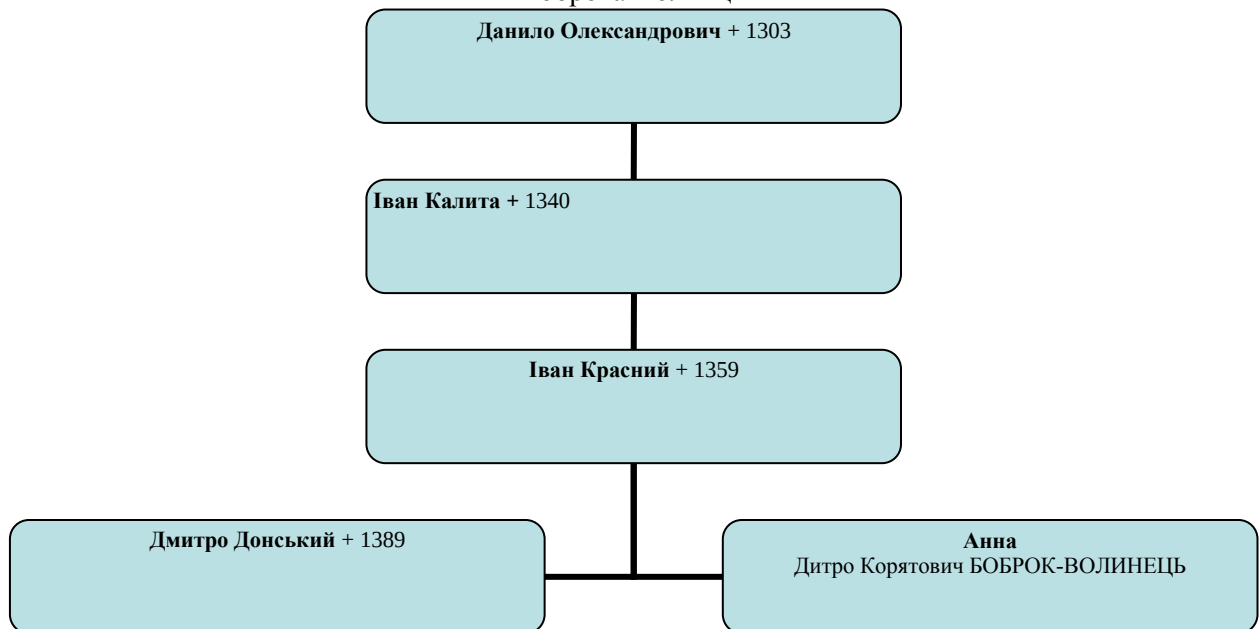

Табл. IV. Родовід княгині Анни Іванівни з Московської гілки Мономаховичів, дружини Дмитра Боброка-Волинця

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV в. – К., 1887.
2. Аносов П.П. Собрание сочинений. – Москва, 1954.
3. Антейн А.К. Дамасская сталь в странах бассейна Балтийского моря. – Рига, 1973.
4. Бабляк М.М. До питання про участь і роль народних мас в Куликовській битві 1380 р. // Наукові записки Луцького педагогічного інституту. Серія істор. наук. – Т. II. – Вип. 20. – К., 1954.
5. Богачев Н.И. Секрет булата. – Москва, 1957.
6. Власьев Г.А. Род дворян Волынских // Известия русскогегенеалогического общества. – Санкт-Петербург, 1911. – Вып. 4.
7. Войтович Л.В. Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004.
8. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000.
9. Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. – К., 1992.
10. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая орда и ее падение. – Москва; Ленинград, 1950.

11. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой орды.— Москва, 1975.
12. Гуревич Ю.Г. Загадка булатного узора.— Москва, 1985.
13. Гуревич Ю.Г. Тайна крылатого коня.— Челябинск, 1980.
14. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVIII ст. — К., 1988.
15. Железняк І.М., Корепанова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.— Київ, 1985.
16. Заремба С.З. Куликовська битва та її історичне значення.— К., 1980.
17. Исторические сочинения Иоанна де Плано Карпини // Собрание путешествий к татарам и другим восточным народам в XIII, XIV и XV столетиях.— Санкт-Петербург, 1825.— С.7-217.
18. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів.— К., 1965.
19. Каргалов В.В. Конец ордынского ига.— Москва, 1984.
20. Книга о побойщі Мамаю, царя татарського, од князя володимирського і московського Дмитрія // Українська література XIV–XVI ст.— К., 1988.
21. Комментарий географический и исторический. Слово о Куликовской битве Софония Рязанца (Задонщина) (Составила В.П. Адрианова-Перетц // Воинские повести Древней Руси.— Москва-Ленинград, 1949.
22. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2-е.— Львів, 1999.
23. Куликовская битва. Сборник статей.— Москва, 1980.
24. Лакиер А.Б. Русская геральдика.— Москва, 1990.
25. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 р.).— Вінніпег, 1953.
26. Лихачев Н.П. Разрядные дьяки XVI в.— Санкт-Петербург, 1888.
27. Літопис Руський / Пер. з давньоруськ. Л.Є. Махновця.— К., 1990.
28. Мазур О. Чи був Любарт Гедимінович князем Львівської Русі? // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. 2.— Луцьк, 2005.
29. Макарчук С. Писемні джерела з історії України.— Львів, 1999.
30. Михайлюк О.Г., Кічий І.В. Історія Луцька.— Львів, 1991.
31. Морошкин М.Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен.— Москва, 1867.
32. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства.— Москва, 1959.
33. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси.— Москва, 1950.
34. Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись.— Москва, 1962.
35. Полное собрание русских летописей. Т.34. Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы.— Москва, 1978.
36. Полное собрание русских летописей. Т.35. Летописи Белорусско-Литовские.— Москва, 1980.
37. Правда Русская / Под ред. Б.Д. Грекова. Т.2. Комментарии.— Москва; Ленинград, 1947.
38. Разин Е.А. История военного искусства.— Т.2.— Москва, 1957.
39. Рудой Б. Композиты.— Москва, 1976.
40. Січинський В. Чужинці про Україну.— Львів, 1991.
41. Сказание о Мамаевом побоище // Повести о Куликовской битве.—Москва, 1959.
42. Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв). В 10 т. / Гл. ред. Р.И. Аванесов. Т.1.— Москва, 1988.
43. Словарь-справочник “Слова о полку Игореве”. Вып.1.— Москва; Ленинград, 1965.
44. Словник староукраїнської мови XIV – XVI ст. Т.І.— К, 1977.
45. Словник української мови XVI– першої половини XVII ст. Вип. 2.— Львів, 1994.
46. Слово о полку Игореве / Под ред. В.П. Адриановой-Перетц.— Москва, 1950.
47. Слово Софония рязанца (Задонщина) // Повести о Куликовской битве.—Москва, 1959.
48. Тихомиров М.Н. Куликовская битва // Вопросы истории.— 1955.— №8
49. Украинская ССР. Административно-территориальное деление.— К., 1979.
50. Худаш М.Л. З історії української антропонімії.— К., 1977.
51. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького.— К., 1990.— С.75-76.
52. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества литовского.— К., 1987.
53. Янин В.Л. К вопросу о происхождении Михаила Клонского // Археологический ежегодник за 1978 г.— Москва, 1979.— С. 52.
54. Makarski W. Nazwy miejscowości dawnej ziemi Przemyśkiej.— Lublin,
55. Nikžentaitis A. Gediminas.— Vilnius, 1989.

Стаття надійшла у редакцію 16.04.2007 р.

Олег Мазур, Марія Демчук

Князь Дмитрий Корятovich (Михайлович): вопрос происхождения фамильного названия „Боброк–Волынец”

***Аннотация:** Статья посвящена выяснению происхождения фамильного названия князя Дмитрия Корятovichа. На основании анализа летописных источников и достижений украинской и зарубежной историографии авторы освещают деятельность князя. Анализируется его вклад в развитие украинской и московской государственности.*

***Ключевые слова:** князь Дмитрий Корятovich (Михайлович), правление, государство Любарта Гедиминовича, Московское государство, фамильное название.*

Oleh Mazur, Maria Demchuk

Prince Dmytro Koriatovych (Myhajlovych): to the problem to find out the etymology of the surname „Bobrok-Volynec”

***Annotation:** The article is devoted to the problem to find out the etymology of the surname of the prince Dmytro Koriatovych. On the basis of the analysis of chronicle sources and achievements of ukrainian and foreign historiography the authors elucidate the activity of the prince. The analysis of his contribution into the development of Ukrainian and Moskovian statement is given.*

***Key words:** prince Dmytro Koriatovych (Myhajlovych), government, Lybart Gediminovych's state, Moskovian state, surname.*

УДК 94(477)(092)

Іван Паламар

Національне й християнське у світогляді та життєдіяльності о. М.Шашкевича

***Анотація:** У статті розглянуто стан національно-духовного занепаду в Галицькій Україні за часів о.М.Шашкевича (1811-1843рр.), показано взаємозв'язок і роль національного та християнського у його житті, як Пробудителя та першого подвижника відродження духовності народу цього краю.*

***Ключові слова:** світогляд, національна самосвідомість, рідна мова і “старина”, народна традиція, національні образи-символи, засади християнської віри.*

У світогляді та діяннях о.М.Шашкевича (1811-1843рр.) – просвітитника Галицької України, першого подвижника її відродження, центральне місце займали нерозривно пов'язані питання українства і християнства. Всезростаючою стала їх роль у житті кожного українця, всього народу, в подальшому утвердженні національної самобутності й незалежності України, її державності.

Складними й нелегкими були обставини життя, особливо духовного, сучасників М.Шашкевича – галицьких українців. Цей край понад 400 років зазнавав шляхетського гніту у складі Польщі, а після її розпаду потрапив у 1772 р. під владу Австрії. Новий господар краю побачив тут лише темне й придушене панщиною селянство та малоосвічене священство. Проте, окремі заходи уряду, спрямовані на те, щоб покращити їх становище, підняти цю “русинську” (українську) народність незабаром завмерли. А шляхта, яка не переставала мріяти про відродження давньої Польщі “від моря до моря”, ще активніше стала здійснювати тут колонізаційні акції щодо русинів: у 1816 р. вона домоглася запровадження у народних школах польської мови навчання замість руської. Наслідки тривалого панування чужинців у краю сумнозвісні: українці втратили не тільки свою державність, господарські і культурні здобутки, а й своє ім'я (нове – русини, рутенці). Колишня ж елітна окраса народу стала пустоцвітом: майже всі українські знатні роди, вище духовенство й багате міщанство спольщилися і дивилися польськими очима на минувшину і сучасність рідного народу. Нова світська та духовна інтелігенція та й усе, що піднімалося над народною масою, приймало польську мову, культуру. А все русинське у суспільстві вважалося меншовартісним (“хлопським”, “грубим і неотесаним”), зневажалося і безжально нищилося. Навіть мова – єдиний скарб, який ще залишився від предків, зовсім знецінилася і визнана непридатною для церковних проповідей та школи. Знайшла вона свій притулок лише під “низькими стріхами”, де разом із перлинами пісень і дум, переказів і бувальщин оживляла у людей спогади про славне минуле...Тільки в глибинах свідомості чи серця небагатьох молодих галичан ледве блимав вогник українського духу. Деякі з них шукали опори своїм патріотичним прагненням у Росії та поволі московщились. Інші ж намагалися пробудити рідний народ шляхом просвіти, але написані ними церковнослов'янською змертвою мовою книги були незрозумілі для нього. А дехто з кращих синів

Русі, сповнених благородними поривами, захопилися революційними гаслами, підготовкою повстання “за нашу і вашу свободу”, втягнулися у польський революційний рух 1830-х років та зазнали переслідувань (за чужу справу). Серед тих небагатьох руських патріотів, кому не давала спокою гірка думка про те, що рідний народ поглинається пануючим і стане його вічним рабом, був і семінарист Маркіян Шашкевич. У пітьмі національної несвідомості серед русинів блискавкою самоусвідомлення спалахнуло його закличне поетичне слово:

“Відкинь той камінь, що ти серце тисне!

Дозволь – в той сумний тин

Най свободоньки сонечко заблисне:

Ти не неволі син!” [5, с.55]

Ніжно й лагідно промовляючи, він звертається до братів русинів: якщо руська мати нас родила, повила, любила, то чому нам не є милою її мова, чому полюбаємо чужую, а свої встидаємося? Поет закликає їх до єдності, спільної праці, гнати з Русі “мраки тьмаві” [5, с.23].

Яків Головацький, друг і соратник Маркіяна, пише у спогадах про його спокійну вдачу, а “лиш коли розговорився за русину, народність, за рідний язык, родиму словесність і пр., тогди показалася вся сильна душа его, котра в тім слабовитім тілі жила, очі блиснули живостию і якимось святим вотхновением, чоло трохи приморщилося і лице набрало грізної поваги; говорив сердечно, сильно, переконував, бо му з серця ішло, він цілий тим духом жив і віддихав” [1, с.27].

М.Шашкевич глибоко зрозумів та всім серцем сприйняв історію і сучасність рідного народу, живучість та невмирущу силу народної традиції. Пізнав, що символічні образи, які відображають успадковані від предків життєві ідеї та цінності народу, проявляються в його “старині” – бувальщині, пісні й думі, казці, обряді... З різних причин вони можуть призабутися, але затаєно існують в глибинах душ і свідомості людей, здатні оживати, коли людина глибоко й емоційно переживає зміст цих образів-символів. Виринаючи із забуття, вони творять піднесений настрій людини, зріднюють її з предківською спадщиною. Так зростає національна свідомість і духовна сила народу. М.Шашкевич переосмислив і відтворив цей світ символів у своїх творах, які стали своєрідними медитаціями у відновленні багатогранного зв’язку поколінь українців, вплили нові життєдайні сили у зневірені душі й серця галичан. Бо саме ця традиція, рідна земля й мова, вся культура народу, що зосереджена у символах “старини” є вирішальними чинниками у формуванні національного світобачення, а після засвоєння людиною ці образи визначають основу її національного “Я”, творять її душу, відновлюють усвідомлення своєї національної приналежності.

Сучасна наука стверджує, що так проявляється дія механізму історичної пам’яті у структурах людської підсвідомості, виявляється ментальність людини і народу, їх духовність.

І М.Шашкевич задумав рідномовним словом своїх творів розбудити народну душу, приспані в ній національні образи-символи, саме усвідомлення того, що український народ є одним із значних слов’янських поколінь, має славу історію, культуру, мову і віру, а русини Галичини – його невід’ємною частиною. Адже рідна мова є “найчестніший дар природи”, “краснозвучний голос народу”, у ній “являється душа народу”, глибина його думок; народ сприйме гарне і добре тільки тоді, коли промовляти до нього його мовою. Він зазначив також, що література є “прекрасний і вірний образ народу”, відображає його душу і спосіб мислення, тому й має вирости з глибин власного народу і зацвісти на народній ниві, є постійною потребою народу і має ширити в ньому освіту, промовляти рідною мовою, без чужих зворотів і способів вислову [5, с.140]. А рідна “старина”, на думку М.Шашкевича, є тою “піснею хорошою, дзвенячою”, що різним настроєм озивається до нас, “піднімає величною силою душу”. Це “великий образ”, “дзеркало”, у якому бачимо “лице століть”, усі грані життя предків, їх душу і серце, прагнення та все те, що додавало чи зменшувало їм сили [5, с.138].

Поет щедро вводить у свої твори романтизовану символіку славної минувшини народу, відтворює картини героїчних звияг, образи лицарів, щоб цим воскресити у русинів почуття національної гордості, витягнути їх свідомість із сірої буденщини. Змальовуючи історичне тло доби, він асоціативно торкається злободенних питань життя сучасників, а використанням героїчного змісту народної пісні, її образів і символіки, форми і мелодії, а головне – силою її духу зворушує, примушує бриніти струни серця й душі, піднімає з глибин їх ества найзаповітніші, хоч ще туманні та невиразні прагнення.

Поет закликає “споминати славії часи старі”, щоб “воскресити в новій силі руську славу, руську власть”. Перед читачем постають яскраві картини минулого, лине гомін дзвонів, відтворюється спосіб життя предків, спільні звияги галичан і київських дружинників як єдиної руської сили, богатирські постаті Б.Хмельницького і С.Наливайка як загальнонаціональних героїв. Летять соколами на ворога славні руські лицарі, князі, гетьмани, козаки, а з ними – їх вірні подруги – пісні... Коли ж час знищив письмену і згадку про це в пам’яті людей, то пісні передали нащадкам їх діла за свободу і закликали навіки не забувати про це. З жалем поет пише, що “лучша борба нещаслива, як нинішня тихота; в борбі була надія, а нині змила”, просить весну, щоб приспіла в Галич і вернула “чадам руським їх пісні родимі” [5, с.119].

На заклик поета “легкокрилий вітер несе пісню, думку його по “своїй рідній Україні”, що “від Бескид аж до моря”, де “любі згадки русинові” – “Києва золота глава під небеса ся звела”, Печерська лавра, Біла Церква, Львів, Галич, Звенигород; вітер купається у водах Дніпра – Славутича, бистрого Дністра, летить до рідного Підлисся, улюбленої Білої гори, де відживляється поетова сила духу[5, с.31]. Символом безсмертя українського народу стає велетенський дуб, що вічнозеленою головою бродить у хмарах, “сміється з громів і недолі зуба”, а славний витязь, що заснув під ним у могилі, прибрав свою думку у красоту дуба, підлив його своєю кров’ю та знову відродився у дубовій силі[5, с.105].

Рідна пісня та душа народна стали символами поетового злету, його “неба”. Своє покликання митця бачив у тому, щоб увійти “в українця смілу душу”, зворушити її струни-дзвіночки, видобути з неї дивні пісні-думки, “що підслухані у природи й проспівати їй рідній на повні груди”, “аж попід небеса злетіти такою піснею” [5,с.44]. А живим символом поетового ідеалу співця став Бандурист, “соловій старенький”, “як голуб сивенький”, що з’являється серед людей “мов сонце на небі” і вони вітають його як рідного батька, бо несе їм призабуту “старину” – “пісні нечувані і думки незвісні”, від них молодіють люди і сам співець. [5, с.47] І.Франко писав, що у “Шашкевичевих словах тодішні русини віднаходили свою надію, свою силу, свою людську та національну гідність”, вони будили розум, зворушували сумління, кликали до дії[3,с.655].

Різноманітними були писання і дії М.Шашкевича, але, безперечно, всі вони стали виявом його нестримного бажання ввести народну мову в усі ділянки життя галицьких русинів – літературу, церковне життя і школу, що перетворилося у його основну життєву цінність, стало твердим переконанням. У 1836 р. видана брошура М.Шашкевича “Азбука і Абецаadlo”, у якій він аргументовано і рішуче відкинув спроби ввести в українське письменство латинський (польський) алфавіт, висловлюючи тим прагнення галичан не віддалятися від східних українців ні письмом, ні культурою[5, с.124]. Того ж року він укладає для дітей першу українську “Читанку”. У проханні дозволити видання цього підручника він писав, що цим мав на меті прищепити дітям найвищі почуття, необхідні для справжньої людини. Адже вважав, що “з діточок добре зрощених і вихованих стає наріз кріпкий і добротний, а з діточок добре навчених і в страху утриманих виходить товариство вірних і народ святих”. У книзі високопоетично змальовано велич природи як Божого творіння, щоб ще змалку прищепити людині любов до неї, а також національну свідомість і радісне християнське світобачення. Проте, ця “Читанка” була заборонена до друку, як і попередні рукописні збірки, авторами яких були члени очолюваного М.Шашкевичем гуртка “Руська Трійця”, “Син Русі” (1833р.), “Зоря” (1834р.). Була конфіскована давно вимріяна ними і вже надрукована книга “Русалка Дністровая” (1837р.). У цій книзі М.Шашкевич вперше в галицькому письменстві вживає народну мову, фонетичний правопис і літери, якими друкувалися твори нової народної літератури в Україні [2,с.124].

У 1837 році семінарист М.Шашкевич сміливо порушує нав’язаний полонізацією звичай і виголошує зневаженою народною мовою проповідь у львівській церкві, робить це і в пізнішій душпастирській праці[5,с.45]. Він прагнув, щоб Святе Письмо промовляло до галицьких українців їх рідною мовою, народною мовою, тому й переклав “Євангеліє” св.Івана. Для М.Шашкевича християнська віра була джерелом зміцнення сил і твердою опорою в недолі, надійним дороговказом у житті й душпастирстві, у ній він вбачав забезпечення щасливої майбутності окремої людини і всього народу. На його думку, віра здійснюється в “ділах діяльних”, сповнених діяльної самопосягати і милосердних вчинків. У “Псалмах” Русланових (М.Шашкевича), цих блискучих перлинах поезії в прозі, дивує велична вагомість кожної думки і слова. Тут християнський світогляд автора досяг зеніту здобутої життєвої мудрості, набув мистецького завершення в осмисленні туго сплетених символів основних християнських засад – Віри, Надії, Любові як найважливіших духовних чинників нації. Зокрема, у II Псалмі стверджується непохитна вірність їм, незважаючи на долю й нещастя, нужду і злидні, ворожнечу всього світу, постійні плачі, тугу й журбу. Навіть якщо “вирвеш ми очі і душу ми вирвеш,...а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце і віра руська”. Тут не тільки вияв вірності вічно живим символам народу і його віри, а й глибинне, сплавлене душевне переживання своєї українськості й віри[4, с.184]. У I Псалмі оспівується велич Бога, Його воля і мудрість. І непорівняно мізерним є розум людини як предмет її гордості. Наголошується, що без Бога людина не є реальністю згідно з її високим призначенням, а розум її, ім’я, думка, життя, надія – ніщо без Божого світла, “бо Бог хотів щобись світ видів, а ти в сумрак влюбився, і вволит ся ти воля твоя”. III Псалм базується на народній мудрості “Хто з Богом, Бог з ним”. Навіть якщо від тебе відцуралися люди й рідні, бо не вгодив їх лихий волі, то не треба журитися і вдаватися в розпуку, бо з тобою всемогутній Бог[4, с.185]. Безперечно, що ці “Псалми” були доброю підмогою для русинів у час тяжких життєвих випробувань, скріплювали їх сили, надихали мужньо переносити страждання й долю. У їх світлі мужньо й спокійно звучать слова М.Шашкевича: “Не журіться і не плачте. В огні нещастя твердне криця душ тугих”. З вершини цих “Псалмів” зримо постають взаємопов’язані основні складники життєвої програми М.Шашкевича. Віра в Бога і християнські засади, національна свідомість і любов до свого народу, соборність і державність України, політична рівноправність,

усунення суспільного гноблення. Все це протиставлялося польськофільській і москвофільській течіям, чітко зазначувало її самобутню українськість. Він відчув дух і клич доби, зумів здійснити своє покликання Пробудителя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Головацький Я. Пам'ять Маркіяну Р.Шашкевичу // Вінок русинам на обжинки. Ч.1. – Відень : 1846
2. “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – Київ : Наукова думка, 1988.
3. Франко І. Панщина та її скасування в 1848р. в Галичині // Твори в 20-ти томах. т.19.
4. Тершаковець М. Пієтизм Блаженнішого архієпископа і митрополита кардинала Йосифа у відношенні до о.М.Шашкевича // Шашкевичіана (1963-1972) 4.8-9 - Вінніпег, 1967
5. Шашкевич М. Твори. – Київ, 1973.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2007р.

Иван Паламарь

Национальное и христианское у сознании и жизнедеятельности М.Шашкевича

Аннотация: В статье рассмотрено состояние национально-духовного нигилизма в Галицкой Украине во времена М.Шашкевича (1811-1843 гг.), показана роль христианства в национальном возрождении народа вкрае на примере деятельности М.Шашкевича.

Ключевые слова: мировоззрение, национальное сознание, родной язык, древности, народные традиции, национальные образы-символы, основы христианской веры.

Ivan Palamar

National and Christian things in outlook and Shashkevich vital activity

Annotation: Condition of national-spiritual decadence in Galician Ukraine during Shashkevich time was examined in the article. Also there was showed connection and the role of national and Christian things in Shashkevich life, as the man, who was the first, that revived the spirit of nation of this region.

Key words: Galician Ukraine, Shashkevich, Christian things, region, national.

УДК 1:930.1

Михайло Пришляк

Історичний процес в філософії гуманізму в епоху відродження у XIII-XVI століттях.

Анотація: В статті розглядається період історії, який охоплює загально теоретичні погляди філософів з кінця XII століття до кінця XVI століття.

Основна наукова думка концентрується на історичному процесі філософії гуманізму в епоху відродження.

Ключові слова: Відродження, гуманізм, натуралізм, платонізм, історичний процес.

1. Гуманізм та відродження

Після медіоевальної епохи в кінці XII століття починаються інші епохи від XIII до XVI століття, які є, в якійсь мірі, продовженням середньовіччя в поступовому різноманітному процесі подій історії та культури. У всіх явищах замічається трансформаційне життя.

Перша епоха це є Гуманізм, а друга епохи є Відродження. Історія Середньовіччя має свої заслуги, але після значного прогресу проявляються недоліки, але і з ними також зусилля до знання.

Історики кажуть, що було надуживання діалектики, а також принципу “Магістр сказав”. Справді бракувало вчених які могли б доказати поглиблення та продовження науки на основах попередніх мислителів.

Все таки щось доброго та позитивного залишилося, наприклад: свобода в науках та натуралістичний напрям, в своєму широкому розумінні[1,с67-69].

Століття XIV і XV досягають гуманізм та відродження у XVI столітті.

2. Натуралізм

Слово натура (природа) уживане в схоластиці є предметом та напрямом до значення всього того, що є в Світі, а переважно людину, яка є найважливішим єством на Землі.

Також відродження має як ціль пізнання та опанування усією світовою природою у різних винаходах та творах щоб поліпшити життя людини під оглядом різноманітних можливостей.

Потрібно признати, що не було відкиненого духовного релігійного аспекту надприродного життя. В тому часі існувало переконання, що тіло та душа були у позитивних відносинах. Мудрі особи, навіть

невіруючі, були свідомі, що лише в цій сполучі можна щось позитивного зробити. Через це не було великих протиставлень до релігії, а навпаки в цій ситуації були створені позитивні та задовільні поступи.

Християнське поняття Світа творить позитивні обставини та досконалі синтези між людиною як істотою Божою і природною, і між людиною як дух та світ у самій природі, як предмет філософії.

Нове поняття натуралізму є без сумніву позитивне та будівниче життя. В XIV столітті, поняття повільно доходить до теоретичних та практичних відносин душі і тіла, розуму і волі в людській природі.

Світ земський і світ духовний є одним Всесвітом. Світ матеріальний і світ духовний не є два світи, а один, названий натура-природа.

3. Відродження

Назва відродження історично була взята з Святого Письма: св. Іван та Св. Павло.

Дехто думає, що в початку відновлення є заслуга протестантів. Їх вина є лише у віддаленні від Католицької Церкви.

Відродження означає створення, повстання іншої культури, та в інший спосіб представлення життя. Відродження заключає в собі також і гуманізм.

Щоби відновити людину мислителі та науковці думали починати від самих початків, від Платона та від Аристотеля.

Також Реформа та Контрареформа мали намір відновити людину. До них приєдналися і політичні проблеми дуже великого значення на майбутнє. Від усіх побільшилось звернення до природи. Вже дійшли до універсальної форми знання та до історичної форми занотовання подій злучених з часом. Герменевтика, екзегеза та філологія є використані в поглибленні пізнання історичних подій.

Поворот до Платона та до Аристотеля творять, а краще відновлюють дві послідовні течії поняття, як неоепікуризм і неоскептицизм.

Переважно впливали на відновлення релігійних подій реформа і контрареформа: поворот до пошани Св. Письма, переважно Нового Завіту. До них долучилися досить важливі дискусійні проблеми, метафізичні та моральні, які створили поділ церков на католиків та на протестантів.

Політичні проблеми також мали свою участь. Влада переважно була поділена по великих областях, мала велику трудність впливати над місцевою дійсністю. В цей спосіб починається творити теоретично та практично юридичний порядок.

Але те що перевищувало то було дуже явне та динамічне. Це був поворот та розвиток різнобічної науки про природу в центрі якого завжди була людина.

Новий аспект появився щодо історичного перебігу: все появлялося злучене з часом, для якого політичні події були бачені в теперішньому часі, але із згадкою минулого та в якійсь мірі майбутнього часу. Як проєкцію на майбутню перспективу. Творилася методика історичних наук.

Потрібно пригадати що в XVI ст., численні установи та вчені особи заохочували, вже тоді, уживати мові народу крім інших літературних мов.

Щоб цей натуралізм мав бути зрозуміліший та корисний, він мав би точніше та науково глибше цікавитися навколо природи. Він займався досить широко душевними прикметами. Такими як розум і воля, цебто душею людської особи, яка є для них мікрокосмосом тобто найдосконаліше єство на нашій землі.

Потрібно пам'ятати, що до методологічної форми, що всі проблеми можуть бути повторно вивчені, навіть не беручи до уваги вимоги метафізики та релігії.

В майбутніх двох століттях після вивчення природи народи почнуть оцінювати вагомість та розширення знання на користь людства. Це все є неначе приготування до відродження.

Повстає любов до класичної форми, греко-латинської. Вивчення грецької та латинської мови дає велику можливість не лише почути, але також пізнати думки від численного населення, що прибуло до Італії і до Європи після упадку міста Константинополя в 1453 році.

Розширення літератури наповняє знанням європейське населення. Потрібно пригадати, що дуже значним феноменом було розширене зацікавлення до всього того що є красота: архітектура, скульптура та особливо малярство.

Монастирі заслуговують світове признание через розширення нового життя навколо монастирів, більш вільніші ніж ті, що жили по селах як раби.

В XIV ст. більший вплив мала філософія, а в XV ст. світова література: Данте, Боккаччо і Петрарха є найкращими представниками.

Гуманізм у своєму значенні був продуктивним, тому, що в минулому часі шукав та розширював всі вартості, які справді були людські і тому, що вони могли також з іншими напрямками бути справді християнськими (Амеріо Ф., 207).

4. Позитивні проблеми гуманізму

Під час Відродження були також, хоч і малі, атаки проти релігії Католицької Церкви, щоб перевищити чисто природні якості людини, але більш позитивним був напрям злучення світової природи з природою людини. В абсолютній єдності з природою є також перевищення вартості людини, яка є мікрокосмосом (малим світом) та в котрій знаходиться макрокосмос (великий світ)[2 s.203-217].

Позитивні духовні сили людини в якийсь спосіб знаходяться в світі. Повстають пошуки щоб знайти якість не лише практично, але також науково взаємні впливи між двома природами світовими та релігійними.

Те, що є характеристикою Відновлення то є активність (діяльність), а не контемпліяція “чоловік є будівничим своєї долі”. Ціль життя є прямувати до щастя, в доброті духовного значення. Величність людини є висвітлена прекрасними віршами, яка є названа “мікрокосмосом, вузлом світу, сполученням світу та суттєвою сполукою”.

Центральність людини в світі гарантується чеснотами і в такому натуральному дусі також є місце і для Бога, який є приматом як існуючий і як діючий в людині і з людиною.

В Середньовіччі Бог був в центрі, а людина на периферії: у відродженні людину стараються виявити в центрі, а Бога на периферії.

Людина притягає на себе більшу повагу тому, що має дар мови яка є найкращим посередником в житті (в комунікації). Через це мова є улюблена та найбільше уживана. Філологію (науку мови) більше вивчають та уживають в різних формах. Навіть заохочується, вже в ті часи, в літературі уживати рідну мову.

5. Оцінка середньовіччя епохи відродження модернізму

Епоха модернізму є синтезом між старою і новою епохою. Епоха відродження відлучається від двох попередніх та є продовженням природи. Історик Гарин каже, що там є “Оригінальність в оригінальності” .

Схематично:

Середньовіччя є трансцендентальне: орієнтоване до Бога.

Геоцентризм	Бог у центрі
Універсалізм	перевищує все
Відродження імманентиста	прямуючи-орієнтоване до свого центру
Антропоцентриста	примат одиниці людини
Індивідуаліста	є матеріалістична та механічна
Модерна епоха	(основою є матерія і рух).

Існують також негативні осуди та обвинувачення на християнство, яке нібито противне усьому новому. Навпаки поміркованість та метод “Середньої дороги” допомагає обом протилежним сторонам дійти до певної істини[2, s.220].

6. Відродження та реформи

Приблизні відносини Гуманізму до Натуралізму повторюються також у відносинах між Відродженням і Реформою. Негативні елементи є зачислені в християнській науці як обмеження людини та індивіда.

Поняття людини як абсолютно вільного від всього не допомагає покращити життя з одного боку і також протестантська реформа зменшувала гідність індивіда у самій його суті. Ці дві системи мають у собі в справах гуманізму протилежні поняття. Не даремно між точками вибраними гуманістами які говорять про гідність людини та про заслугу (ухвалу) активного життя, їх бачення є оптимістичне[4 s.3-11].

Навпаки, Натуралізм у реформах є песимістичним: зневажає людську природу, виявляє пасивність, критикує діяльність і загально та основно засуджує людську природу вже в першій світовій особі, в Адамі.

7. Відродження і платонізм

В новому розвитку Відродження повстає велике зацікавлення та інтерес до філософії Платона. Переважно були деякі причини цього інтересу такі як:

1. Платон є мислителем і митцем між іншими філософами. Його форма є доступна.
2. Платон є перший філософ відкритий до проблем.
3. Він вмів виявити потреби та бажання людей свого часу.
4. Платон представляє релігійний аспект людини, це буде позитивне у порівнянні з християнством.
5. В порівнянні з Аристотелем спричинив проблему пізнання двох найбільших філософів Греції, є також представлена гармонія та взаємне доповнення у перевищенні різниці.

Платоніки захоплюються елементами релігійного відродження.

Аристотелики більше зацікавлені природними науками, світу та людини.

Різниця між філософами знаходиться в розв'язку вартості знання людського розуму.

Центр початку та розвитку неоплатонізму є у місті Флоренції під проводом шляхетної родини Медичів, основуючи “Платонічну Академію”. Головні представники Академії були: Марсилій Фіцино, Ніколі Делля Мірандома і Нікола Кузано, найважливіші.

8. Нікола Кузано

Нікола названий Кузано (1401-1464), з м. Куза, Німеччина.

Нікола Кузано є знаний як філософ, священник, кардинал, науковець, дипломат і доцент. Він написав багато книжок. Важливими є “Про наукове незнання”, “Про згоди”.

Наука.

1. Знання-гнозеологія.

Від скептицизму переходить до розумового знання.

Щоб дійти до можливого знання (об’єктивного), каже М. Кузано, потрібно спочатку зробити точний аналіз пізнання.

Н.Кузано каже, що є три роди (способи) людського знання:

-фантазія, котра з’єднує образи (появлення) різних смислових органів.

-розум, що творить думку, яка представляє суть думки.

-інтелект-розум, який залишає різниці та прямує до щораз більшої єдності (містична інтуїція).

Все знаходиться в абсолютному, в Бога, там є “зустріч всіх протилежностей”.

Про цю істину можна подумати, а не можна дійсно пізнати. М.Кузано це називає “Наукове незнання”, “Доказане незнання”.

Метафізика.

В Бога є все “Імплікація” (Бути змішані разом), а те, що є в Світі є “Експлікація” це є виявлення. М.Кузано каже: “Як дерево є в насінні так Бог є в світових речах”. Світ, за думкою Кузано, є дійсно безмежний в Бога, а в Світі є лише як експлікація (вияв) можливої безмежності: це є виявленням Бога.

Людина є мікрокосмосом, має в собі та виявляє на зовні Бога. В кожній особі знаходимо Бога по суб’єктивності кожного чоловіка.

Бог є лицем кожного лица. Завданням людини є “Бути собою в собі” та належати “Самій собі”. Бог каже людині “Здійсни сам себе”.

Світ є безмежний і є дійсністю безмежних світів.

Оцінка: поняттям М Кузано є містичний пантеїзм.

Фіціно Марселій (1433-1499) оборонець Платонізму

Фіціно Марселій був великим знавцем мов та перекладів, також був священником.

Головні твори; “Філософія Платоніка” і “Про Християнську релігію”. Він також велику та серйозну філософію називає об’явленням. Він пригадує, що не вистарчає поверховна релігія, і що потрібно оснувати “Наукову релігію”. Також і для Фіціно Марселія центром філософії та релігії є “Душевна істота”.

Любов є найкращою силою як “ерос” є спрагою та голодом до краси і до добра. Все таки Фіціно Марселій так як інші науковці, того часу має свої позитивні нахили до магії.

9. Відродження і аристотелізм

Не зашкодить сказати, що тоді пошана до Аристотеля була, в якійсь мірі менша, як до Платона. Все таки поняття до Аристотеля було виявлене переважно в справах знання та етики. Італія була завжди центром культури зі своїми академіями та університетами: Флоренція, Падова та Болонія.

Заслуги Аристотелізму.

1.Підтримував, разом з платонізмом наукову революцію (як серію дослідів над природою).

2. Орієнтував досліди над природою.

3. Обороняв закони розуму в пізнавальному процесі.

4. Підтримував вагомість досвіду.

5. Першим назвав цей досвід “Науковий метод”.

6. Прилучався до думки, щоб в центрі всього була Людина.

То що залишилося в дискусії це є:

1.Проблема знання переважно пасивний та активний розум.

2.Від цього виринала проблема безсмертності душі та наука “Подвійної правди”: Правда з розуму та та правда об’явлена (З релігії).

10. Відродження і реформа

В періоді відродження доповняється також відновленням у релігійній сфері.

Відчувається потреба іти до самого початку Християнізму, до Св. Письма. Побільшується знання та пробується більше наслідувати Христа. Поява книжки “Наслідування Христа” є знаком не повернення, а відновлення та представлення релігійних справ. Дійсно Церква відчувала потребу відновлення те саме відчували Православні та ті, що називаються Протестанти. В цей спосіб доходить до з’єднання. А до шукання оправдань новин та віддалення. Тому, що Слово, Боже не є лише для вчених, але також для усіх, що незнаючи хочуть покращити своє життя по своїй совісті.

Герард де Роттердам

Був найкращим прикладом цього періоду. Вчив: “що науку маємо в Євангелії, котре вимагає звичайного і доброго життя, щирю віру, нефальшиву добродетельність і надію яка не доводить до встиду”.

Томмазо Моро

Пригадує, що твір “Утопія” – божя вільність є головним фундаментом життя: “Без божої вільності не можна жити” ця божя вільність має свої негативні і позитивні наслідки.

Мартін Лютер

Мартін Лютер народився в місті Тюбінга (Німеччина). Вчився в різних університетах. Не вбитий громом разом з товаришем присягає Богові, що стане священником на подяку Богові. Психічний стан дуже сильний, але депресивний, доводить Лютера до страху, що до спасіння душі. По світогляду в думках Лютер починає писати книжки критикуючи навіть Святе Письмо. Незгода з авторитетами Церкви та нагода допомоги світської і політичної влади Лютер починає творити групу з незадоволених законами Церкви та свою відділену церкву-громаду.

Лютер починає з висловів Святого Євангелія: “Справедливість Бога є виявлена в Євангелії”, як є написано “Справедливий живе за для віри” (Св. Павло. Рим.І,17). Він зрозумів, що ця справедливість є безплатний дар милосердя Божого. Грішний є звільнений через заслуги та волю самого Христа. До цього спричинилася справа милосердя Христа “Індульгенція”.

На основі переконання Лютер є песимістом до людини, яка після первородного гріха залишилася в повному гріху. Людина є невільником Бога, або сатани. Але спасіння є лише від Бога, для того грішника який має віру цебто повне довір`я до Бога, спасає, а не добрі діла грішника, хоча й вони повинні бути сповнені.

Людина стається грішником: “Разом є справедливий і грішник”.

Песимізм та нігілізм є повні “Гріши сильно, але сильно вір”.

Предистинація (Признання)

Тільки Бог може спасти, або засудити. Людина повинна тільки вірити, молитися, творити добро, котре є ознакою призначення.

Людина, каже Лютер, немає своєї цілі. Джерело Християнського життя є Святе Письмо: є відкинена традиція, Церква як громада, Собори, Єпархії та священники. Немає вартості філософія, що до релігії.

“Віра переборює, забиває і жертвує розум, який є завзятий і хворобливий ворог Бога”.

“Існує тільки універсальне священство, тобто всі охрещенні є в свій спосіб священниками”.

“Церква і держава-подвійне королівство”

Християнин є членом Духовного Царства і це є чисто внутрішній факт незалежності.

Християнин має лише свободну, духовну внутрішню волю.

Християнин є належний до держави та має обов`язок виконувати закони.

Християнин, “Чия держава того є і релігія”.

Лютер передає державі Церкву.

Він дає знати що держава є необхідна людям, тому що часто суспільства не поведуться ретельно.

Все таки це є ілюзія.

Реформа і проти реформа

В тому самому часі, в якому світ пробував відновитися на суспільному культуральному і економічному полі дух релігії відчувати потребу дати тим всім ініціативам свою оцінку та силу. Вже Церква відчула потребу відновитися, зробити необхідну реформу. Впродовж віків були труднощі, дискусії та віддалення від матерної Церкви. Церква, як Божя інституція та підтримана Святим Духом, своїми Соборами керувала справою через вибраних осіб, представників цілого Світу [5,s.9-34]. Весь світ тим більше Церква знаходилася у досить великих труднощах.

Те, що понижує духовне життя це є політичні, економічні та моральні елементи, які входять в діяльність церковних структур. Головами церков повільно стають ті, що є багаті і ті, що належать до політичних груп. Те саме є і в монастирях де є наступ на провідництво зі сторони осіб нездатних і неморальних під різними оглядом, що походять з багатих шляхетних родин.

Собори відновлюють і Церква завжди була взірцем життя народу. Повстають відновлення, вибираючи здібних осіб організувати нові монастирі, де святі покликані особи своїм прикладом та здібністю виконувати місію, до якої є післані провидінням. Багатства та неморальність стають найбільшими труднощами людини та народів в житті. Собор ухвалив місію Церкви: (Тридентський – XVст.)

1. Дбати про душі людей.

2. Місійний дух.

3. Бути прилягаючою силою в прозелітизмі.

4. Придбати велику здатність до розширення.[3s.3-40]

У висновок даного дослідження наголосимо що в статті проведено аналіз розвитку епохи гуманізму та відродження. Відтворено процес в філософії в гуманізму і відродження у XIII-XVI століттях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пришляк М. “Еволюція філософії від початків до епохи відродження”. Науковий Вісник Українського Університету. – М., 2007. – Т. XII.
2. Amerio Franco “Lineamenti di storia della filosofia”. – Societa editrice internazionale. 1968.
3. Di Napoli Giovanni “Storia della Filosofia” 2. – Marietti 1967.
4. Dolci. A., Piana L. “Da talete all'esistenzialismo” – Milano. Casa editrice luigi trevisini 1971.
5. Santinello G., Pieretti A, Acapecci. “I problemi della filosofia”. Citta Nuova Editrice. – Roma. 1981.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2007р.

Михаил Пришляк

Исторический процесс в философии гуманизма в эпоху возрождения в XIII-XVI веках.

Аннотация: В статье рассматривается период истории, который охватывает общие теоретические взгляды философов с конца XII века до конца XVI века.

Основная научная мысль сконцентрирована на историческом процессе философии гуманизма в эпоху возрождения.

Ключевые слова: Возрождение. Гуманизм, натурализм, платонизм, исторический процесс.

Mykhajlo Pryshlyak

Historical process in philosophy of humanism during Renaissance in 13th-16th centuries.

Annotation: Article deals with historical period which combines general theoretical views of philosophers from the end of 12th century till the end of 16th century.

The main scientific idea is concentrated on historical process of humanism's philosophy during Renaissance period.

Key-words: Renaissance, humanism, naturalism, Platonism, historical process.

УДК 94 (477)

Маргарита Шостак

Культура Київської Русі як один з чинників становлення державності в українській історіографії XX століття

Анотація: У статті досліджується культура Київської Русі як один з чинників становлення державності в українській історіографії XX ст., стверджується переконана, що багатогранна культура Київської Русі була одним з вагомих чинників, які сприяли зародженню і розвитку української державності.

Ключові слова: Київська Русь, культура, українська державність, історіографія, літопис.

Київська Русь (882–1132 рр.) – перша держава, яку створили українці в IX ст. Вона була однією з наймогутніших імперій ранньофеодальної Європи і відігравала велику роль як в історії східнослов'янських народів, так і у світовій історії. Займаючи величезну територію – від Балтики і Льодового океану до Чорного моря і від Волги до Карпат. Русь являла собою історично важливу контактну зону між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандинавією, що обумовило швидке її входження в загальноєвропейську історико-культурну спільність. Одночасно з міжнародним визнанням, на Русі зростало і зміцнювалось усвідомлення власної приналежності до світової історії.

Завершення процесів формування держави позитивно позначилося на культурному розвитку як східнослов'янських племен, так і слов'янських народів. Тому слід окремо висвітлити і проаналізувати рівень культурного розвитку Київської держави. Саме культура є мірою розвитку і окремих людей, і суспільства, держави, а загальнолюдські здобутки та багатовікова творчість народу стало мистецтво, особливо у сферах архітектури і скульптури, живопису та передусім художньої словесності.

Вчений-українознавець П. Кононенко вважає, що поняття культура є одним з ключових в цивілізаційному часопросторі. Зокрема, він наголошує: “Для частини не лише аматорів, а й дослідників вона постає тільки як творчість у площині мистецтва, літератури, освіти, гуманітарно-духовних сфер життя народу. Історія ж

засвідчує іншу реальність: культура – явище всеосяжне й охоплює сфери як свідомості, так і буття людини, суспільства, її і духовної, матеріальної життєдіяльності” [15, с. 173].

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в осягненні культури Київської Русі існує багато проблем як теоретико-методологічних, так і практичних. Одним з найголовніших завдань, яке стоїть перед вченими-українознавцями, є доведення пріоритетного права українського народу на культурну спадщину Києво-Руської держави. Більшість російських вчених, як у минулому, так і зараз, вважають цей спадок власністю великодержавної російської цивілізації. Саме тому в нашій розвідці ми будемо аргументовано доводити право українців на власну ранньосередньовічну державу Київську Русь та її величне культурне надбання.

Наукова новизна дослідження проявляється у розкритті культурологічних аспектів в етнонаціональному державотворенні. Залучено сучасні фахові праці з цієї проблематики, використано комплексний українознавчий підхід, який допомагає не тільки дослідити цікаву наукову тему, а й вирішити поставлене питання в цілісно-інтегративній парадигмі. Застосовано порівняльно-історичний та типологічний методи.

Проблема культури Київської Русі та її державотворчі аспекти тією чи іншою мірою привертала увагу українських учених. Їх переосмислення в контексті модерних міждисциплінарних досягнень дасть змогу збагатити вітчизняну науку, а використання комплексного українознавчого підходу дозволить всебічно висвітлити цю проблематику.

Культурі Київській Русі присвячена велика наукова література. На початку XX ст. помітно зріс інтерес істориків до окремих земель-князівств Русі. Вийшли в світ монографії М. Грушевського, П. Голубовського, Д. Багалія, в яких підсумовані окремі дослідження, зібрані джерела історії Галицької, Волинської, Київської, Чернігівської, Переяславської та інших земель. Методологічно більшість із регіональних історій були близькими до праць М. С. Грушевського й інших істориків, які дотримувались концепції прогресуючого політичного занепаду Київської Русі.

Ідею єдності Русі підтримав Б. Ключевський. Як і М. Костомаров, в історії Русі він вбачав боротьбу двох засад: з одного боку, політичне дроблення, а з другого – збереження єдності. Круговерть князівських війн втягувала до своєї орбіти місцеве життя, місцеві інтереси. Вважаючи Русь XII ст. федерацією, заснованою на факті родинності правителів, історик не поділяв думку про цілковиту окремішність земель. У ній діяли зв'язки, які з'єднували землі в одне ціле, але були вони не політичні, а племенні, економічні, соціальні й церковно-моральні [14, с. 200–202].

М. Грушевський у своїй фундаментальній праці “Історія України-Руси” присвятив два томи власне Київській Русі. Використавши широке коло писемних джерел, він показав усю суперечливість її історичного розвитку. Впродовж XII ст. високого рівня розвитку досягли економіка, культура, право, виплекані Києвом, але сам державний організм занепадав. Історик, на відміну від більшості дослідників, навіть часи Ярослава Мудрого відніс до періоду розкладу старої Київської держави. Процес цей протягнувся аж до монголо-татарської навали, мав “застої та перерви”, коли окремим князям вдавалося відновлювати “давні державну систему, залежність давніх провінцій від Києва”.

Перша стадія цього розкладу завершилася князюванням Мстислава Великого, після чого почався політичний занепад Києва. Переломним моментом в існуванні Київської Русі М. Грушевський вважав 1169 р., рік взяття Києва військами Андрія Боголюбського, а фіналом – монголо-татарську навалу. “В сих напрямках агонія давньої Руської держави закінчилася вповні вже в середині XIII ст., але завдяки сформуванню в українсько-руських землях нового політичного центру, що притягнув до себе західну частину її земель (Галицько-Волинська держава), державне життя на Україні протяглося ще на століття довше” [10, с. 126–128].

Дискусії з приводу державно-політичного розвитку Київської Русі тривали завжди. М. М. Покровський вважав, що Русь була типовою феодальною державою, політична структура якої упродовж X–XIII ст. не зазнала якихось кардинальних змін [28, с. 98–100]. Пізніше аналогічну думку висловив Д. С. Лихачов, згідно з яким усобиці давньоруських князів почалися відразу після смерті Володимира Святославича і тривали до монголо-татарської навали [20, с. 55].

У працях В. Й. Довженока бачимо іншу концепцію історії Русі, розвиток якої автор визначає як феодальної формаційної системи. Щодо державного устрою, то тут думки істориків розійшлися. Б. Д. Греков пов'язував розклад Київської Русі з економічним запустінням Середнього Подніпров'я, що спостерігалось з середини XII ст. С. В. Юшков, крім економічного чинника, причиною розпаду єдиної держави вважав князівські усобиці, а також постійний тиск половецьких орд на її кордони. У 1169 р., коли війська Андрія Боголюбського взяли столицю Русі, Київська держава остаточно припинила своє існування [36, с. 143]. М. М. Тихомиров, у цілому визнаючи процеси дроблення Київської Русі на окремі князівства, все ж підкреслював, що вона і у XII–XIII ст. продовжувала лишатися значною міжнародною силою на сході Європи.

Згідно з Б. О. Рибаківим, час з 1132 по 1241 рр. краще називати не періодом феодальної роздробленості, а початковим етапом зрілого феодалізму, кристалізації самостійних князівств-королівств. Він не поділяє думку істориків, які стверджували економічний занепад Середнього Подніпров'я і Києва у XII–XIII ст. [29, с.35].

В. Й. Довженок підкреслював, що феодальні землі-князівства не являли собою чогось нового для Русі XII–XIII ст., а виникли з утворенням Київської держави і були її структурними одиницями. Єдність Русі, на його думку, трималась на міцних економічних зв'язках, єдності матеріальної і духовної культури, мови, віри, усвідомлення необхідності боротьби із зовнішніми ворогами, спільності законодавства [12, с. 28–30].

З обґрунтуванням концепції єдності Русі та ролі Києва як економічного, культурного і політичного її центру аж до монголо-татарської навали виступав П.П. Толочко [30, с.166–205].

Крім названих, важливими у вивченні історії Київської Русі є праці П. Кононенка, І. Тоцької [31], А. Жуковської [13], А. Молдован [24], О. Мишанича [23], Ю. Асєєва, М. Котляра, В. Німчука [25, 26], В. Варламова. Більшість із них характеризується широким залученням для висвітлення окремих земель і міст, питань економічного, суспільно-політичного, етнічного і культурного розвитку Русі писемних та археологічних джерел.

Упродовж тривалого часу основним джерелом вивчення історії Київської Русі були літописи. Надто довірливе ставлення до них нерідко призводило до дослідницьких втрат. Нині користуватися літописними матеріалами значно простіше, чому сприяла велика джерелознавча праця багатьох вчених: С.О. Висоцького, Я.Є. Боровського [3], М.Ю. Брайчевського, П.П. Толочка, М. Ф. Котляра та інших [18]. Літописи є воістину невичерпним джерелом, що вимагає від кожного дослідника самостійного критичного аналізу й осмислення.

Багато важливих свідчень про історію Південної Русі і Києва є в Києво-Печерському патерику, в основі якого – листування єпископа володимиро-суздальського Симона, колишнього ченця Печерського монастиря, з ченцем того самого монастиря Полікарпом [27]. У Патерику вміщено не тільки унікальні замальовки київського життя, що донесли до нас імена художника Аліпія, лікарів Агапіта і Вірменина, а й проводиться ідея уславлення Києво-Печерського монастиря як загальноруського релігійного центру. Незважаючи на історико-літературний жанр Патерику, він є повноцінним джерелом з історії Русі, що доведено О. О. Шахматовим, Д. І. Абрамовичем, А. Г. Кузьмінім.

Основним завданням даної статті є історіографічний огляд праць українських науковців XX ст., які досліджували і вивчали становлення мови, побуту, звичаїв та обрядів русичів IX–XIII ст. Київщини, Чернігівщини, Галичини та Волині.

Із прийняттям християнства на наших землях поширилася старослов'янська, або староболгарська, книжна мова – мова православної церкви. Відтоді в Київській Русі існувало два варіанти мови: 1) церковно-слов'янська, яка стала державною мовою і була, ймовірно, мовою можновладців (саме нею написані всі літературні пам'ятки); 2) жива українська мова, якою користувалися в усному мовленні. На думку вчених, до 988 р. цією мовою було написано багато пам'яток, які, однак, було знищено як язичницькі після впровадження християнства.

В Київській Русі співіснували, активно й плідно взаємодіяли дві літературні мови: старослов'янська, яка обслуговувала потреби християнської релігії (літургія, обряди, проповіді, житія тощо), та давньоруська, що функціонувала у світських колах (юридичні акти, листування офіційне та приватне, літописи, художня література). Ф. П. Філін запропонував таку схему літературного білінгвізму в Київській Русі: 1) церковнослов'янська мова двох типів: а) власне церковнослов'янська мова богослужбової та близької до неї літератури, б) слов'яноруська мова – мова оригінальних творів вітчизняних письменників; 2) давньоруська мова двох типів: а) мова ділового письменства й приватного листування, б) мова “повістувальної” літератури (різних жанрів) [34, с. 15].

Обидві літературні мови Русі X–XIII ст. – давньоруська писемно-літературна і старослов'янська (церковно-слов'янська) східнослов'янської редакції – були могутніми знаряддями духовної культури й об'єднуючим чинником у державі.

У далекому минулому східних слов'ян зародилася і різноманітна усна народна творчість доби Київської Русі. З тих часів до нас дійшли легенди й перекази, дружинні, святкові, весільні пісні, билини, колядки, прислів'я, приповідки, магічні заклинання й замовляння. Чудовими пам'ятками давньоруської творчості є билини [6]. Одними з найдавніших, найбільшими за обсягом і найвартіснішими у художньому та історичному відношеннях вважаються билини київського або володимирового циклу. Оповіді в них пов'язані зі стольним градом Києвом і його князем Володимиром “Красним Сонечком”. Билини київського циклу склалися у X–XI ст. Вони оспівують мужність і хоробрість богатирів, котрі самовіддано боронили рідну землю від ворогів. Твори усні – перекази, легенди, пісні тощо – у всіх народів передували творам писемним, першими з яких у Київській Русі стали літописи.

Важливим явищем культурного життя Київської Русі була поява історичної, філософсько-публіцистичної, юридичної, художньої та церковної літератури. Що було тісно пов'язано з соціально-економічними, політичними та культурними успіхами Русі, поширенням писемності в усіх сферах суспільного життя.

Із зміцненням Київської Русі зростав інтерес до подій та діячів давно минулих часів. Виникали історичні перекази, що передавались усно і поширювались у формі героїчних билин. Усна народна творчість мала великий вплив на давньоруську літературу, на її форму, мову та стиль. Особливо це позначилося на історичних творах найбільш ранньої літературної форми на Русі. Виникнення історичної літератури, зокрема літописання, тісно пов'язане з розвитком суспільної свідомості, інтересом до минулого своєї країни, намаганням визначити місце Русі серед інших країн і народів.

Літописання Київської Русі є одним з найпримітніших історико-культурних явищ середньовіччя. На відміну від хронік більшості країн Європи, написаних латиною, вони викладені рідною мовою, якщо й не цілком ідентичною розмовній народній, то дуже близькою до неї. Саме цим і зумовлена надзвичайна популярність літописного жанру на Русі. Літописи були надбанням не лише давньоруської книжної еліти, а й широкого загалу грамотного населення. Вони читалися й переписувалися впродовж кількох століть, завдяки чому дійшли до нашого часу. У жодній іншій країні літописання не стояло на такому високому рівні, як у Київській Русі. Жоден інший народ світу не створив нічого рівного нашому стародавньому літопису.

Беручи до уваги цілком слушні зауваження дослідників літописання щодо тенденційності пізніших його зразків, М. Ю. Брайчевський дійшов висновку, що вся початкова історія Русі була сфальсифікована публіцистами XI–XII ст. Причому йдеться не про можливість вилучення якоїсь частини інформації, що не узгоджувалась із варязькою концепцією походження Русі, а про свідоме перенесення подій IX ст. у X ст. і приписування всього зробленого Аскольдом князем-варягам Олегу й Ігорю, навіть Володимиру. Отже, якщо всі ці дані повернути на “законне” місце, то, за М. Ю. Брайчевським, отримаємо повний текст “літопису Аскольда”, а не скорочений, як у Никонівському зводі [4, с. 264–284].

“Літопис Аскольда” є однією з перших писемних пам'яток зародження Київської Русі. У 2-й половині XX ст. його реставрував, опублікував і науково прокоментував відомий український історик М. Брайчевський. “Літопис Аскольда” є писемною пам'яткою про часи правління київського князя Аскольда (860–882).

Сучасний видатний вчений-українознавець П. Кононенко, який у багатьох своїх працях досліджував епоху Київської Русі взагалі та “Літопис Аскольда” [15, 16, 17], зокрема, вважає: “А роль “Велесової книги” та “Літопису Аскольда” якраз і полягає у прямому зверненні прапрапращурів до нашої етнонаціональної свідомості й гідності. Обидва твори відображають події другої половини першого тисячоліття нашої ери, віддзеркалюючи й їхню передісторію в причинах і наслідках. Отже, йдеться про нашу минувшину, від якої ми з різних мотивів, але, як правило, відмовлялися: вона, мовляв, спільна – або германо-слов'янська, або східнослов'янська. Так і не ставлячи запитання: а чи існували і які ж тоді були українці? Нагадаємо: у свій час не лише в Римській імперії, а й в імперії Карла Великого становище європейських народів було ідентичним нашому. Але жоден з тих народів не відмовляється від своєї праматеризни! Бо інакше воно належить кому? Якщо не їм, то семітам, а коли не семітам, то що – марсіянам? І це за умови, що наші пращури були мудрішими, допитливішими й далекогляднішими: ще в “Літописі Аскольда” дошукувалися істини – “звідки пішла руська земля...”” [15, с. 133-134].

Вивчаючи “Літопис Аскольда”, вчені-українознавці отримують перші свідчення про походження і розвиток наших предків. Так, зокрема, в ньому йдеться: “...Від цих же сімдесяти і двох народів походить і народ слов'янський, від племені Іафета – названі норичі (нарці), які суть слов'яни. І від тих слов'ян розійшлися по землі і прозвалися своїми іменами – де хто сів, на якому місці. Ті, що прийшли і сіли над річкою Моравою, прозвалися моравою, а інші чехами нарікалися. Ті слов'яни прийшли і сіли над Віслою й прозвалися ляхами, а від тих ляхів прозвалися поляни ляські, а другі – лютичі, інші мазовшани, а ще інші поморяни. І ото слов'яни: хорвати білі, серби і хорутани. Так само від тих же слов'ян і сіли над Дніпром і нарікалися поляни, а другі – деревляни, бо сиділи в пушах, а другі сіли поміж Прип'яттю і Двіною і нареклися дреговичі, інші сиділи над Двіною і нарікалися полочани – заради річки, що втікає в Двіну, – ім'ям Полота. Слов'яни ж сиділи довкола озера Ільмень і прозивалися власним іменем «тобто слов'яни», а другі сиділи понад Десною і над Сеймом, і над Сулою і нарікалися сівер...” [16, с. 46-47].

Саме тому вчений П. Кононенко наголошує: “Знову бачимо:

1) пограничними лініями розміщення проукраїнських племен стають Карпати і Сіверянщина; про тих, що складатимуть суздальсько-московські землі, мовитиметься зовсім у іншому часопросторі – лише з XII століття, коли Київська держава розгорне колонізаційний наступ на угро-фінські та татарські племена, понесе туди християнство, тим розпочне слов'янізацію та організацію державного життя; доти про єдине східнослов'янське плем'я не було й натяку;

2) структуротворними феноменами суспільно-державного життя слов'янських, як і інших, народів стають етноси і Природа” [16, с. 47].

Отже, традиція літописання склалася у Києві в IX ст., але згодом поширилася практично на всі райони Русі. Літописи писалися в Новгороді, Переяславі, на Волині, у Галичі, у Володимирі на Клязьмі, в інших удільних князівствах, їхніми авторами були ченці, ігумени придворних монастирів, представники князівської адміністрації і навіть князі. Практично всі літописи у своїй основі мають спільний київський літописний звід, відомий під назвою “Повість минулих літ”, де широко подані загальноруські історичні явища і події. Близько середини XII ст. відбувається розгалуження єдиного літописного стовбура на ряд хронік, головним змістом яких стає місцева історія.

П.П. Толочко, який досліджував і вивчав це питання, стверджував, що все ж літописання різних центрів Русі часів феодальної роздрібненості, незважаючи на відмінності у складі повідомлень і конкретній ідейній спрямованості, успадкувало від попереднього періоду загальноруські традиції, притаманні “Повісті минулих літ” [31].

На основі заміток про діяння Володимира Святославича і його попередників, хрещення та побудову церкви Св. Богородиці складено перший літописний звід (996–997 рр.). При Софійському соборі у Києві написано звід (1037–1039 рр.), який закінчувався похвалою Ярославу Мудрому за його просвітницьку діяльність, за побудову града Києва, Софійського собору, Золотих воріт, монастирів Георгія та Ірини. З 60-х років XI ст. літописання продовжувалося в Києво-Печерському монастирі, де ігуменом Никоном складено звід, в якому розповідається про хрещення Володимира в Корсуні (Херсонесі), про походи руських князів на греків, новгородський переказ про прикликання варягів. Цей звід використав пізніше укладач так званого Початкового літопису (1093–1095 рр.), написання якого пов'язують з іменем ігумена Печерського монастиря Іоанна.

Такий довгий і складний шлях пройшло літописання Київської Русі, поки на початку XII ст. не було складено “Повісті минулих літ” найвидатнішого історичного твору середньовіччя. Автором-упорядником “Повісті...” був Нестор, чернець Києво-Печерського монастиря. Над Несторовим зводом у 1116 р. працював ігумен Видубицького монастиря Сильвестр. Редакційні втручання в літопис Нестора – Сильвестра хоч і спотворили істинний зміст більшості статей, все ж не змогли знищити цінний історичний твір. На думку Б. О. Рибаківа, якому належить ґрунтовний джерелознавчий аналіз “Повісті минулих літ”, Володимир Мономах і його син програли змагання з Нестором стосовно найдавнішої історії Русі [29, 216].

“Повість минулих літ” – це, комплекс літописних праць, що склався у Києві між 1112–1119 рр., історико-художній епічний твір. Тут в єдине ціле об'єднано твори книжного і фольклорного походження різних жанрів. До продовжень “Повісті” належить так званий Київський літопис, який охоплює події від 1111 до 1200 р. Основний зміст літопису – княжа боротьба за київський стіл, боротьба русичів проти половців. Саме цей літопис містить під 1186 р. докладну оповідь про похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців.

Продовженням Київського літописного зводу кінця XII ст. в Іпатіївському літописі є Галицько-Волинський літопис. Ця обставина, спричинена випадковістю, наявністю в руках укладача Іпатіївського списку саме такого літописного зводу, створює трохи викривлену картину південноруського літописання 1-ї половини XIII ст. Вона наводить на думку, що з якихось причин київська літописна традиція перервалася і основними інформаторами про історичні події Південної Русі стали літописці Галичини і Волині. Тим часом це зовсім не відповідає історичній дійсності. М. С. Грушевський свого часу наголошував на хибності такого погляду. “Літописання у Києві, – писав він, – продовжувалося у тих же напрямках, які зазначилися у XII ст., і хоч від XIII ст. не зосталося для нас такої місцевої збірки, яку маємо з XI ст., але в компіляціях північних, а почасти і в Галицько-Волинському літописі, маємо деякі останки повістєвої літератури, що служать безпосереднім продовженням писань XII ст.” До них М. С. Грушевський справедливо відносив записи у Суздальському літописі про міжусобицю Рюрика Ростиславича і Романа Мстиславича, вміщені під 1202-1203 рр. [10, с.69–71].

Галицько-Волинський літопис є унікальною історико-літературною пам'яткою. Складений у XIII ст., він охоплює події на цих землях від 1202 до 1292 р. До його складу увійшли різні документи (акти, грамоти), воєнні повісті, фрагменти з інших літописів, витяги з різних історичних творів. У ньому оспівуються подвиги Данила Галицького, прославляються його мужність і мудрість.

Поданий огляд давньоруського літописання X–XIII ст., зрозуміло, не вичерпує цього видатного явища вітчизняної історії та культури. Воно було незмірно масштабнішим. Адже до нас дійшли лише фрагменти історичної писемності Русі, більшість творів якої загинули за страшних часів монголо-татарської навали і наступних лихоліть. Всупереч відомому афоризмові “рукописи не горять”, мусимо констатувати сумну очевидність: все ж таки вони горять.

С.О. Висоцький та Я.Є Боровський у своїх працях досліджували таке важливе явище культурного життя Київської Русі, як поява літератури історичної, філософсько-публіцистичної, юридичної, художньої та церковної. На їхню думку, “Розвиток фольклору на Русі був тісно пов’язаний з віруваннями народу, які до введення християнства мали анімістично-магічний характер. Стійкість обрядів і поезії та пов’язаної з ними язичницької релігії міцно трималися в народних масах, незважаючи на вплив нової християнської релігії. Поступово старі традиції і обряди пристосувалися до церковних свят і обрядів, що призвело до виникнення двовір’я, тобто співіснування двох релігійних світоглядів народу” [7, с.165].

У XI–XII ст. Київська Русь стає відомою в усіх кінцях світу. Саме в цю бурхливу і знамениту добу створюються оригінальні літературні твори, серед яких виділяють повчальні та урочисті проповіді. Найвизначнішими є “Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона, “Послання” Климентя Смолятича, твори Кирила Туровського, “Повчання” Володимира Мономаха, “Слово о полку Ігоревім”, “Житіє і ходіння Данила” та ін. Повчальні проповіді прості за своєю будовою, розраховані на пересічного, непідготовленого слухача. Найвизначнішим автором повчальних проповідей був засновник Києво-Печерського монастиря Феодосій Печерський.

Одним з найкращих, а можливо, й першим художньо-публіцистичним твором, створеним у київському культурному осередку, є “Слово про закон і благодать” Іларіона. Це не тільки пам’ятка літератури, а й твір ораторського мистецтва. У ньому в художній формі втілено патріотичну ідею незалежності Русі в усіх галузях суспільного життя, прославляються її видатні та культурні діячі – Володимир, Ольга, Ярослав. А.М. Молдован зауважив, що у похвалі “великому кагану” Володимирі патріотичний пафос Іларіона сягає найвищого напруження. Його патріотизм виявляється не тільки стосовно Руської землі, яка “вѣдома и слышима естъ всѣми четырьми конци замли”, “славного града Києва... величеством ситюща”, а й до руських князів-язичників, попередників Володимира. Він називає Святослава та Ігоря – князів, які свого часу уславилися хоробрістю та мудрістю і яких пам’ятають і шанують дотепер [24, с. 97].

У складі Лаврентіївського списку літопису під 1096 р. збереглося знамените “Повчання” Володимира Мономаха і його лист до Олега Святославича (Гориславича). Повчання написано для дітей і для “інших, хто його почує”, тобто звернене до дітей – спадкоємців державної влади. Князь подає своїм дітям приклад вірцевого правителя, навчає гідній цього високого звання поведінці й способу життя.

Найвизначнішою пам’яткою давньоруської художньої літератури XII ст. є “Слово о полку Ігоревім”. Тривалий час ця перлина давньоукраїнського письменства була невідомою: твір випадково знайшли на початку 90-х рр. XVIII ст. в одному з рукописів XVI ст. Оригінал пам’ятки до нашого часу не зберігся, а єдиний її список XVI ст. згорів під час пожежі Москви 1812 р. “Слово” написано на основі конкретного історичного факту – невдалого походу в 1185 р. новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців. Автор закликає князів забути чвари, об’єднатися й захищати рідну землю від небезпечного ворога. Силою поетичного слова, глибиною синівської любові до Батьківщини, яскравістю мови цей твір до сьогодні є неперевершеним шедевром світової літератури.

Побутує думка, що “Слово” – це повість-пісня. Обумовлюється вона тим, що вже в самому творі “Слово” тричі називається піснею. З цього приводу М. С. Грушевський писав: “Я думаю, що “Слово о полку Ігоревім” спочатку співалось, так само як Боянові пісні, на візирець котрих воно складалось... Але текст, який маємо, явно перебитий прозаїчними місцями” [10, с. 188]. На думку Л. Є. Махновця, це пояснювалося тим, що “Слово” співалося й частково, очевидно, промовлялося речитативом у супроводі музичного інструмента – гуслі (твір був розрахований на слухачів). І немає сумніву, що “Слово” є твором “однієї людини і при цьому високоталановитої, освіченої, що блискуче знала історію, добре орієнтувалася в політиці сучасного, глибоко розуміла суть суспільних процесів свого часу, людини, яка віртуозно володіла засобами народної творчості” [22, с. 17].

Автор “Похвального слова” Мойсей (ігумен Видубицького монастиря з 1190 р.) своєю діяльністю відіграв неабияку роль у культурному житті Київської держави. Та й сама промова, яка є, власне, пам’яткою урочистого красномовства, свідчить, що Мойсей був досить начитаним, освіченим і належав до ораторської школи, що продовжувала традицію Кирила Туровського.

На початку XIII ст. складено й оригінальний збірник легенд і житій – “Києво-Печерський патерик”, куди увійшли житія святих, повчання, різні оповідання тощо. Абрамович Д.І. зазначає, що він упродовж століть залишався однією з найпопулярніших книг давньоруської літератури [1, с.277].

Києворуська література є справді тим велетенським віковим деревом, коріння якого глибоко проросло в київський духовний ґрунт, а потужний стовбур розгалужився рясними гілками по усіх давньоруських землях. Аналіз найдавніших писемних пам’яток часів Київської Русі виявив досить значне поширення грамотності серед руського населення. Писемність є найважливішою складовою частиною культури будь-якого народу. Вона виникає тоді, коли в результаті соціально-економічного і культурного розвитку суспільства в ній з’являється потреба. Проблема походження слов’янської писемності досі остаточно не з’ясована.

Важливе значення для поширення християнства, отже, й писемності, мала діяльність київської княгині Ольги, її хрещення, подорож з посольством до Константинополя, урочисті прийоми та вшанування Константином Багрянородним, а по поверненні до Києва побудова церков св. Софії та, можливо, св. Миколая на Аскольдовій могилі. Незважаючи на те, що княгині не вдалося повернути до християнства свого сина Святослава, її діяльність переконливо свідчить про існування в середині X ст. в Києві церковної общини.

Висоцький С.О. у своїх працях стверджує: “Найважливішим джерелом писемності язичницьких часів є договори Русі з греками 911, 944, 970 рр. Олега, Ігоря та Святослава. Сам факт існування договорів, зміст текстів яких зберігся в “Повісті минулих літ”, говорить сам за себе і свідчить про потреби держави в писемності. Таким чином, договори з греками засвідчують досить жваве дипломатичне листування між Руссю та Візантією” [8, с.85].

У 988 р., за Володимира Святославича, була проведена церковна реформа, і християнська релігія в її православному варіанті стала державною. Відкрилися нові можливості для подальшого розвитку києворуської культури, зокрема писемності. У дореформені часи писемність, як свідчить викладене, обслуговувала переважно потреби держави. Із введенням християнства як державної релігії сфера вживання писемності значно розширилася. Пожвавішали державні, торговельні та культурні зв'язки з навколишніми християнськими державами Європи.

У X–XII ст. відбувся розквіт київської писемної школи. Немає жодного сумніву щодо того, що поява, розвиток та поширення писемності у східних слов'ян значною мірою пов'язані з Києвом – столицею Київської держави. За князювання Ярослава Мудрого у Києві розвиток писемної культури став державною справою, оскільки був тісно пов'язаний з поширенням в країні християнства. Саме це літописні джерела вважають найголовнішою заслугою київського князя і називають його “продовжувачем добрих справ Володимира”. Ярослав Мудрий розпочав велике оборонне та церковне будівництво у Києві та інших містах Русі. Він розширив Верхнє місто і в його центрі наказав у 1017–1037 рр. збудувати величний кам'яний Софійський собор – Руську митрополію, яка стала одним з головних осередків київської писемної школи. Тут в 1037 р. було створено першу державну бібліотеку-книгосховище, її книгами забезпечувалися новозбудовані церкви по всій країні. При соборі існувала велика майстерня-скрипторій, де переписувалися та перекладалися з іноземних мов книги, продовжувалося київське літописання. У 30-х рр. XI ст. при київській митрополії в оточенні князя виник гурток освічених людей-ерудитів. Переписування книжок, яке стало державною справою, невдовзі привело до нагромадження книг. За підрахунками дослідників, у бібліотеці при Софійському соборі налічувалося до 900 томів рукописних книг – вражаюча цифра для середньовіччя. Серед них були не тільки богослужбові, а й для повсякденного повчального читання. Поява книжкової писемності була вищим виявом розвитку писемної культури. На жаль, від усього книжкового багатства до нашого часу дійшли лічені екземпляри, що можна пояснити війнами, пожежами, князівськими усями. Найбільш відомими є Рейнське євангеліє, Остромирове євангеліє, два Ізборники 1073 та 1076 рр., Мстиславове євангеліє XII ст. Отже, у Києві в XI–XII ст. існувало три осередки писемної школи: Софійський собор – Руська митрополія, Печерський та Видубицький монастирі. В них переписувалися та перекладалися книги з іноземних мов, з'явилися перші оригінальні твори, києворуське літописання, склалася його форма та ідейне спрямування. Вихованцями монастирів були високоосвічені літописці, письменники, церковні та державні діячі, їхніми трудами писемність і література Київської Русі досягла дуже високого рівня, що не поступався досягненням західних країн. З Києва богослужбові книги, житія святих, твори для повчального читання, церковно-публіцистична та історична література поширювалися по різних містах та землях Київської Русі, в чому полягала значна заслуга Київської писемної школи. В Києво-Руській державі почала розвиватися початкова та вища освіта. Про освіту у дохристиянські часи відомостей не збереглося. Проте, враховуючи потреби державних інститутів, можна припустити, що навчання грамоти якоюсь мірою існувало і до реформи 988 р. Висоцький С.О. вказує: “Адже, згідно з договорами Русі з греками, хтось повинен був читати і писати князівські грамоти та заповіти вояків, які від'їжджали на службу до Візантії, вести записи податків тощо. Початково це могли бути вихідці з південнослов'янських країн. У середині X ст. у Києві вже функціонувала церковна община, яка мала свої церкви: Св. Іллі та Св. Миколая на Аскольдовій могилі. В них були церковні книги та люди, які вміли їх читати під час відправ. При храмах, вірогідно, існувало й індивідуальне навчання грамоти” [9, с.49].

У Київській Русі існувала вища освіта, яку отримали такі видатні діячі тих часів, як Іларіон, Феодосій Печерський, Нестор, Климент Смолятич, Кирило Туровський, Мойсей Видубицький, автор “Слова о полку Ігоревім”, Ярослав Мудрий, його сини – Ізяслав, Святослав, Всеволод, онуки – Святополк та Володимир Мономах, Володимир Василькович та ін.

У період феодальної роздробленості Русі продовжувався подальший розвиток писемної культури: виникали нові провінційні центри, але всі вони, аж до татаро-монгольської навали, були під великим впливом блискучих досягнень київської писемної школи. Великого розвитку в Київській Русі набула дерев'яна і

кам'яна архітектура. З глибини віків від своїх предків, стародавніх русичів, успадкували українські майстри чудове мистецтво дерев'яних споруд, різьблення по каменю, мурування цегли. Тисячолітні традиції жили і живуть ще й до наших днів в українській народній архітектурі, а в мурованій вони змінюються відповідно до розвитку світової архітектури. Здавна, ще до офіційного запровадження християнства, на Русі існували кам'яні споруди. Найдавніший кам'яний палац, відомий під назвою "палац княгині Ольги", археологи відкрили на Старокиївській горі. У літопису він згадується під 945 р. Та головною окрасою міст Київської Русі були церкви. Протягом 989–996 рр. У Києві будувався храм Богородиці. Десятинна церква, де стіни були прикрашені фресками, мозаїкою, для оздоблення використовувався мармур. Літописець назвав її "мраморяною". Харламов В.О. та Асєєв Ю.С., вивчаючи архітектуру доби Київської Русі, назвали час за правління Ярослава Мудрого найяскравішим стильовим етапом архітектури, який набув справжнього розквіту містобудування. У 1037 р. Ярослав Мудрий розпочав будівництво в Києві "Града великого", до ансамблю якого входили Софійський собор, Золоті ворота, Георгіївський та Ірининський монастирі й інші кам'яні церкви. Так зване місто Ярослава охоплювало площу 80 га і майже у 10 разів перевищувало розміри київського дитинця [2, с.255].

Наступний стильовий етап у розквіті архітектури Русі настає з 70-х років XI ст., коли, в результаті князівських чвар, підпадає влада київського князя, але значно посилюється вплив церкви, особливо монастирів, які починають відігравати визначну роль у розвитку культури, мистецтва й архітектури. Справжніми перлинами є Успенський собор Євцького монастиря, Іллінська та П'ятницька церкви в Чернігові. Розкішним оздобленням вражав сучасників єпископський двір у Переяславі. Захоплення літописця викликав і Михайлівський храм, прикрашений мозаїками й фресками. Найвідоміші архітектурні пам'ятки тієї доби в Галичі – білокам'яні Успенський собор, що був з'єднаний з княжим палацом, та церква Св. Пантелеймона споруджені за часів Ярослава Осмомисла.

Михайлівський собор Видубицького монастиря закладено в 1070 р. Всеволодом Ярославичем у мальовничій місцевості на південній околиці Києва – Видубичах, де сходилися важливі дороги на південь та південний схід. Більшість відомих архітектурних пам'яток Києва було споруджено саме в той період. Тут збудували 19 кам'яних споруд, в тому числі церкви Спаса на Берестові (1125), Богородиці Пирогощі на Подолі (1136), Кирилівської церкви (1146) та інші.

Значну роль у стилістиці архітектури кінця XII – початку XIII ст. відігравали потреби нових замовників – міського населення, яке з ростом ремісничого виробництва і торгівлі все більше починало впливати на громадське життя. Церква стає не тільки храмом, а й окрасою міста. Інтенсивно розвивається будівельна техніка, виникають нові конструктивні прийоми. Все це нагадує ті умови, за яких у Західній Європі виникла готична архітектура і, безперечно, архітектура Київської Русі цього часу є еквівалентною їй, так само, як архітектура попереднього етапу – романській.

Не гублячи власних традицій та індивідуальних рис, архітектура Київської Русі відповідала світовому архітектурному процесу і розвивалась у його контексті.

Високого рівня досягли мозаїка (майже 180 відтінків кольорів) і фреска, іконопис та книжкова мініатюра. Мистецтвознавець Логвин Г.Н. назвав шедеврами світового значення мозаїки Софійського собору [21, с.10]. Найбільше вражають зображення Христа Вседержителя і Богоматері – Заступниці ("Оранти"). Крім мозаїк, для оздоблення використовували фрески. Довершеністю відзначаються і фрески Софійського собору та інших храмів тієї доби, які багато розповідають про життя й побут давніх русичів.

У Києві, Чернігові, Галичі та інших містах існували іконописні майстерні. Ікони писалися на дерев'яних дошках і були в усіх церквах. Щоправда, переважну більшість ікон часів Київської Русі втрачено. Мало відомо і про тогочасних іконописців. Джерела зберегли відомості про одного з перших іконописців – київського майстра Аліпія.

Ментальність українського народу формувалася століттями не лише природним, а й тим культурним середовищем, яке він творив власною діяльністю. Відомий археолог В.В. Хвойка писав, що те вогнище цивілізації, яке запалили на берегах Дніпра наші далекі прашури, ніколи не згасало [35, с. 44]. Часом воно розгоралося яскравим полум'ям, а інколи тільки жевріло, зберігаючи незгаслим жар традиції. Світосприйняття і світовідчуття народу не могли не виявитися у мистецькій творчості. Слід зазначити, що в нас не було рабства як кодифікованого інституту, яке розбещувало людей. Незважаючи на те, що з Візантії ми прийняли віру й мистецтво, ми не прийняли візантійської спадщини, яка перейшла до неї з його рабовласництва з досконало розробленими прийомами тортур та каліцтва людей. У нас – відразу до цього. Візантійський імператор, прозваний болгаробойцем, осліпив ні в чому не винних 100 тис. полонених. У нас осліплення лише одного князя Василька Теребовльського в 1097 р. було затавроване як нечуваний злочин.

Створені на Русі за цієї доби всі види мистецтва вирізняються серед інших шкіл світового мистецтва тим, що загальнолюдські морально-етичні ідеали та естетичні уподобання втілювали дуже своєрідно. Радісне й піднесене почуття "народу нового", який причастився до віри Христової, знайшло вияв і в архітектурі, і в

образотворчому мистецтві. Якщо у Візантії перед мистецтвом на першому місці стояло завдання уславлувати імператора, то на Русі на перший план висувалася благостна роль нової віри, уславлення історичного покликання Київської Русі, його народу, який “уже зо всіма народами славить Христа”. Це змушувало митців застосовувати такі засоби, які б підсилювали монументальність, велич та епічний пафос їхніх творінь, відповідали б великим історичним звершенням.

За словами Логвина Г.Н., “протягом століть у візантійському мистецтві виробився певний стиль в іконографії, що відповідав суспільним попитам Київської Русі. Чітка і якісна, побудована на ієрархічних засадах планово-просторова структура хрестово-баневого типу храму, що досягла завершення в IX–X ст., не тільки відповідала культовим призначенням, а й уявленням про піднесено-прекрасне, вироблене естетичними уподобаннями нашого народу. Особливо тішили храми, в яких втілювалося висотне розкриття внутрішнього простору. Застосований в Русі, цей прийом отримав значні зміни, насамперед у пропорційній побудові, що надало нашим храмам ті відмінні риси, які вирізняють київські споруди од візантійських” [21, с. 14–17].

Брайчевський М.Ю. вважав, що монументальне мистецтво на Русі з’являється з проникненням у середовище нашого народу християнської релігії. Найбільш точні відомості щодо киян-християн, охрещених разом з князем Аскольдом, належать до IX ст. [5, с.37–67]. А це означало, що Русь мала власну церковну організацію. Для культових відправ необхідні були церкви, для поклоніння – ікони, а для проведення відправ – книги, відповідно ілюстровані. Підкреслимо, що Київська Русь приєдналася до світового культурного процесу християнізації у IX–X ст. саме тоді, коли у Візантії запанували іконошанувальники, а мистецтво почало розвиватися швидким темпом: створювались численні мозаїчні та фрескові ансамблі, досягли високого рівня іконопис та оздоблення рукописів численними мініатюрами. Так, “Остромирове Євангеліє”, написане в 1056–1057 рр., прикрашене чудовими заставками та трьома витонченими мініатюрами. Протягом тривалого спілкування з християнським світом наші пращури добре засвоїли нові естетичні вияви і вже були підготовлені до сприйняття досконалого візантійського мистецтва.

Багатою була Київська Русь на музичні таланти. Відома мистецтвознавець І.Ф. Тоцька зазначала: “Із письмових джерел відомо про виконання при дворах князів і бояр світської музики, співу та про забави скоморохів. Надзвичайно цінними для вивчення мистецтва музики є фрески Софії Київської. На одній з них намальовано музиканта, який грає на смичковому інструменті, що нагадує скрипку-гудок. На іншій фресці двоє музикантів сурмлять у сурми, третій грає на флейті, четвертий б’є в тарілки, п’ятий перебирає струни лютні, шостий грає на багатострунному інструменті, схожому на арфу” [32, с.128].

Здавалося б, що Київська Русь, перебуваючи в центрі схрещення різноманітних культурних традицій Сходу й Заходу, Півдня і Півночі, повинна була б розчинитися у вирі цих впливів, втратити своє неповторне обличчя в поступальному розвитку й не створити власної самобутньої культури. Однак сталося навпаки: унікальна киево-руська культура здобула собі почесне місце в пантеоні найвизначніших досягнень людської цивілізації. Оригінальні культурні здобутки різних народів, опиняючись у Києві (візантійські ікони, вироби золотарства, тканини, арабське срібло, китайські тканини, сирійські вироби, єгипетський посуд, франкські мечі), ставали не тільки предметами споживання, а й надихали киево-руських майстрів, стимулювали їхню мистецьку творчість, яка, з одного боку, була пов’язана з усім тодішнім культурним світом, а з іншого – несла на собі карб деміурга-українця. Мистецький геній нашого народу у власному горнилі перетопив на єдиний сплав автохтонні й іноземні прийоми і форми. Ось чому все, що створене українськими творцями, несе на собі яскравий відбиток індивідуальної неповторності і своєрідності.

Отже, багатогранна культура Київської Русі була одним з вагомих чинників, які сприяли зародженню і розвитку української державності. Саме вона стимулювала етнонаціональний державотворчий процес й допомагала у цій багатоетнічній імперії формуванню українського народу з його самобутніми духовними і матеріальними цінностями.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик // Вступ. Текст. Примітки. – К., 1930.
- 2.Асеев Ю.С., Харламов В.О. Архітектура: дерев’яна і кам’яна Київської Русі. – К., 2001.
- 3.Боровський Я.Є. Про авторство «Слова» Данила Заточника // Українське літературознавство. – Вип. 6. – 1969.
- 4.Брайчевський М. Ю. О первых договорах Руси с греками // Сов. ежегодн. междун. права за 1978 г. – Москва, 1980,
- 5.Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 1988.
- 6.Былины. Киевский цикл. – Т. 1. – К., 1982.
- 7.Висоцький С.О., Боровський Я.Є. Література Київської Русі // Історія української культури. – Т. 1. – К., 2001.

8. Висоцький С.О. Писемність. Освіта // Історія української культури. – Т. 1. – К., 2001.
9. Висоцький С.А. Средневековые надписи Софии Киевской XI–XVI вв. – К., 1976.
10. Грушевський М.С. Історія української літератури. – Т. 2. – К., 1993.
11. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. 2. – Львів, 1905.
12. Довженко В.Й. Про давньоруську державність у період феодальної роздробленості // Археологія, 1954. – Т. 10.
13. Жуковська А.П. Гіпотези і факти про давньоруську писемність // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVII ст. – К., 1981.
14. Ключевский В.О. Курс русской истории. – М., 1955. – Т. 1.
15. Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю. Українознавство. – К., 2005.
16. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К., 2005.
17. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – К., 2003.
18. Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К., 1993.
19. Кречетень В.І. Ораторсько-учительська література // Історія української літератури у 8-ми томах. – К., 1967. – Т. 1.
20. Лихачев Д.С. Развитие русской литературы X–XI вв. – Ленинград, 1973.
21. Логвин Н.Г. Монументальная архитектура Киева X – первая четверть XII вв. / Автореф. дис...канд. архитектуры. – К., 1989.
22. Махновець В.І. У війнах безсмертне // Слово о полку Ігоревім та його поетичні переклади та песпіви. – К., 1967.
23. Мишанич О.В. Народна словесність найдавнішого часу і Київської Русі // Історія української літератури. – К., 1967. – Т. 1.
24. Молдован А.М. Слово о законе и благодати Илариона. – К., 1984.
25. Німчук В.В. Літературні мови Київської Русі // Історія української культури. – Т. 1. – К., 2001.
26. Німчук В.В. Періодизація як напрямок. – К., 1998.
27. Патерик Киевского Печерского монастыря. – Санкт-Петербург, 1911.
28. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен. – М., 1923. – Т. 1.
29. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М., 1982.
30. Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII вв. – К., 1980.
31. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. – К., 1994.
32. Тоцька І.Ф. Музика. Театральне видовище // Історія української культури. – Т. 1. – К., 2001.
33. Усна народна поетична творчість. – К., 1965.
34. Филин Ф.П. Истоки судьбы русского народа. – М., 1985.
35. Хвойка П.П. Древние обитатели Преднепровья и их культура в доисторические времена. – К., 1913.
36. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2007р.

Маргарита Шостак

Культура Киевской Руси как одна из складовых становления государственности в украинской историографии XX века

Аннотация: В статье исследуется Культура Киевской Руси как один с компонентов становления государственности в украинской историографии XX века. Автор уверена, что многогранная культура Киевской Руси была одним из весомых факторов, который помогал зарождению и развитию украинкой государственности.

Ключевые слова: культура, Киевская Русь, украинская государственность, историография, летопись.

Margarita Shostak

The Culture of Kyivs'ka Rus' as act of development nation in Ukrainian historical of XX century

Annotation: In this article we observe the culture of Kiev in Russ, as one factors of building state in Ukrainian historiographical in XX century. The author seemed that the culture of Kiev in Russ was one of the factors which is conserved the birth and development of Ukrainian state.

Key words: Culture, Kiev in Russ, Ukrainian state, historiographical.

Вплив мови української православної церкви на формування свідомості українського народу в кінці XIX – на початку XX століття

Анотація: У статті відновлюється історична справедливість щодо мовної політики, яку проводили церковні установи в кінці XIX – на початку XX століття, що відіграло важливу роль у загальному процесі розвитку української культури, у становленні української нації.

Ключові слова: Українська мова, український народ, православна церква, національна свідомість, релігійна література.

Релігійна проблематика останнім часом набуває особливого поширення серед науковців. Незважаючи на посилення уваги до неї дослідників, багато цікавих питань на сьогодні залишаються нез'ясованими. До таких належать питання впливу мови української церкви на формування свідомості українського народу. Українська мова завжди виступала основою нації.

Дослідженням окремих питань мовної політики української православної церкви займалися науковці, серед яких: О.Ясіновська, С.Гладкий, О.Ігнатуша, Н.Черкес, М.Скалацький, В.Мокрий та ін. [1, 3, 7, 8, 10, 11].

У пропонованій статті ми спробуємо з'ясувати сутність мовної політики української церкви в кінці XIX – на початку XX століття і сподіваємось, що це стане певним внеском у подальше збагачення духовності українського народу та українського християнського простору.

Кінець XIX – початок XX століття в Україні ознаменувався посиленням русифікаторської політики самодержавства. Але ні Ємський указ 1876 року міністра внутрішніх справ Д.Валуєва про заборону видання книг і викладання українською мовою, ні політика Олександра II не змогли зупинити процес плекання української нації. На фоні загального посилення експлуатації праці це призводило до руйнування всіх підвалин духовного життя українського народу. Масштабність та ґрунтовність досліджень тієї доби для нас – не лише досвід і традиція, а й заклик до дії.

Звернемося до історіографії питання. З другої половини XIX століття у Києві було організовано Кирило – Мифодієвське братство, у цей час з'являються рукописні часописи релігійно – церковного спрямування, серед яких: журнали „Клепайло” А.Вахнянина та В.Савчинського, „Гомін”, „Жельман” О.Партицького, „Боян” та ін. У зазначених виданнях подавалися відомості з історії українських церков, ставилося питання про потребу національної роботи серед українського народу, в першу чергу, мовної пропаганди [5, с.106].

Таким чином, думка щодо єдності української нації завдяки мові вперше була окреслена українськими священиками, оскільки вона прозвучала із рукописних часописів. Зазначену традицію почали продовжувати в інших регіонах України, серед яких Наддніпрянщина, Полтавщина та ін. Саме з 1917 року на вказаних територіях з'являється релігійно – церковна журналістика, прикладом чого був двотижневик подільської єпархії „Православне Поділля”, „Вісник Міністерства ісповідувань УНР” та ін. [5, с. 106].

На території Полтавщини осередком духовного і культурного життя стала Полтавська духовна семінарія. Активну участь у духовному житті міста брав викладач історії духовного закладу В.О.Пархоменко (1880 – 1912). Наприкінці XIX століття у Полтавській духовній семінарії навчався В.О.Щепотьєв (1880 – 1937) – професор, видатний вчений з енциклопедичними знаннями, дослідник історії філології, літератури, культурно – освітній діяч. У 1895 – 1902 роках у духовній семінарії здобував освіту отаман військ Української Народної Республіки, голова Директорії УНР Симон Васильович Петлюра [7, с. 50 – 51].

З 1 січня 1863 року започаткувало своє існування періодичне видання Полтавського єпархіального управління – „Полтавские епархиальные ведомости”. Журнал протягом п'ятдесяти років виходив двічі на місяць. Своїм виходом у світ зазначене видання переслідувало мету: „Дать нравственно – религиозное чтение для народа, знакомить с местными историческими памятниками, благочестивыми преданиями, религиозными установлениями, описывать и разъяснять значение местной святыни, важных религиозных учреждений, касаясь преимущественно их истории, представить биографии как замечательных предстоятелей, иерархов местной церкви так и священников, известных своею плодотворною деятельностью” [8, ст. II].

Крім того, вказувалось на недоліки вказаного періодичного видання, а саме: „Статей, приспособленных к народному пониманию, в которых бы в собеседовательной форме и примерах изображалось величие и благотворность христианских добродетелей и гибель порока, почти не встречается” [8, ст. II]. Акцентувалася увага на основних напрямках діяльності видання: „Ознакомить и светских людей с содержанием наших Епархиальных ведомостей, которые или вовсе не знают об их существовании, или имеют

о них представление как о губернских или полицейских ведомостях, где печатаются одни официальные распоряжения да частные, всякого рода объявления” [8, ст. III].

„Полтавские епархиальные ведомости ” склалися з двох частин: офіційної та неофіційної. Неофіційна частина вміщувала статті із питань історії, мови, описи окремих населених пунктів, шкіл тощо. Редакторами неофіційної частини були викладачі Полтавської духовної семінарії – В.А.Коновалов та В.М.Терлецький. Необхідно звернути увагу на викладання українською мовою в світських та духовних навчальних закладах зазначеного періоду. Враховуючи складну ситуацію в країні, у 1918 році Міністерство сповідань розгорнуло послідовну діяльність у релігійно – просвітницькій, культурно – науковій сферах, сконцентрувавши свою увагу на завданнях релігійного виховання народу, відновленні традицій українського народу та перекладах церковних книг на українську мову. Крім того, ученим комітетом була створена комісія з поліпшення викладання Закону Божого в світських школах, а відкриття нових навчальних закладів у даний період супроводжувалось молебнем, що засвідчувало рівень поваги до релігії.

За сприяння уряду П.Скоропадського здійснювалося видання навчальної літератури релігійної літератури саме українською мовою. Так, проспект українських підручників, уміщений у журналі „Вільна українська школа” в 1918 – 1919 навчальному році передбачав вихід в світ 16 букварів, 20 читанок, 19 граматик, 12 посібників із української мови та історії письменства, 12 – Закону Божого та ін. [5, с. 75 – 98].

Цінним джерелом діяльності духовенства України в царині пропаганди української мови є історіографічний аналіз метричних книг. Метричні книги становили основу для генеалогічних досліджень. До складу генеалогічних досліджень входили:

- 1) генеалогічні схеми та розписи, які стосувалися дворянства, духовенства, інших станів;
- 2) джерела, що містили генеалогічну інформацію, а саме: метричні книги церков, ревізські реєстри, сповідні відомості, формулярні списки, клірові відомості, матеріали перепису та ін.

Найбільш достовірну інформацію про людину містили метричні книги церков, оскільки в них фіксувалися дати народження, смерті, одруження особи, суспільний стан її батьків, головні відомості про нареченого і наречену. Необхідно враховувати ту обставину, що в архівах можуть знаходитися на зберіганні два примірники метричних книг. За встановленими правилами, метричні книги велися в двох примірниках: один надсилався на зберігання до архіву відповідної Духовної консисторії (установа з церковно – адміністративними й судовими функціями, що підлягала епархіальному архієреєві), а другий примірник – залишався в церкві. Ті примірники, що відсилалися до архіву консисторії, заповнювалися охайніше, записи в них були зроблені розбірливим почерком. Зазначений примірник досягав за обсягом більше 1000 аркушів. Примірник, який зберігався в церкві, мав іншу структуру, а саме до його складу входили метричні записи лише однієї парафії за декілька років. Обсяг вказаної книги становив близько 3000 аркушів. Необхідно звернути увагу на ту обставину, що парафіяльні примірники були найбільш достовірними носіями мовної інформації українців.

Для роботи з метричними книгами необхідні знання з палеографії, оскільки велика кількість архівних матеріалів містить генеалогічну інформацію, написану скорописом.

Іншим джерелом інформації для складання генеалогічного дерева були сповідні відомості, які були написані також українською мовою. Сповідна відомість (розпис) - це поіменний реєстр парафіян церкви, які сповідалися у священика. Під час складання відомості застосовувався подвірний принцип обліку, тобто записувалося прізвище, ім'я парафіянина та членів його родини із зазначенням їх віку і соціального стану (селяни, міщани, дворяни). Якщо парафіянин не був на сповіді тривалий час, у відомостях зазначалася причина його відсутності. Указ Синоду від 7 березня 1722 року зобов'язував усіх прихожан „бути на сповіді та причасті, починаючи з семи років, у свого священика” [2, с. 14]. Якщо прихожанин не перебував дома тривалий час, він обов'язково мав сповідатися в іншого священика, там, де він тимчасово проживав, і обов'язково повідомити в церкву за місцем проживання довідку про те, що він в цей період сповідався.

У випадку, коли відсутні метричні книги, ревізські казки чи сповідні відомості за великий проміжок часу, на допомогу приходять допоміжні документи, серед яких документи волосних управлінь. Так одним із обов'язків волосних управлінь було складання посімейних списків із зазначенням віку всіх членів родини. З метою підтвердження віку майбутніх новобранців, волосне управління робило запит священнослужителям щодо виписки з метричних книг. Далі зазначені списки подавали в рекрутське присутствіє. У вказаних списках, окрім віку, зазначалися відомості про зовнішність рекрутів, рід заняття, ступінь освіченості.

Вище перераховані документи носили статистичний характер, містили фактичний матеріал про соціальну структуру того чи іншого населеного пункту, рівень забезпечення селян землею, господарський стан та ін., і саме головне – вищезазначені матеріали були написані та оформлені лише українською мовою.

З огляду на унікальність збереження вказаних джерел, результати їх дослідження становитимуть науковий інтерес, оскільки вони можуть бути використані для порівняльної історичної характеристики, в дослідженнях із соціально – економічної проблематики, де наявні елементи мовної проблематики.

Звичайно, даний короткий побіжний аналіз не розкриває змісту багатющого матеріалу, який зберігається в архівах нашої держави. Але це лише перший крок до висвітлення цієї надзвичайно складної проблеми, котра чекає на своїх дослідників. Таким чином, у кінці XIX – на початку XX століття найбільш освіченим було духовенство, які просвічували свій народ за допомогою рідною мови.

Сьогодні український народ намагається відродити власну державу, з чим нерозривно пов'язане формування духовності, національної свідомості, української церкви та мови.

Потребує вдосконалення в Україні мовна політика. Релігійно - вихована, духовно багата людина повинна бути й мовно грамотною. Українська держава після здобуття незалежності заявила про свою прихильність принципам демократії та правової держави. Нового змісту набув принцип свободи совісті. Конституція України (ст. 35), законодавство України передбачають задоволення духовних потреб віруючих і атеїстів, забороняють дискримінацію громадян залежно від їх становлення до релігії та мови. Реалізацію державно – церковної політики покладено на Державний комітет України у справах релігій.

Усі це стимулювало розвиток релігійної інфраструктури, Національне відродження в сучасній Україні має на меті сформувати духовно міцну націю нашої держави, підґрунтям для якого повинні виступати духовність, церква, мова.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Гладкий С. Періодичні видання православних єпархій України як джерело вивчення культурної діяльності духовенства РПЦ на початку XX століття // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. – Львів (12 – 14 травня 1997 року).
- 2.Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні: Репринтне видання 1925 р. – К.: Освіта, 1992
- 3.Ігнатуша О. Видавнича діяльність братства „Діяльно – Христова церква” (1924 – 1927 роки) // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. – Львів (12 – 14 травня 1997 року).
- 4.Крупський І. Тема української державності на сторінках релігійно – церковної преси і проблеми церковного життя у світській журналістиці // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу. – Львів (12 – 14 травня 1997 року).
- 5.Лаврик Г. Скарби лишалися поза вжитком школи. Релігійна освіта в Україні в умовах національно – визвольних змагань 1917 – 1921 років // Влада і церква в Україні (перша половина XX століття): Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2000.
- 6.Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів: Краків: Париж: Просвіта, 1993.
- 7.Полтавщина: Енциклопедичний довідник / Під ред. А.В.Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1992.
- 8.Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофициальная. – 1879. - № 8. – Полтава.
- 9.Полтавский Крестовоздвиженский монастырь / Сост. протоиерей П.Мазанов. – 2 изд., испр. и доп. – Полтава: Тип. Л.Фришберга, 1891.
- 10.Скалацький М. Українська церква як націотворчий чинник // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. – Львів (3 – 5 травня 1995 року). – Ч. 5.
- 11.Черкес Н. Мовні засоби вираження співіснування людини і тваринного світу в народних віруваннях гуцулів // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. – Львів (3 – 5 травня 1995 року). – Ч. 5.
- 12.Ясіновська О. Євангельські тексти як джерело морально – етичного виховання в Київській Русі // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. – Львів (3 – 5 травня 1995 року). – Ч. 5.

Стаття надійшла до редакції 2.08.2007р.

Елена Дроздова

Влияние языка украинской церкви на формирования сознания украинского народа а конце XIX начала XX веков

Аннотация: В статье возобновляется историческая справедливость относительно языковой политики, которую проводили церковные учреждения в конце XIX в начале XX века, что отыграло важную роль в общем процессе развития украинской культуры и становлении украинской нации

Ключевые слова: Украинский язык, украинский народ, православная церковь, национальное сознание

The Ukrainian Language of the Orthodox Church on the Formation of Cognition of Ukrainian People at the End of the XIX century – beginning of XX century

Annotation: The article revives the historical justice towards the language policy which was pursued by the church at the end of the XIX century – beginning of the XX century. The church institutional policy influenced the general Ukrainian culture development, national actualization.

Key word: Ukrainian language, ukrainian people, orthodox church, national actualization

УДК 82.09(092)

Андрій Захарченко

Імпресіоністична гра світла й тіні у творчості Яра Славутича

Анотація: У статті наголошується на елементах імпресіоністичної поетики у творчості Яра Славутича, що стосуються розвитку української і світової культури. Насамперед, висвітлюється поняття імпресіоністичної гри світла й тіні у контексті поезії, що призводить до своєрідного сприйняття навколишньої дійсності, яка віддзеркалюється у художньому світі поета.

Ключові слова: імпресіоністична гра, світло, тінь, абстракція, імпресіонізм, неокласицизм, буття, контраст, принцип.

Серед напрямів та течій розвитку української і світової літератури помітне місце посідає імпресіонізм, започаткований у французькому малярстві на зламі XIX – XX ст. В Українській Літературній енциклопедії зазначається:

“Імпресіонізм – напрям у мистецтві й літературі 2-ої пол. 19 – поч.20 ст., представники якого прагнули відтворити реальний світ у його рухливості й мінливості, передати свої враження.

Назва походить від картини К.Моне “Враження. Схід сонця.”, що експонувалася на виставці в Парижі.” [3, с. 311].

Львівський дослідник професор Микола Ільницький у своїй монографії зазначає, що в основі даного напрямку лежить емпіричне, чуттєве начало, оскільки основним принципом вважалося враження від явищ та предметів навколишньої дійсності:

“Імпресіоністи прагнули відтворювати світ не в статистичному стані, а в постійній змінності, рухомості, виходячи з того, що кожне явище відкривається нашим очам щораз по-іншому, якоюсь новою гранню. Звідси й ідея – спостереження на природі переливів світла і тіні, зміна кольорів під дією сонячних променів, психологізація пейзажу тощо.” [1, с. 13-14].

Імпресіонізм як стильова течія вичерпав себе в українській літературі у 20-ті роки, однак не зник безслідно. Як зазначає дослідник С. Гординський, вплив імпресіонізму бачимо у творчості неокласиків, наприклад, у творчості М. Ореста, який за змістом – імпресіоніст (безпосередність вислову почуттів), а за формою – неокласик.

Відомий поет сучасності Яр Славутич захоплювався неокласиками, зокрема про творчість М.Ореста захистив докторську дисертацію: “М.Орест – мислитель у поезії.”, тому варто відзначити, що імпресіонізм також певною мірою присутній у його поетичних творах.

У творчості Яра Славутича натрапляємо на імпресіоністичну гру світла й тіні, про що свідчить семистрофовий катрен “Куля земна, полонена пільмою”, якщо його розглянути, то вже у першій строфі така гра призводить до чітко вираженого контрасту, тут мова йде про нашу планету:

“ Куля земна, полонена пільмою,
Знає мету, що ясна і пряма.” [2, с.132]

Абстрактне значення мети призводить до подальшого розгортання подій, які конкретно стосуються життя автобіографічного героя та його проблем, однак початок і кінець поезії увінчано універсальними абстракціями, що допомагають звернути свій зір від загального до конкретного, користуючись дедуктивним методом пізнання навколишнього світу.

Перед нашими очима з’являється романтичне захоплення молодого поета, яке простежується у персоніфікованому баченні світу: тендітні ниви поклоняються вітрам, а для більш змістовного розкриття глибини недосяжних небес підібрано яскравий перифраз “весела буйноблакитна безодня”.

Ідея цієї поезії полягає у тому, що людина спроможна відчувати велич навколишнього світу, оскільки вона є його елементарною частинкою, тому повинна жити злагоджено з природою, а не вважати себе її володарем. Для відчуття величі потрібна гармонія, її можна віднайти у злагоді та взаєморозумінні.

Подібна тематика присутня у тристрофовому катрені “Легкою млою свіжих вечорів”, причому імпресіоністична гра світла й тіні віддзеркалюється у процесі поетових мандрів, що засвідчують наступні рядки:

“Коли розквітне, мов бузковий куш,
Моя відрада, мандрівнича бранка, –
Сліпить, як місяць над пільмою пуш,
Яскраве сонце молодого ранку.” [2, с.113]

Звернімо увагу, що така гра простежується через послідовну зміну дня й ночі, в даному випадку – пільми й сонця, такі художні образи створюють яскравий контраст, завдяки якому бачимо злиття сонячного й місячного світла. У цьому сенсі варто розглянути феномен цього явища на тлі мандрівничої епопеї поета. В даному випадку і сонце, і місяць здатні засліпити красою власного сяйва. Контраст досягається завдяки тому, що поєднання холодного місячного проміння із більш яскравим, теплим, сонячним світлом має на меті підкреслити єдність доби, єдність часового проміжку, що спостерігається вечорами і вранці, на чому власне і наголошується в даній поезії, адже саме о такій порі можна на небі зустріти два величних світила.

Досить вражаючим можна вважати твір: “Коли мій змаг, немов свіча на вітрі”, в якому чітко простежується наявність світла й тіні у застосуванні двох відповідних художніх образів “свіча на вітрі” і “темрява ниття”, які не протиставляються між собою, а зіставляються, створюючи такий самий прийом художнього контрасту:

“Коли мій змаг, немов свіча на вітрі,
Почне згасати в темряві ниття,
Що відповім я на питання хитрі
Недобуття, перебуття й знаття ?” [2, с. 152]

Як бачимо, у даному випадку звучить глибока філософська лірика, перед нами з’являються два терміни – неологізми, які перефразовують наступне осмислення буття. Перший – це “недобуття”, що репрезентує поняття незавершеності, незакінченості, означає брак часу та його скороминущість. Ліричний герой прагне дізнатися, чи він встиг завершити всі свої справи. Другий термін – це “перебуття”, що характеризує надмірність, пересиченість, довготривалість і означає зайвий вимір повноти буття, що стоїть на другому кінці оцінюючої шкали.

Що ж стосується самого поняття “буття”, можемо з певністю стверджувати, що його перебування визначається серединним розташуванням.

Звичайно, центральною абстракцією у вірші є поняття, що стосується знань – “знаття”. Таким чином, автор співвідносить одну абстрактну категорію з іншою, утворюючи синонімію “буття” і “знаття”. Такі роздуми відбуваються на тлі імпресіоністичної гри світла й тіні, якою власне і розпочинається цей вищезгаданий катрен. Проаналізуємо два контрастних образи: “свіча на вітрі” і “темрява ниття”, тобто, згасання, які насамперед стосуються тематики людського життя.

У цьому творі натрапляємо на ще один перифраз абстракції людського буття – це змаг, тобто, людське перебування у земному вимірі порівнюється до змагання, до боротьби. Контраст утворюється завдяки тому, що художні образи зображено автором у лінійному порядку одного ланцюга. Отже, життя людини порівнюється до палаючої свічки, неблаганний час – це вітер, який прагне якомога швидше погасити свічку, а “темрява ниття” – це згасання людського буття. Таким чином, автор образно відтворює вічні філософські морально–етичні проблеми нашого існування. Наступна строфа наче доповнює роздуми поета:

“Чим жив ? Що бачив ? Для якої стежі
Заприсягнувшись, брався берегти
Тривання зваги, у марнот безмежжі,
І добродавчу мудрість ваготи.” [2, с. 152]

Звернімо увагу, з’являється абстрактна категорія безмежжя, яка певним чином доповнює поняття “буття”. Широкий спектр застосування філософської лірики свідчить про високу поетичну майстерність Яра Славутича. У його віршах бачимо також використання абстракції максимуму, найвищого рівня вияву буття, про що свідчить катрен: “В короткочасному зеніті”:

“В короткочасному зеніті
Скорботно піниться буття,
Втрачає право здобуття
В короткочасному зеніті.” [2, с. 122]

Зеніт як апогей, як найвища вершина земного перебування, як точка максимуму осмислюється у поезії та характеризується короткочасністю. Автор, звичайно, сумує з цього приводу, однак вірить у потенційні можливості майбутнього, які несподівано постають перед тими, які їх потребують:

“Чи встане змога з небуття,
Запрагне змагу в цьому світі ?” [2, с.122]

Риторичне запитання знову стосується проблеми змагу – дії, яка приводить до руху, цільності, створення нового, упорядкування від хаосу до ладу. У другому заключному катрені подається гра слів “буття” і “здобуття”, перша абстракція наче плавно перевтілюється в наступну, змінюючи своє поняття на менш універсальне, проте не позбавлене сенсу. Варто відзначити поняття максимуму, що втілюється у значенні зеніту, адже зеніт – це полудень, найвища вершина сонячного сяйва, яке зачаровує своєю силою, таким чином можемо говорити про наявність абстракції максимуму.

Імпресіоністична гра світла й тіні простежується у чотиристрофовому катрені “Що рік, то глибша борозна”, в якому основна тематика стосується людського буття, але наприкінці автором подається цікавий штрих, вже в останньому катрені читаємо:

“Летить земля, і дмуть вітри,
І сонце йде вперед.
А я вечірньої пори
П’ю ночі темний мед.” [2, с. 221]

У творі підкреслюється поступ, що відбувається на земній кулі, однак він насамперед належить денному світові, а нічний вимір мислиться відокремлено, оскільки означає прихований бік земного буття, його вічні почуття, його містицизм, ці універсальні поняття об’єднують сучасних людей з їх предками. Ліричний герой, наче відчуваючи дану проблему, ховається від неспокою дня в обіймах загадкової ночі, тому в цьому випадку маємо вже протиставлення у процесі такої імпресіоністичної гри.

Як бачимо з вищезгаданої цитати, йдеться про художній образ ночі, яка порівнюється до солодкого меду, адже саме о цій порі приходить спокій, відпочинок, відкриваються таємні сторони насолоди і містичної єдності з потойбічним світом через сновидіння. Тому автор застосовує прийом протиставлення, який уже характерний для явища антитези, аніж контрасту.

Якщо ж розглянути п’ятистрофовий катрен “Не з кости білої слонів”, то ми відразу натрапляємо на тематику людського існування, що міститься у процесі тривалості, таке явище присутнє вже у першій строфі твору:

“Не з кости білої слонів,
Не з криці, кованої зрання, –
Край вод і хмар собі я звів
Яснодеревний дім тривання.” [2, с.146]

Звичайно, що йдеться про той період перебування Яра Славутича на узбережжі Тихого океану у сонячній Каліфорнії, де навкруги – безмір синього океану та ясне безхмарне небо, а спокій приводить автора до втрати відчуття часу, про що читаємо у наступних рядках твору:

“Немає тут ні пір, ні ер.
Така предвічна, гойна звичність !
Я ще живу чи вже помер ?
Сучасність...Вічність...” [2, с. 146]

Однак і в цьому вірші простежуються імпресіоністичні віяння, які репрезентуються в існуванні гри світла й темряви, причому в даному випадку бачимо застосування контрасту: місяць щедро дарує своє ясне світло, про що згадується в наступній цитаті:

“Щоночі синява можуть
І монтерейський щедрий місяць
Потопи саява з неба ллють,
Мов кіновар–картинописець.” [2, с.146]

Подібна ж тематика присутня у чотиристрофовому катрені “Будні мої безтурботно течуть”, звичайно, що після всього пережитого автор насолоджується рівномірним ритмом життя, але і в цьому вірші бачимо імпресіоністичне змалювання світла й тіні, оскільки мова йде про сонце та хмари, дія яких зіставляється у творі, спричинивши при цьому прийом контрасту:

“Сонце золотить брунатні бори,
Хмари мережать панелі.” [2, с. 146]

Тобто, сонячне світло утворює золотий блиск, відверто висвітлюючи всі сторони позитиву й негативу, натомість хмари мають властивість дещо приховувати, применшувати денне світло, створюючи таким чином мережане саяво, якщо ж уточнити, то вибіркове саяво на той чи інший витвір природи. Така гра цікава з точки зору філософського осмислення навколишнього світу, тому що сонце – щире і відверте, натомість тінь здатна приховати й надати притулок, однак разом вони наче переплітаються, створюючи приємні зорові образи.

Аналізуючи поняття світла й тіні, варто зробити певні висновки. Безперечно, світло є абстрактною категорією, що засвідчує необхідність буття, його можна вважати самодостатнім, натомість тінь за своєю суттю є вторинним явищем, похідним, тінь не може бути самостійною, вона лише щось підкреслює, але якщо візьмемо до уваги поєднання світла й тіні, то в даному випадку така гармонія може сприяти утвердженню цілісності.

Сонет “Секвоя” перед читачами розкриває красу і давність існування цього тропічного дерева, тут так само натрапляємо на вищезгадану імпресіоністичну гру:

“Ще не свистіла Дарія стріла,
Мовчала праща на правиці галла,
А ти висоти в сонці покликала
І з темних нетрів радісно росла.” [2, с.148]

Тобто, простежується шлях, як свідчить латинське прислів'я – “через терни до зірок”, в даному випадку перефразуємо: через темні нетрі – до осяйних висот. Отже, можна відзначити також наявність яскравого прикладу захоплення природою, що засвідчується в наступних рядках:

“Дерев прамати, вікопомна славо,
Твоя постава надить величаво,
Понятий захватом, розкритий зір.” [2, с. 148]

Причому цікавим є той факт, що любов до природи співвідноситься з тематикою вічності, такі абстракції застосовуються за допомогою асоціацій, що впливають із цілком конкретного прикладу:

“Твої могутні коренасті крона
На тлі крайнеба і скелястих гір
Стоять – немов безсмертя охорона.” [2, с.148]

Імпресіоністична гра світла й тіні присутня у чотиристрофовому катрені “Марно кликана, пуста, недбала”, в якому основна тематика стосується персоніфікованого образу Долі, до якої раз у раз звертається поет зі своїм риторичним запитанням, з якого власне і розпочинається цей твір:

Марно кликана, пуста, недбала,
Де ж ти діла, розгубила гнів ?
Для якого спокою приспала
Полум'яні пориви синів ? [2, с.123]

Тобто, лунає докір з приводу того, що доля приспала своїх синів, автор сумує з приводу пасивного споглядання, а далі вже розгортається вищезгадана гра світла й тіні, які становлять у даному випадку одне ціле, автор при цьому використовує принцип контрасту:

“Це ж тебе талують буйні бурі,
Наче хмару, білу і легку;
Це ж тебе на обрії похмурі
Виганяють вихори в танку.” [2, с.123]

Як бачимо, абстракція людського буття порівнюється до білої легенької хмаринки, з одного боку долю можна вважати світлою, а з другого – затьмареною хмаринкою, в даному випадку мова йде про тінь. У цьому катрені світло й тінь не протиставляються як відтінки дня й ночі, а характеризують людське життя, яке можна вважати контрастним поєднанням різноманітних відтінків, поет просить долю бути милосердною, застосовуючи поняття абстракції радісного почуття:

“Доле, доле ! Жаром непогасним
На путі, на стоптані терни,
Припади для радости нещасним
І жадану стріху поверни !” [2, с.123]

Персоніфікований образ Долі змальовується відповідно до фольклорних традицій полум'яною покровительською людиною, яка здатна повернути русло життя у потрібному напрямку.

Імпресіоністичну гру світла й тіні варто розглядати крізь призму абстракцій, оскільки все наше життя проходить під дією відвертого і прихованого, правди й напівправди, зрозумілого й таємничого, а поєднання двох протилежностей зумовлює використання художнього прийому контрасту. Маємо на увазі те, що світло й тінь можна розглядати з точки зору філософського підтексту. Крім того, застосування таких прийомів свідчить про особливості поетичної лірики Яра Славутича, яка простежується в геніальній простоті та вишуканості неокласичного стилю. Підсумовуючи сказане, варто відзначити, що така концепція має відношення до тематики людського буття, яке по-різному осмислюється у творчості поета. Саме завдяки зіставленню двох протилежних явищ можемо досліджувати різноманітні приклади абстрактних понять.

Абстракції цікаві тим, що мають відношення до людських почуттів та явищ природи, крім того, можна стверджувати, що вони належать за своєю суттю до нематеріального світу, оскільки їх не можна відчутти на дотик чи побачити.

Яра Славутича вважають неокласиком та неоромантиком, однак у його поетичній творчості бачимо також елементи захоплення імпресіонізмом, який простежується у філософській ліриці поета.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ільницький М. Література українського відродження – Львів., 1994.
2. Славутич Яр. Поезії та поеми. – Едмонтон., 2004.
3. УЛЕ: В 5 т. // За ред. Дзеверіна І.О. Т.2. – К., 1990.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2007р.

А. Захарченко

Импрессионистическая игра света и тени в творчестве Яра Славутича

Аннотация: *Статья акцентирует наше внимание на элементах импрессионистической поэтики в творчестве Яра Славутича, касающихся развития украинской и мировой культуры. Прежде всего освещается понятие импрессионистической игры света и тени в контексте поэзий, что приводит к своеобразному восприятию окружающей действительности, которая отображена в художественном мире поэта.*

Ключевые слова: *импрессионистическая игра, свет, тень, абстракция, импрессионизм, неоклассицизм, бытие, контраст, принцип.*

Impressionists game between light and shadow in the poetry of Yar Slavutych

Annotation: This article presents impressionists elements in the poetry of Yar Slavutych, which connected Ukrainian and World culture. The game between light and shadow represents as central problem in this article. It is important for the more exact perception of the world.

Key word: impressionists game, light, shadow, abstraction, impressionism, existence, contrast, principle.

УДК 22.015

Віктор Ідзьо

Галицьке Євангеліє як мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року

Анотація: У статті розглядається історична пам'ятка української релігійної культури, літератури та мови "Галицьке Євангеліє" 1144 року.

Основний акцент сконцентровано на вивченні мови написання Галицького Євангелія, історичної долі від часу написання в стародавньому Галичі до виявлення на зберіганні у Москві.

Ключові слова: Галицьке Євангеліє, слов'янські письмена, українська мова, сербо-хорватська мова, Галич, Москва.

Галицьке Євангеліє має розмір 23x16 см, обсяг 260 аркушів. Оправа – дошка, обтягнута м'якою шкірою. Текст написано на пергаменті. На кожному аркуші 24 рядки тексту, який розташовано в один стовпець, лише на аркушах 1-3 – в два стовпці.

Що стосується письма, то Галицьке Євангеліє виконане прямим уставом гарного чіткого малюнку, який є не дуже щільний. Висота літер 3 міліметри. Характерні накреслення: у літері Ъ – коромисло широке, праве плече довше за ліве, розміщене майже на рівні верхньої лінії рядка, щогла ледь виступає за цю лінію. Перемичка у літері М не провисає за рядок, щогли трохи нахилені вгору до середини; перетинка в ІЄ – на середині літери; в и – трохи вище середини; перетинка в И – розміщена трохи вище середини літери, в Н – іде від верхньої частини лівої до низу правої щогли, на зразок латинської N; літера Ч написана у вигляді чаші, симетрично розміщеної на прямій ніжці; Ж – досить широке, розлоге, діагональні лінії перехрещуються на вертикальній щоглі трохи вище її середини. Дослідник Я. Ісаєвич вважає, що Галицьке Євангеліє 1144 року написано сербохорватською мовою [1, с.95].

Галицьке Євангеліє має дві вставки. На аркуші 229 – рамка П-подібної форми, плетена, розфарбована чотирма кольорами: темно-коричневим, синім, жовтим і червоним. На аркуші 242 – прямокутна рамка, в яку вписані три кола, заповнені стилізованими рослинними мотивами; кольори ті ж самі за винятком червоного.

В тексті Галицького Євангелія на аркушах 3, 69, 112 і 180 чотири великі рукописні ініціали візантійського типу, виконані кіноварним контуром і розмальовані жовтою та зеленою фарбами. Є багато дрібних ініціалів, виконаних циноброю на аркушах 1-228, або з додаванням синьої фарби, як це на аркушах 229-256. На аркуші 260 закінчення у вигляді невеличкої плетеної смужки. На звороті цього аркуша – кіноварний рисунок грифона.

Галицьке Євангеліє 1144 року складається зі змісту, чотирьох євангелій, синаксара – аркуші 229-240, місяцеслова – аркуші 242-256, євангельських читань на особливі випадки – аркуші 257-260.

Що стосується мови, то Галицьке Євангеліє має свої особливості. Основу його складають слова, характерні для Півдня Русі, чи староукраїнські слова. Особливості сполучень літер: "жч", "шч" та "жд" як, наприклад, слова: "дъждь", "дъжчить", "рождь", "дошч" пртаманні сербохорватській мові. Також вживається "уо" замість "въ" – "уопрашаю". Також у Галицькому Євангелії є властиві тільки його мові написання закінчень слів: "ле", "ью", "ли", "ию", "или", після "ц" постійно пишеться "а" – "отца" (аркуші 47, 73, 122, 127 та інші), "слепца" – аркуші 107, 226 та інші. Після "ч" також пишеться "а" – "чаша", "чашю", "хр" пишеться часто замість "кр" – "хрѣстити", "хрѣститель", "хрещень" та інші.

В Галицькому Євангелії є приписки. Так на аркуші 228 внизу запис переписувача: "В льто SXHB (тобто 6652 або 1144) написаша са книги Н (Наличі), 50 дньи октабра, а скончашаса в 9 ноабра".

Є ряд пізніших записів. Так на аркуші 111 уставом XIV століття: "...от своєа пазухы не повиньны никому жек кде им бог дасть лъжати кде моя рука положить тому бога молити за здорове Якова Артииьа Иваана Львоньтя, Ходора Домьны Мр (?) Хотимье Савы Ильъ Григорья Натальъ..."

На аркуші 228 скорописом XVI століття написано: "В лето 7083 а от рождества Христова 1576 месяца июня 12-я Геденон Балабан епископ Галицкии Львовскии и Каменца Подольского в сее время наехал на столец

еписки на Крылос и застал при церкви столецной сие книги евангелие напристольное тетр. Оно же свидетельствуется положено быти 800 лет давних”.

На тому ж аркуші є запис півуставом XVII століття: ”Лето 7187, а от рождества Христова 1679 ноябрия 28, на знаменах аз смененный Дософфеи архиепископ и митрополит Сучавский и вьсея Молдавии иекзарх Плагин и местодържитель Севастийского да отслется сие святое евангелие на свое место на Крылос бо яко мы же сведители 6652 бяше тогда от създания егда написася уже суть минули 535 лет греческаго же царства 2-го лета Иоана Комнина Константиноградскаго”.

На обклеїці верхньої дошки оправи кіноварний запис власника рукопису XVII століття: ”Евангелие на пергамине справщика иеромонаха Тимофеа а как писана тому 555 лет по 207 год”.

Поряд ще іншим почерком, також XVII століття: ”а в книгохранительную палату в прием написана в 207 году”.

На аркушах 3-29 тією ж рукою: ”Сия книга евангелие справщика иеромонаха Тимофеа взята на печатной двор после его смерти в 207 году со иными его Тимофеевыми греческими книгами”.

Є ще декілька дрібних приписок, у тому числі латинською та польською мовами XVII—XVIII століть.

Наведені приписки дають можливість реконструювати історію Галицького Євангелія, виданого в Крилосі у 1144 році.

Так записи стверджують, що Галицьке Євангеліє було виявлено у 1576 році львівським єпископом Гедеоном Балабаном у церкві Крилоса (тепер с. Крилос Галицького району Івано-Франківської обл.).

У 1679 році новим власником Галицького Євангелія стає молдавський митрополит Досифей, направляючись до Москви він мав намір повернути Галицьке Євангеліє “на свое место на Крылос”. У Москві митрополит Досифей передав Галицьке Євангеліє на реставрацію чи з метою переписати московському ієромонаху Тимофію, справщику “Печатного двору”, який через тривалість друкування так і не віддав Галицьке Євангеліє його попередньому власнику. Після смерті Тимофія в 1699 році Євангеліє було передано в бібліотеку московського Печатного двору.

В 1788 році Галицьке Євангеліє стало власністю Синодальної бібліотеки.

Як засвідчує відомча книга Синодального управління в розпорядженні бібліотеки в XIX-XX століттях окрім Ізборника Святослава 1073 року та інших стародавніх книг було і Галицьке Євангеліє 1144 року.

Синодальна бібліотека Московського Патріархату (РПЦ) була ліквідована Радянською владою в 1918 році. Як засвідчують радянські джерела, всі цінні книги бібліотеки, в тому числі і Галицьке Євангеліє 1144 року, з 1920 року знаходяться в Московському Державному історичному музеї. Оригінал Галицького Євангелія 1144 року Московським Державним історичним музеєм не видається.

Оглядове вивчення Галицького Євангелія розпочав М. Карамзін, який у своїй “Історії держави Російської” дав коротку характеристику письма Галицького Євангелія та опублікував уривок тексту [4,с.494-496].

У 1822-1823 роках тексти Євангелія обговорювали в переписці О.Х. Востоков та К.Ф. Калайдович [5,с.44-45]. Вони проаналізували опубліковані уривки письма Галицького Євангелія, порівняли їх з болгарським стародруками [6,с.28,с.30,с.104-105].

У радянський час Галицьке Євангеліє знаходилось у “спецхрані” і майже не вивчалось.

У висновку слід наголосити, що Галицьке Євангеліє є одним з найстародавніших достовірних пам’яток історії і культури українського народу, яка з 1144 року не перевидавалася і досліджувалась лише фрагментарно російськими та радянськими вченими [3,с.145,с.203]. Таку ситуацію слід негайно виправляти і вводити у науковий обіг цей рідкісний пам’ятник історії та культури України-Русі XII століття. Ми маємо надію, що за клопотанням Вченої ради Українського університету м. Москви, Галицьке Євангеліє може бути видане зі схвища з метою факсимільного передруку, що надасть можливість його подальшого дослідження [2,с.137-138].

Список використаних джерел та літератури

1. Исаевич Я.Д. Культура Галицко-Волынской Руси. – М., 1973. №1.
2. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє. 1144-2004 // Науковий вісник Українського історичного клубу. – 2004. – Т.10.
3. Ідзьо В. Галицька держава: процеси етнотворення та становлення (III-XII ст.). – Львів: Камула, 2005.
4. Карамзин М. История государства Российского. Т. 1. – СПб, 1816.
5. Переписка Востокова. – СПб, 1873.
6. К.Ф. Калайдович. Иоанн, экзарх Болгарский. – СПб, 1824.

Стаття надійшла до редакції 11.08.2007р.

Галицкое Евангелие как исторический, литературный, языковой памятник 1144 года

Аннотация: В статье рассматривается памятник истории и украинской религиозной культуры, литературы и письменности “Галицкое Евангелие” 1144 года.

Основной акцент сконцентрирован на изучении языка Галицкого Евангелия, а также исторической судьбы от времени написания в дреане Галиче до времени обнаружения и сбережения его в Москве.

Ключевые слова: Галицкое Евангелие, славянские письмена, украинский язык, сербо-хорватский язык, Галич, Москва.

Viktor Idzio

“Halyc’ke Evanhelie” as historical, literature and linguistic treasure from 1144

Annotation: In the article the author studies Ukrainian historical, religious, cultural and linguistic treasure from the year 1144 “Halyc’ke Evanhelie” (Evanhelie from Halych Region)

Main part of this work is concentrated on the study of the language of Halyc’ke Evanhelie as well as on the historical events which took place from the time of writing of Halyc’ke Evanhelie till the time of finding it in Moscow.

Key words: Halyc’ke Evanhelie, slavic texts, Ukrainian language, Serbo-Croatian language, halych region, Moscow.

УДК 82:1

Тарас Кононенко

До питання визначення основної літературної форми філософських творів Григорія Сковороди

Аноація: У статті пропонується науковий перегляд усталеної точки зору на літературну форму філософських творів Г. Сковороди, який є притаманним більшості з наукових та популярних праць, присвячених творчості українського філософа. Традиція відкидання аналізу форми літературного філософського твору, виявлена у боротьбі з так званим «формалізмом» упродовж майже століття стала на перешкоді дослідженню такої унікальної для філософської творчості царини, як форма виявлення філософської діяльності людини. У повноті подібної методологічної недосконалої постав і аналіз творів Г. Сковороди, де філософські змісти, відрізані з форми представлення власної думки філософом, породжували фантасмагоричні аналітичні висновки.

Ключові слова: Літературна форма філософських творів, філософська література, філософські твори, філософські літературні образи.

Заспівом до викладу матеріалу статті може бути висловлювання президента Татарського ПЕН-клубу Туфана Мінулліна, у якому прекрасно відтінена своєрідна методологічна настанова щодо співвідношення духовного осердя людини, її мисленної творчості та форми подання здобутку цієї творчості: «З особливим почуттям я дивлюся на власні твори, які ввійшли у світ в образі книг (курсив – Т.К.). Хоча й знаю там ледь не кожну фразу напам’ять, наново їх перечитую. Намагаюся дивитися на власну роботу стороннім, критичним поглядом. Бо ж ким би не була написана книга, вона належить до скарбниці національної культури»[4,с.27-30].

Безперечно, евристичною є думка про те, що духовний злет людини, активне нуртування духу можуть бути виявлені в певному образі, імовірно, у множині образів, до яких належить і книга. Коли ми ведемо мову про книгу, не варто забувати, що духовне струменіння людини виявляється у певному образі, яким постає книга, і не є сама духовність. Філософська форма виявляється образом вияву глибинної духовності людини, яка за власним змістом є і національною. Проте і між філософською формою образу та книгою як ємкістю літературної форми філософичності існує принципова відмінність. Філософичність може набувати різних форм образів і формувати нові, ідіоматичні форми представлення.

Відтак питання набуває нового змісту – чи може певний образ духовного виявлення людини цілісно представити власне духовність, чи певна форма образу, зокрема літературна, за всієї своєї сакральності, надає лише певну образну проекцію цілісного життя людини. Не може не викликати зацікавлення і імовірність існування інтегративних форм образів духовності, які включають різномірні “прості” форми вияву. Саме аналіз структур літературного образу виявлення духовного світу українського філософа Г. Сковороди і дасть нам додаткове розуміння місця цієї філософії в часі історичної доби його життя.

Безперечного поширення в науковому середовищі набула впевненість дослідників у тому, що твори Г. Сковороди написані у діалогічній формі. Часом ця впевненість навіть закладається у підстави далекосяжних висновків із досліджень змісту філософування мислителя. Визнаний авторитет у царині історії російської філософії прот. В.В. Зеньковський в “Истории русской философии” безапеляційно стверджує: “У роки

мандрувань розквітла філософська творчість Сковороди – саме у цей період написані всі його діалоги (всі його філософські твори написані в діалогічній формі)”[1,с.67-68].

Не маючи у завданні дослідження мету з’ясувати причину такого пристрасного ставлення до діалогічної форми філософування та філософських творів у XIX-XX ст., зазначимо лише припущення, що до такої ситуації призвело безперечне панування діалектики та діалектичної методології, яка була виплекана зусиллями представників німецької філософії XVIII-XIX ст., органічно проникла у всі зразки філософії марксизму, російської релігійної філософії, визначила на багато років методологію офіційного філософування у СРСР. Саме ця методологія зумовлювала і левову частку суто історико-філософських досліджень, коли пошуки діалектизмів та відповідного їм діалогізму ставали часом підсвідомим мотивом дослідження чи історико-філософської роботи. Тому джерельна база за останні 200 років, яка і наразі визначає коло методологічних підходів та представлена в освітніх закладах, була сформована під впливом саме цієї впливової методології, яка в певних випадках ставала навіть основою світогляду.

На цьому тлі особливо красномовним постає твердження дійсно знаного філософа російської культури, який, проте, отримав ґрунтовну освіту в Німеччині, Г.Г. Шпета щодо визначення літературної форми основних ранніх творів Г. Сковороди: “...перші ж написані ним діалоги “Наркісс” і “Асхань”...”[7, с.295-296]. Однак чи дійсно ми маємо справу з діалогами? Якщо основу літературної форми “Наркісса” ще можливо визнати діалогом, то твір “Асхань” чітко названий Г. Сковородою “Симфонією” – “Симфонія, нареченная Книга Асхань о познании самого себе”[5,с.201].

Варто відразу наголосити на тому, що симфонізм як літературний прояв філософської творчості неодноразово застосовувався українським філософом у власних творах. І, згоджуючись із думкою І. Іваньо про те, що “всі оригінальні твори Сковороди, і богословсько-філософські, і літературні дуже схожі між собою”[2,с.147-148], звернемось до аналізу змісту такої літературної форми вияву духовного життя мислителя, яку у книжному виді він називав “Симфонія”. Саме симфонічність філософської творчості мислителя практично ніколи не ставала предметом детального розгляду. Цілком імовірно, що структурний аналіз такої літературної форми розмислу надасть нам багато нового для усвідомлення цілісності творчої спадщини Г. Сковороди.

Визначення назви «симфонія» Г. Сковорода дає саме в першому значному творі “Наркісс”: “Симфония, сиречь согласие священных слов со слѣдующим стихом...”[5,с.192-193]. Але вже структурні складові цього твору мають багато відмінного від суто діалогічної літературної форми філософського твору, основи якого закладалися творчістю давньогрецького філософа Платона, а поширення якої так активно відбувалося у новій європейській філософії, починаючи з XVII ст.

Найперше, “Наркісс” названий Г. Сковородою у заголовку “Разглаголом”[5,с.153-154]. Зазначимо, що філософ застосовує значну кількість синонімічних форм до “діалогу” на означення розмислової діяльності, кожна з яких набуває переважання певного структурного чинника. Тобто «разглагол» є загальною динамічною літературною формою філософування, якому надане виключно чітке ім’я – “Наркісс”. Розпочинається разглагол “Прологом”, у якому з’ясовується іменна подія, яка буде викладена в разглаголі. Наступні частини означені філософом як “Розговор”, їх ми налічуємо у числі 7 аж до власне частини під назвою “Симфония, сиречь согласие священных слов со слѣдующим стихом...”. А далі в разглаголі Г. Сковорода включає таку незвичну для філософського діалогу-трактату частину, як “Хор”[5,с.194-195], після якої ідуть чотири “Симфонії”[5,с.195-200]. Як бачимо, іменні частини розмислу, які називаються симфоніями, у мислителя наявні вже з перших значних за обсягом (наголосимо саме на цьому в цій порі визначенні) філософських творів.

Ще виразніше прихильність до симфонізації певних змістів Г. Сковородою виявляється у “Симфонія, нареченная Книга Асхань о познании самого себе”. Передусе викладу матеріалу аналог прологу, написаний у вигляді листа до М. Ковалінського. Саме після цього філософом означається загальний зміст твору у “Главизна книги сея”[5,с.202]. У главах цієї книги знаходиться 4 вірші. Саме до них, як до іменних частин загального твору, буде відбуватися «симфонізація» основного змісту. Зачин же основного змісту визначається симфонією з віршем із “Пісні пісней”[5,с.202]: “Симфонія с сим стихом: “Аще не увьси самую тебе, о добрая в женах, изыди ты в пятах паств и паси козлища твоя у кушей пастырских”[5,с.202].

Варто зазначити, що “Асхань” є класичним взірцем твору Г. Сковороди, написаного в літературній формі симфонії. У ньому не існує жодних інших частин та додатків. Проте вся послідовність викладу збігається з настановчими частинами твору, що засвідчує глибоку структурованість та апіорну цілісність змісту. Тому не існує підстав згодитись із твердженням вже згаданого Г.Г. Шпета, що наявність того чи іншого матеріалу в творі має хаотичний та свавільний характер: “Засвоївши декілька моралістських тривіальностей, в іншому Сковорода насичується біблійною мудрістю і як істий начотчик засипає очі та вуха читача – до його виснаження, до запаморочення – біблійним піском”[7,с.290-294]. Ця позиція чітко узгоджується в автора, у свою чергу перенасиченого німецьким філософським доробком, з його пошуком єдиного уніфікованого принципу розвитку філософської концепції як визначального чинника і ознаки будь-якої “дійсної” філософії – у спадку Г. Сковороди. Безперечно, що вишукування та прийняття чогось за принцип побудови вимагає і розгляду видозмін цього принципу у власних проявах упродовж усієї філософії. Відшукавши “дуалізм” у Г.Сковороди, Г. Шпет констатує: “Якщо цей “дуалізм” і має вигляд метафізичного принципу, то цим і вичерпується власне філософія Сковороди. Бо як далі можна було б розвивати цей принцип”[5,с.301].

Але чи лише наявність одного принципу, виявленого в чіткій логічній формі, є визначальним положенням розгортання певної форми викладу змісту філософування? Найперший висновок, який варто зробити з нашого аналізу літературної форми філософських творів Г. Сковороди, полягає в тому, що всі вони написані надзвичайно структуровано, узгоджено у всіх частинах та відтворюють основний зміст розмислу філософа. У симфонії “Асхань” філософ надає філософський принцип не в логіко-лінгвістичній, а в *симфонічній* формі. Саме це положення є органічним для стану розмислювання представниками українського філософського терену, що, у свою чергу, становить цілком самостійне дослідження, оскільки такий підхід дає змогу включити до філософів українського терену виключно нові імена, які неможливо відшукати в традиційних підручниках філософії та історії філософії. До додаткових синонімічних терміну “діалог” формах літературного образу філософування можна долучити назву ще одного твору філософа. Власне, саме цей твір найвиразніше представляє форму діалогу у вже зазначеній нами елліністично-римській транскрипції. Г. Сковорода називає такий розмисел “Бесьда”, “Бесіда” – “Бесьда, нареченная двое, о том, что блаженным быть легко” [5, с. 283]. До означення терміну діалог філософ звертається ще в одному творі: “Діалог, или разглагол о древнем міръ” [5, с. 307]. Цей разглагол також виявляється типовим за формотворчим літературним принципом. Він має “Лист-присвяту” та “Основа́ние діалога”. Інший значний твір Г. Сковорода називає “Разговор, называемый алфавит, или букварь мира” [5, с. 411].

Ця літературна форма зацікавлює тим, що поєднує різні образи духовної діяльності людини в одній літературній формі. В ній ми знову зустрічаємо “Пісню”, “Лист-присвяту”, “Основа́ние”, “Дружеский розговор”, “Примьты ньких сродностей”, “Басня”, “Хор природных благовьстников” та ін.

Зазначимо, що цей аналітичний матеріал є лише приступком до більш ґрунтовного дослідження літературної форми у творчості Г. Сковороди. За цими формотворами знаходиться глибинний зміст інтегративного світосприйняття. Автор матеріалу стверджує, що формою такої інтегративності є симфонізм, філософський зміст якого необхідно дослідити більш деталізовано. До ще одного твердження належить гіпотеза про те, що симфонічна форма філософування утримує діалогізм як складову частину, маючи принципово глибшу і складнішу структуру. Це ж, вочевидь, охоплює і відбиває складнішу структуру буття. Тим чином, яким його намагався розмислити Г. Сковорода. Насамкінець наголосимо на певному традиційному чиннику для культури українського терену, який також спроможний підтвердити положення у викладеному матеріалі. Симфонічний світогляд ми зустрічаємо в образах творчості видатного мислителя України П.Г. Тичини. Власне, декілька століть поспіль історичного часу життя Г. Сковороди П.Г. Тичина викладає в образі книги твір під назвою “Сковорода. Симфонія” [6, с. 403]. І вже далі ми розглядаємо літературну огранку симфонії духовного життя П. Тичини, яка постала у вигляді книги.

Чи можемо ми беззаперечно визначити літературну поетичну основу (певний принцип) цього твору? Вочевидь, що симфонічну. Наведемо лише посилання на ті матеріали, цілком не-поетичного літературного характеру, які П.Тичина використав для створення симфонії. Подібних записів у Тичини можна знайти дуже багато. Під час роботи над симфонією “Сковорода” П.Г. Тичина вивчив буквально тисячі джерел, які стосувалися життя і творчості великого українського мислителя й поета. Виписки з найрізноманітніших джерел, аркуші із записом тих чи інших думок П.Г. Тичини згруповані в таких теках: “Гомер у Сковороди”, “Сковорода й Платон”, “Сковорода й Арістотель”, “Сковорода й Епікур”, “Сковорода й Лукіян”, “Сковорода й сміх”. Сковорода й “Енеїда” Віргілія, “Чи міг знати Шекспіра Сковорода?”, “Еразм Роттердамський”, “Сковорода й Ян Амос Коменський”, “Сковорода і Ісаак Ньютон”, “Сковорода і Фенелон”, “Сковорода і Лабрюйєр”, “Сковорода і Лесаж”, “Сковорода і Лейбніц”, “Сковорода і Прістлі”, “Сковорода й Вольтер”, “Сковорода і Юм”, “Сковорода і Паскаль”, “Сковорода і Боссює”, “Сковорода і Гольбах”, “Сковорода і янсеністи (монастир Пор-Рояль)”, “Сковорода і Кант”, “Сковорода і Спіноза”, “Сковорода і Жан-Жак Руссо”, “Сковорода і Гельвецій”, “Сковорода і Бюффон”, “Сковорода і Гоббс”, “Сковорода й Дідро”, “Сковорода й зах.-європ. філософи матеріалісти”, “Сковорода й Гурамішвілі”, “Чи знав Сковорода твори Ів. Некрашевича?”, “Сковорода і Кантемір”, “Сковорода й Ломоносов”, “Сковорода й Тредіаковський”, “Сковорода й Сумароков”, “Сковорода і Новиков”, “Сковорода й Радішев”, “Сковорода й Фонвізін”, “Сковорода і Котляревський”, “Чернишевський”, “Карл Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін про XVIII вік”, “Сковорода і всесвітня історія”, “Сковорода проти Фрідріха II”, “Сковорода і логіка”, “Сковорода і геометрія”, “Телескоп чи мікроскоп у Сковороди”, “Слово «мануфактура» у Сковороди та слово «фабрика», “Історичні події у творах Сковороди”, “Чи глухий був Сковорода до політики?”, “Сільське господарство у Сковороди”, “Чи уникав Сковорода світу, суспільства, громади? Суперечливість у нього щодо цього. Сковорода й народ”, “Науки у Сковороди. Сковорода проти шахрайства у науці”, “Сковорода й педагогіка. Окремо виховання”, “Сковорода як філолог, як перекладач, фольклорист”, “Сковорода й народна пісня”, “Архітектура і малярство у Сковороди”, “Слов’яни у Сковороди”, “Сковорода і поляки”, “Сковорода й угорська мова і взагалі Угорщина”, “Латинська мова як мова міжнародна”, “Сліди ознайомлення з деякими іноземними мовами у Сковороди”, “До висвітлення філософського обличчя Сковороди”, “Пізнай себе самого у Сковороди”, “Матерія у Сковороди”, “Сковорода й церква”, “Ставлення до релігії у Сковороди”, “Ставлення до смерті у Сковороди. Мотиви старості (чи єсть же вони у Сковороди?). Повернення молодості”, “Ідея довголіття у Сковороди”, “Сковорода про смерть і про позбавлення гніту смерті”, “Повернення молодості у Сковороди”, “Сковорода й царі”, “Ханжа у Сковороди”, “Що міг читати Сковорода. Кого міг знати чи про кого міг чути”, “Кого Сковорода цитує або ж згадує в своїх трактатах”, “Поезії Сковороди”, “Сатира Сковороди”, “Творчий темперамент Сковороди. Епітет у Сковороди. Порівняння. Окремі вислови. Слова”, “Убогий жайворонок”, “Пророцька недремність (бодрствование).

Пророцький тон у Сковороди”, “Листи Сковороди. Листування”, “Дати під творами Сковороди”, “Який був Сковорода в житті”, “В яких місцевостях був Сковорода або ж про які місцевості він згаду”, “До окремих років життя Сковород”, “Що треба прочитати”, “Рецензії на праці про Сковороду” та ін. Крім того, є ще дуже багато виписок та посилань у теках, де зберігаються рукописи тих чи інших частин “Сковороди”.

Ось тільки невеличка частка ідейно-мистецьких зацікавлень П.Г.Тичини в період роботи над “Сковородою”.

Таким чином, літературна форма філософських творів Г. Сковороди не має чіткої діалогічної структури. Для аналізу його творчості потрібно використати той тип літературної форми, який представляється як симфонія. Відтак, до змістовного аналізу спадщини філософа ми маємо долучити рівнозначний аналіз формалістичних ознак образів його духовного вияву.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Зеньковский В.В. История русской философии. – Париж: YMCA-PRESS, – Т. 1.
- 2.Іванько І. Про стиль філософських творів Г. Сковороди // Григорій Сковорода 3-250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. – К., 1975.
- 19.Коментар та примітки // Тичина П. Сковорода. Симфонія. – К., 1971.
- 4.Национальная библиотека Татарстана. – Казань: Милли китап, 1997.
- 5.Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К., 1973. – Т. 1.
- 6.Тичина П. Сковорода. Симфонія. – К., 1971.
- 7.Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г. Очерки истории русской философии. – Издательство Уральского университета, 1991.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2007р.

Тарас Кононенко

К вопросу определения основной литературной формы философских произведений Григория Сковороды

Аннотация: В статье предлагается научный пересмотр точки зрения на литературную форму философских произведений Г.Сковороды, которые применяются в большинстве научных и популярных трудах, которые посвящены творчеству украинского философа.

Традиция отбрасывания анализа формы литературного философского произведения, выявлена в борьбе с так называемым "формализмом" и на протяжении почти столетия стала на препятствии исследования такой уникальной для философской традиции, как форма выявления философской деятельности человека.

В полноте подобной методологической несоввершенности стоит и анализ произведений Г.Сковороды, где философское содержание представления собственного мнения философом, рождали фантастические и аналитические выводы.

Ключевые слова: Литературная форма философских произведений, философская литература, философские произведения, философские литературные образы.

Taras Kononenko

To the question of determination of the basic literary form of Hryhoriy Skovoroda's philosophical works.

Annotation: Paper reveals scientific review of established standpoint on literary form of philosophical works of H. Skovoroda, which is immanent to the most of scientific and popular works dedicated to his activity.

Tradition to deny the analyses of form of literary philosophical work, is revealed in confrontation with so called "formalism", during about century has hindered the studying of such unique for philosophical activity sphere, as the form of recognition of human philosophical activity.

In completeness similar to methodological imperfection we can observe the analyses of H. Skovoroda's works, where philosophical substance, which is discerned from the form of representation of own viewpoint by philosopher, proceeded phantasmagoric analytical conclusions.

Key-words: Literary form of philosophical works, philosophical literature, philosophical works, philosophical literary images.

“Чорна рада” П.Куліша, як літературна студія української національної ментальності

Анотація. В даній статті розглядається, як П.Куліш висуває декілька, на його думку, найважливіших постатей, які характеризують українців за духом. Здебільшого, у них різні ідеали, різні погляди на події, та всі вони відчують себе українцями.

Ключові слова: духовність, козак. Запорізька Січ, народ, ментальність. патріот, український характер.

Пантелеймон Куліш завжди відчував відповідальність за долю нації і шукав шляхи для її покращення. Це надихнуло його, як відзначив В.Дорошенко, на ретельне вивчення української минувшини, насамперед її трагічних сторінок, які дозволяли глибше усвідомити причини втрати державності. П.Кулішу боліла кожна історична помилка, він дошукувався першовитоків національного лиха, розбрату, руїни. У нього зародився задум написати історичний роман з часів козаччини. Митець звернувся не до переможних сторінок минулого, а до епохи катаклізмів, анархії та чвар, що перешкоджали національному об'єднанню.

Певні аспекти творчості П.Куліша у різні часи досліджували Франко І. (“Українські “народовці” і радикали”), Кононенко П. і Кононенко Т. (“Могутній талант”), Жулинський М. (“Із забуття в безсмертя”), Погребенник В. (“Образ України в поезії Пантелеймона Куліша”), Токар Л. (“Духовна спадщина Куліша як джерело українознавства”). Збагатили знання про письменника і вченого наукові читання, присвячені 180-річчю від дня народження – “Творчі та ідейні шукання Пантелеймона Куліша в контексті сьогодення” та інші. Але «Чорна рада» П.Куліша, як літературна студія української національної ментальності ще чекає свого висвітлення.

Основою роману стали історичні події весни – літа 1663 р., а кульмінацією – чорна рада у Ніжині 27-28 червня цього ж року, на якій гетьманом Лівобережної України було обрано І.Брюховецького. Роман “Чорна рада” написано в романтичному стилі. Композиційним стрижнем слугував романтичний мотив дороги. Такий прийом дозволив П.Кулішу змалювати цілу низку соціально-психологічних типів, завдяки яким розкривається живий, повнокровний образ козацької України XVII ст. У романі присутні як дійсні історичні особи, учасники визвольної війни, колишні соратники Б.Хмельницького так і вигадані особи.

Роман “Чорна рада” став основою для розгляду українців як народу, що має свою своєрідність, історію і менталітет.

П.Куліш висуває декілька, на його думку, найважливіших постатей, які характеризують українців за духом. Здебільшого, у них різні ідеали, різні погляди на події, та всі вони відчують себе українцями.

У “Чорній раді” українська духовність передається, насамперед, через таку постать як Іван Шрам. Ця людина, що пройшла і бойове і церковне хрещення, знає ціну життя, народну мораль, його поважають як старшини, так і рядові козаки-запорожці. Шрам — найвірніший одностудець головного героя гетьмана Сомка, це узагальнений образ старшини запорожців, їхніх звичаїв, патріотизму. Він — людина цільної, мужньої, суворої вдачі, загартований і «пошрамований» в боях воїн. В його думках П.Куліш подає своє власне бачення щодо майбутнього України. Словами автора Шрам “думав, як би Україну на добру дорогу вивести” [1, с. 44], задля доброї справи міг і схитрувати і це не вважав за гріх. Як колишній соратник Б.Хмельницького, Шрам добре усвідомив політику останнього, і як міг провадив її в життя. Зокрема, у спілкуванні з козаками “... як спом’яне старого Хмельницького, як тоді в козаків була воля і дума єдина, то козацтво наче й протверезиться” [1, с. 38].

П.Куліш намагався втілити в образі старого Шрама ключові риси національного героя. Цей герой роману послідовно дотримується своєї віри в краще майбутнє України, засноване на козацьких традиціях. Проте поважаючи їх, він більше покладається на козацьку старшину і вважає, що лише вона має досвід. Низовики не є розумними політиками. Зокрема, коли вони опинилися під проводом Брюховецького, Шрам зауважує: “Перевернулись тепер уже кат знає на що запорожці... Хто йде на Запорожжє? Або гольцяпака, або злодюга, що боїться шибениці, або дармоїд, що не звик заробляти собі насущного хліба” [1, с. 75]. На кращих козацьких традиціях Шрам виховав і трьох своїх синів, українських патріотів. Він виступає за стабільну гетьманську владу, законним представником якої вважає гетьмана Сомка. Заради підтримання добрих стосунків з гетьманом, він здатен поступитися власними інтересами. Коли Шрам дізнається, що наречена його сина Леся обіцяла вийти заміж за Сомка, відступається від наміру одружити з нею свого сина Петра. Поряд із своєю активною політичною діяльністю Шрам суворо підтримується християнських цінностей. Він щедро жертвує на українську церкву. Не вагаючись, приймає участь у громадських справах, коли того потребувала його рідна Україна. У подіях 1663 року Шрам повністю поділяв ідеї та мрії Сомка. Підтримував всі його заходи, спрямовані на об'єднання розрізнених на той час частин України. Він прихильник міцної української

гетьманської влади. У рідному містечку Паволочі боровся проти ставленика Польщі гетьмана Тетері. На Лівобережжя прибув, щоб підняти люд проти нього. Він всяким способом допомагав Сомкові втілювати у життя ідею автономної, суверенної державності від зажерливих сусідів. Його заклик: “Бюдітеся, да не порабощенні будете!” [1, с. 43-44] виразив ідею станового примирення, громадянської згоди, національного згуртування та єдності українського народу проти чужоземців. Життя своє завершує герой гідно, за справу України, коли “головою своєю одкупив полковий свій город...” [1, с. 214]. Його смерть подібна до загибелі історичної особи – паволоцького полковника Івана Поповича з однойменного твору Є.Гребінки. П.Куліш воскрешає в романі образ Шрама не стільки на підставі писаних пам’яток, скільки на основі розуміння народного духу. Події, які вирвали Україну з правильної течії життя зробили можливим сполучення в одній людині таких протилежностей, як православний священик й козак. Шрам уособлював національний характер представника кращої частини улюбленої автором козацької старшини.

Однією із провідних постатей в романі є Яким Сомко. Симпатизуючи політиці Сомка щодо майбутнього України П.Куліш не повністю розділяє його дії. Він вважає їх недалекоглядними. Сомко є ідеальним козацьким патріотом, сповненим самоповаги. У подіях Ніжинської чорної ради він виступає як справжній романтичний герой: мужньо, відважно, благородно. Тримає себе впевнено, зважуючи можливість боротьби за владу і переконаний у своїй правоті. У його характері відчувається надмірна твердість, а іноді жорстокість по відношенню до простого люду та запорожців: “Нехай лиш вийдуть у Переяслав царські бояри, тоді побачимо, як та чорна рада устоїть проти гармат! Запорожців тоді я здавлю, як макуху, гетьмана їх поверну в свинопаси, а дурну чернь навчу шанувати гетьманську зверхність!” [1, с. 42]. Гетьман Сомко як і полковник

Шрам високо цінував запорозьке козацтво часів Б.Хмельницького та зневажливо ставився до сучасної не тільки “черні”, а й до запорозького низового козацтва. Простолюд для них то – іротові душі, п’яниці нікчемні, голота. П.Куліш позитивні риси героя вбачав у його непримиренному ставленні до “черні”. Цей індивідуалізм в значній мірі і став причиною його поразки на чорній раді. Інший погляд на народні маси мав Т.Шевченко. Зокрема, в “Гайдамаках” головну увагу він приділив повсталому рідному народові. У центрі подій змальовано Ярему “сироту убогого”. Гайдамацькі ватажки Гонта та Залізняк були сильні саме своїм зв’язком з народом і були віддані йому своїм служінням.

Сомко цінував козацьку честь, гордість, бойове побратимство. В епізоді сутички Кирила Тура з Петром він кидається рятувати насамперед Тура. Він прощає козакові викрадення своєї нареченої. Гетьман вважав, що, “молода... знайдеться інша, а другого Тура не буде” [1, с. 35]. Цей вчинок Сомка та інші вчинки героїв роману П.Куліша, зокрема Кирила Тура, Гвинтовки змальовують тогочасне ставлення до жінки в Україні. У гетьмана Сомка на перший план виступає політика, особисте його життя відходить на другий план.

Гетьман Сомко, насамперед, думає-дбає про Україну. Він вважає, що їй потрібна тверда рука державця, який зміг би з’єднати в єдине ціле розірвану на частини Україну під єдиною гетьманською булавою. Сомко бореться за міцну державу, запорукою якої має стати гетьман, він мріє про об’єднання України, в якій інтереси старшини, а не «низів», будуть найголовнішими. Тим самим П.Куліш відображає своє бачення України як держави. Він зображує Сомка «щирим і незлобливим» лицарем, відвертим у своїх поглядах і прагненнях. Сомко бачить Україну непідлеглою Москві, але рівноправним співником в намаганні протистояти католицькій Польщі: “Дай Боже..., щоб обидва береги Дніпровії приклонились під одну булаву!...Виженем недоляшка з України, одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покусьється ступити на руську землю!” [1, с. 84]. Впевненість у тому, що його підтримає Москва, врешті-решт була згубною. Через неї він і не передбачив розвитку подій та не врахував обставин, які довели його до загибелі. Сильний духом, із чудовим українським характером Сомко програв боротьбу через одну свою ваду – самовпевненість.

В кульмінації роману Сомко, як справжній романтичний лицар, навіть не допускає думки про власний порятунок ціною життя Кирила Тура. Обидві ці постаті виносяться П.Кулішем як узагальнення козака, що нехтує життям заради суспільних ідеалів.

Тривала боротьба з мусульманами, необхідність боронити православ’я проти Польщі розвинули в українському народові релігійний настрій Духа, внутрішню побожність, підлеглість життя релігійному світоглядові. Певні невдачі в боротьбі з завойовниками, тяжке лихоліття, часта потреба саможертви, нетривкість хатнього добробуту, потрібність раз-у-раз рвати родинні та громадські зв’язки – все це виховало в українців свідомість мізерії життя, погорду до земного щастя, насмішуватий погляд на всі життєві зміни, погляд, який навіть і тепер становить видатну рису української вдачі. Саме такий запорожець, який був обдарований енергійною, високою душею, ставав характерником. Цей образ являє собою Кирило Тур, одна із найяскравіших постатей роману. Характер – як “хижий орел” [1, с. 77]. Козак і серцем, і душею, і походженням – він викликає тільки позитивні емоції. Власне через Кирила і показує П.Куліш доблесть козаків-запорожців. І доблесть козацька, і юродство запорозьке, все показане через нього. Вільний український дух з тих, хто “живучи в диких степах, за порогами, старшину свою самі з себе вибирали і

гетьману коронному узяти себе за шию не давали” [1, с. 42]. Кирило Тур романтична постать, яка на перший погляд відіграє другорядну роль у романі, але насправді налаштовує життя героїв на інший лад. Так, наприклад, розповідаючи про трагічну долю Сомка “наче і всміхається вражий запорожець, а сльоза в ложку тільки – кап!” [1, с. 217]. Ця виразна деталь характеризує глибину переживань козака, його силу волі, витримку. Власне він зводить нанівець обручини Сомка, він спроможний відіграти важливу роль щодо вирішення долі гетьмана, коли його збираються стратити. Не придаючи цінні власному життю, глузуючи з страждань він своєю юродливою правдою сміється над злом без розваги. За зовнішньою байдужістю та юродством ховається людина, яка дуже добре орієнтується в складних обставинах, вболіває за долю України, не підтримує авантюриста Брюховецького. Отаман суперечливо ставиться до жінок. Зокрема, як справжній козак, то сміється над “бабами”, то готовий заради Лесі позмагатися з самим гетьманом й навіть залишити Запорізьку Січ. Знаючи, що за цей проступок його, за козацьким звичаєм, буде присуджено до побиття киями. Та це покарання Кирила Тура не зупинило, хоча він “аж зуби зціпив, щоб не застогнати” [1, с. 159]. В цьому образі П.Кулішем відображено козацьку відчайдушність й класичний романтизм, непримиренне шаленство, з яким він жив. В його мові розкривається душа України. Вона насичена мудрістю, взятою з народних пісень, думок, висловів, приказок, що показують Кирила Тура щирим українцем. Наприклад, він з матір’ю та сестрою розмовляє словами пісні: “Тоді я прибуду до вас у гості/ Як виросте трава на помості” [1, с. 147]. Кожна пісня віддзеркалює настрій героя, його внутрішній світ, кожен порух душі. Він знаходив собі таку пісню, через яку намагався передати світові свої почуття. На думку П.Куліша це і було основою української національної ментальності.

В образі Кирила Тура поєднується і народне уявлення про героїчне плем’я запорожців, і авторське ставлення до нього. Для козака “над усе – честь і слава, військова справа” [1, с. 106]. Він здатний власним життям врятувати Сомка. Якщо і є для нього щось поважне, то хіба що його власний сміх, котрим він осушує свої мимовільні гіркі сльози. Зрозуміло, що створити таку постать, воскресити ідеал запорожця-козака давніх часів допомогли П.Кулішу дослідження книжних та пісенних пам’яток.

Інший тип свідомості мізерності життя увібрав у себе Божий чоловік. Старець-кобзар “ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені” [1, с. 45] для викупу невольників. Залишившись без очей, він не став пустельником, а знайшов у собі сили на працю задля правди та полегшення страждань своїх близьких, бо вмів лікувати усякі хвороби та заговляти рани. “Його пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається” [1, с. 45] “на виду дідусь” наче світивсь якимось “світом. Співаючи ...од серця голосить і до плачу доводить... наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить” [1, с. 45-46]. Він зневірився в пануванні правди та бачить її велич в її ніби-пониженні. Уже стоячи на порозі земного життя Божий чоловік байдуже ставиться до панування зла, тоді як інші журяться над цим. Він переконаний, що люди не приймуть добра, але до останньої хвилини проповідує її. Божий чоловік – ідеал чистого сумління, як джерела душевної гармонії, насолоди та душевних радощів.

До заможного хutorянства належить Черевань – грошовитий й веселий пан із козацтва, що збагатився за десятилітню війну з ляхами. Слухаючи сумну думу, про те, як помирав Хмельницький «похитувався, гладючи черево ... сміявся од щирого серця. Така було в його вдача» [1, с. 45]. Ситий, втішений добробутом і сімейним затишком, він усамітнівся з дружиною на хutorі. Черевань – сповідник заможного хutorянського життя, фізичних утих і насолод. Охоче підтримує багатіння окремих верств населення: “То були Вишневецькії та Острозькії...” [1, с. 57] бо й сам такий. Навіть у ті роки ним до певної міри керувала його дружина. Яскравий приклад сватання Шрама, яке не здійснилося лише тому, що Череваниха хотіла все зробити на свій лад. За своїм життєвим розумом Черевань поступається дружині. Автор показав відсутність у нього громадянської свідомості, події в Україні його не турбують: “А що нам, бгате, до Вкраїни? Хіба нам нічого їсти або пити, або ні в чому хороше походити?” [1, с. 70] – відповідає Черевань на запрошення Шрама до чорної ради в Ніжин. Хоч він не відзначається таким патріотичним запалом, як Сомко або Шрам, тим не менш щиро ображається, коли його назвали Барабашем. Дорога на чорну раду поступово розкрила й інші риси його характеру. Зокрема, у гостинах свого родича Гвинтовки, Черевань без жалю та співчуття розповідає, як йому дістався трофейний ридван вдови-княгині; потім, його погодження (разом із дружиною) видати єдину свою доньку Лесю за старого Брюховецького. На чорній раді Черевань підтримував Сомка, доки не відчув небезпеку для себе: “Ой коли б мені добратись живому та здоровому до Хмарища! Нехай тоді радує собі хто хоче!” [1, с. 190].

Отже, у характері Череваня П.Куліш змалював українця з добрим серцем, благородних переконань, але з обмеженим розумом, без міцної волі. Його пасивність та безвідповідальність доводить, що на таку людину не можна покластися. Іноді він і здатен до поривів громадської відваги, але дуже швидко й холодне. Черевань – чоловік маси, готовий на самопожертву слідом за іншими, корисний там, де таких, як він, вистачає. Найбільше здатний на те, щоб увійти комічним рабом у життєву драму.

Характер Лесі, дочки Череваня та Череванихи формувалася серед пишної української природи. Тому і змальована вона ніжними пісненими барвами: "...хороша та прехороша!.. трошки засоромилась перед поважним гостем, та й очиці спустила в землю" [1, с. 57]. П.Куліш відобразив ментальність тогочасної дівчини, до того ще й красивої, що мала стати прикладом чеснот у жіноцтві. Бо вона "Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті" [1, с. 57] та не так як інші. Себто – досконала дівчина, що бере не лише вродою, а й вихованням. Автор твору дає зрозуміти, що найбільший авторитет для Лесі мала її мати. Проте дівчина недосвідчена, не навчена життям. У ситуації зі своїм сватанням: не може навіть визначитись: чи то Сомко, чи то Петро. Бажання її батька, дати згоду на благословення Лесі та Петра, коли поруч не було неньки, злякало дівчину: "Татусю! Хіба ви не бачите, що не всі в хаті?" [1, с. 58]. У ті часи все вирішувала жінка. А Леся – слухняна доня. Своє справжнє почуття вона проявила лише після сутички Петра і Кирила Тура: "Забула сердешна на той час і стид, і дівоцький сором... Що їй тепер і той ясний жених, і те гетьманство?" [1, с. 110]. Цебто вчинки тогочасної української дівчини інколи йшли всупереч батьківській волі. Коханий визначався за покликом серця. не дивлячись на те, що у батьків був інший погляд на її майбутнє. Взагалі, у ті часи українська дівчина була безгласною.. У майбутньому житті вона мала бути приреченою залишитись без прояву власних бажань, вільної діяльності. Тому П.Куліш змалював її в тіні. Вона являє собою напіврозгорнуту польову квітку, тому не сіяє різноманітністю кольорів й відтінків свого характеру. Проте вона гарна в своїй убогій, простій красі.

Дещо ідеалізовано Петро Козак усвідомлював підступність Череванихи, але вагався чи протистояти їй чи чинити за власним розумом. Це образ до нестями закоханого. Будучи за всіма статтями справжнім козаком, він є і романтичною фігурою. Його закоханість Лесею дещо пом'якшує політизовані дискусії героїв роману. Ця стрічка влітається в опис бурхливого українського життя цілісно, гармонічно й доречно. Не маючи такої ліричної історії сам роман був би досить сухим. Понад своє суворе виховання Петро, закохавшись, втрачав розум: "Ні, не треба йому ні життя, ні здоров'я, дайте йому отак зомліти. Заснути і не прокидатися довіку!" [1, с. 114]. Не маючи свого розуму, він діє інтуїтивно. Задля дівчини він згоден відмовитись од боротьби батьків за славу, гетьманство і від чорної ради. У романі він весь час із батьком. На чорній раді Петро лише спостерігач подій. Самостійність його затушовується батьківськими відносинами й височінню характеру Шрама. П.Куліш змалював щире прагнення Петра до мирного життя на лоні природи. У ньому автор акумулював ідею хутірного існування України. Характер невиразний, не досить глибоко розкритий в діях тому, що означений історичний період ще не був часом "хутора".

Богдан Чорногор відіграє в романі другорядну роль, не вважаючи на це, його постать символізує людину, виховану на козацьких традиціях. Перебування Чорногора поряд із Кирилом Туром й іншими козаками загартували його як особистість. Не дивлячись на отримані в Запоріжжі навички, у нього насвіжо прорисуються рідні Чорногорські мотиви. На початку роману його роль зводилась лише до запобігання різких дій. Коли вже справа дійшла до побиття Кирила Тура киями, він перший став на його захист. Нікому, окрім Пугача, не дозволив торкнутися свого побратима: "ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханням, другому постріком про яку-небудь Кирилову послугу, а на іншого блязня то й посвариться" [1, с. 156]. Чорногор пропонував побратиму Кирилу Туру залишити Україну і податися в Чорногорію, де теж вистачало роботи для справжнього козака.

Інакше ставиться автор до тих запорожців, які стояли на сторожі січових законів. Серед них "січові батьки" на чолі з Пугачем, які пішли за Брюховецьким лише тому, що повірили його обіцянкам встановити на Україні демократичні порядки, рівність між людьми, соціальну справедливість. П.Куліш змалював характерний портрет січовика: "Як ось увійшов до світлиці батько Пугач, старий, довговусий дідуган, із своїм чурою. У простих сімрягах, а сорочки чорні, як сопуха" [1, с. 134]. "Батько" втілює кращі риси запорозьких традицій, охоронець непорушних старовинних звичаїв. Сивий та суворий "старець або дід кошовий", на відміну від демагога Брюховецького, щиро бажає перевернути ненависні порядки на Україні: "Не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого: усе буде обще..." [1, с. 161]. Він сповнений віри в ідеал загальнолюдської рівності, яка має бути здійснена в життя зусиллями козацтва. Цей ідеал, за Пугачем, треба впроваджувати силою, жорстокістю. Він скрізь бореться за правду: зокрема, коли з'являється з гуртом міщан у світлицю магната Гвинтовки та вимагає повернути їм несправедливо захоплені воли. Пугач репрезентує орденську суворість моралі Запорозькій Січі. Кохання Кирила Тура, для нього, є злочином, тому він відшукує Тура, порушника запорозьких звичаїв та вимагає судити його: "Пакосник ти паскудний! Плюгавець! Загладиш ти в нас сьогодні увесь сором, що наробив товариству!" [1, с. 144].

Він жорстоко поводить себе у цій ситуації, з силою б'є києм запорожця по плечах, говорячи: "Знай, ледащо, як шанувати козацьку славу!" [1, с. 156]. Та після покарання Пугач прийшов на "трапезу до Кирила Тура, і то вже була велика честь усьому куреневі" [1, с. 159-160]. Трагічною помилкою Пугача виявилася його підтримка та сподівання на Брюховецького в боротьбі з Сомком за гетьманську булаву на "чорній раді". Це він, нарешті, зрозумів, коли Брюховецький, ставши гетьманом, швидко виявив зневагу до старих запорожців.

Ось тоді Пугач пориває з ним стосунки, проклинає його: “Коли взявсь брехати по-собачому, то й пропадеш, як собака” [1, с. 200]. Батько Пугач сподівався повернутися із запорожцями в Січ, але було запізно, козацька маса вже не пішла за ним. Ідеалом для Пугача була демократична козацька республіка, на зразок Запорозької Січі.

Уособлення згубності компромісів акумульовано в характері Василя Невольника. Ця людина, яка безкінечною холопською вірністю, прислужництвом віддає за викуп Череваневі. Він являє собою перетворення лицаря в страдника та раба – несе свій хрест і тим самим драматизує події. Невольник оголює протиставлення в період великих історичних подій.

Яскраво змальовано П.Кулішем авантюриста Брюховецького, прямого антагоніста Сомка. За щирі службу Хмельницькому Іванець мав у нього повагу і шанобу. Юрій Хмельницький державсь його ради, що скаже Іванець, те й свято. З гетьманських комор “підчистив срібло” й махнув на Запорожжя. Він лукавий, підступний, хитрий, підлий. Підкупив запорожців, братаючись з ними, “кидаючи» гроші направо й наліво. Брюховецький імпонує народній масі бідністю свого убрання, яка прагне, «щоб усяка душа була рівна» [1, с. 185]. Таким чином він втирається в довір’я простолюду, намагається справити вигідне враження, ставить себе малопомітним й скромним. Дає обіцянки, що після обрання його гетьманом буде зменшено побори старшини та обмежено захоплення ними маєтностей. Але добившись свого, відверто й цинічно розкривається перед козаками, що його підтримували. Після чорної ради новоявлений гетьман брутально лає голоту (“дурне мужицтво”, “мужва невмивана”) загрожуючи всіх порівняти батогами. Глузує зі старих січовиків. Брюховецький – людина бистрого розуму та сильної волі, але повернув свій хист на зло. Егоїст, бо все робив тільки для власної користі та пихи. Іванець зручно використовує обставини та чужі помилки і згоден на всяку підступність задля корисної мети (вночі намагався зарізати Сомка).

Прибічником Брюховецького стає новоявлений магнат Гвинтовка. Він колишній зразковий козак часів Хмельницького. Вже тоді намітився розклад козацької психіки у цього завзятого. Він перетворився в збирача величезної займанщини усіма неправдами. Гвинтовка – зять Череваня. Він не бачить поза своїми маєтностями України. Його втішає лише багатство, бо подобається полювати як російські вельможі. Козаки його прозвали князем за те, що одружився на княжні. Відноситься до неї по садистськи, як до рабині. Із слугами так само веде себе по-панськи, свавільно. Міщан називав «хамовим кодром», «празькими личаками» та наказував бити й гнати зі свого двору батогами. На думку Шрама, Гвинтовчині речі та звичаї годились би і звірю Яремі Вишневецькому. Зокрема, його родич Черевань влучно підмічає: “То були Вишневецькі та Острозькі, а тепер пішли князі Гвинтовки...” [1, с. 57]. За часів чорної ради зарекомендував себе відступником від патріотичного обов’язку, бо доля України його не хвилює. Він спритно орієнтується, на чієм боці тимчасова перевага, щоб не програти і в вирішальний момент зраджує та організовує зраду. Автор змалював у Гвинтовки моральне руйнування принципів козацької честі, духовності.

Іншу ментальнісну рису змальовано в образі Вуяхевича. Будучи генеральним писарем у Сомка, настроював козацтво проти нього, а потім зовсім перейшов на бік Брюховецького, ставши його полигачем. Він потайний зрадник, намагався одурити козаків і посіяти невдоволення в їхніх душах.

Носіями іншого типу української ментальності є міщани, які “підперезувались по жупану, а кунтуші носили наопашки” [1, с. 64]. Це здебільше люди, які вибралися з халепи, наразі здобувши деяку стабільність і не хочуть ні з ким її ділити. Понад усе цінують встановлені їхніми предками традиції. Позаяк на них тиснули офіційні власті, вони були готові протистояти їм, та проводити власну політику. Проте поважають Хмельниччину і її героїв. Своїми ворогами бачать насамперед козаків та їхніх прихильників.

Ментальність запорозьких козаків додає твору самотності. Їхні погляди, га устрій життя змальовують іншу Україну. Зокрема, за її буденністю та суспільним настроєм навіть Шрам, який був високоморальною людиною, тримав запорожців за гультяїв, що стоять поза здоровим глуздом. Розбещені та невгамовні у своїй вольності, вони тим не менш відразу гуртуються під час подій. Найперше, що було святим у запорожців, це визволити братчиків, що вскочили в халепу: “Ще зроду братчик братчика у чужих руках не кидав” [1, с. 112]. Їхні чудернацькі жарти мають під собою реальний сенс. Має місце характерництво, пов’язане з світоглядом та вірою в чудеса. Власне козаки-запорожці й виступали однією з найважливіших ланок, які демонстрували українську свідомість у романі Куліша.

Отже, змальовуючи різнобарвний, а часом й непередбачуваний покрив українського характеру П.Куліш лише черпнув з безкрайньої криниці. Його твір показує ту частку життя України, що лежить на поверхні. Але стає зрозумілим, що його потрібно досліджувати більш конкретно, більш доскопливо. Напевне, непоганий історик розкритикує події роману, але не зможе краще подати опис його героїв. Саме через них розкривається справжня українська душа з усіма її вадами, примхами та ліричними захопленнями. Своїм романом П.Куліш ставив перед читачем глибоко гуманні й високоморальні ідеали, які в той складний час й формували естетичні смаки українців

Список використаних джерел та літератури:

1.Куліш. П. Літературний портрет. Чорна рада. – К.: Бібліотека українця, 2000.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2007р.

Валентина Лазарева

“Чорна рада” П.Кулиша, как литературная студия украинской національної ментальности

Аннотация: В этой статье рассматривается, как П.Кулиш предложил несколько, на его мысль, самых важных персонажей, которые характеризуют украинцев за духом. В основном, у них разные идеалы, разные взгляды на события, но все они чувствуют себя украинцами

Ключевые слова: Духовность, казак. Запорожская Сечь, народ, ментальность. народный дух, патриот, украинский характер.

Valentina Lazareva

P.Kulish's “Chorna Rada” as literature study of Ukrainian national mentality

Annotation: This article reveals how P. Kulish suggested most important characters who characterise Ukrainians' spirit. In general they have different ideals and opinions but everyone feels himself Ukrainian.

Key words: Spirituality, Cossack, Zaporizhska Sitch, nation, mentality, national spirit, patriot, Ukrainian character.

УДК 82 (07)

Людмила Любарська

До проблеми цілісного українознавчого підходу у викладанні української літератури як важливого складника оновленого освітньо-виховного процесу

Анотація: У статті викладено бачення ролі вивчення української словесності в школі у процесі становлення повноцінної особистості, а також аргументовано потребу цілісного українознавчого підходу у викладанні української літератури як неодмінного складника оновленого освітньо-виховного процесу.

Ключові слова: Аксіологічні принципи, репресивна педагогіка, дитиноцентризм, вікова психологія, структурування знань, соціалізація, ідентифікація, текст, інтерпретативне сприйняття, горизонт очікуваного.

Основною і підставовою вадою освітньо-виховного процесу і дотепер залишається принципове небажання (або неспроможність) теоретико-практичних розробників доглибно переорієнтувати його аксіологічні принципи й мету.

Тим часом у сучасній педагогіці вже панує усвідомлення необхідності вироблення і застосування способів виходу за межі репресивної педагогіки. Дуже показово у цьому плані була породжена тоталітарною системою і педагогіка радянська. Відповідно до її постулатів, дитина не є повноцінною особистістю і потребує переробки на кращий зразок *homo soveticus* (або людини без властивостей) задля її ж користі. У суспільстві штибу 20 – 90-х репресивна педагогіка – єдиний шлях передачі навичок співжиття у громаді-колгоспі.

Натомість сучасна наука декларує необхідність повернутися обличчям до дитини, поставити в центр своєї уваги передовсім її інтереси й запити, сповідує дитиноцентризм як свій визначальний принцип. Тож слід погодитися із тим, що освітня система мусить бути упорядкованою відповідно до потреб школярів. Однак фактичне втілення кількох чинних нині програм з української літератури на практиці змушує констатувати цілковиту відсутність такої відповідності. Освітня практика й нині виходить із архаїчного на сьогодні трактування дитинства як моменту несправжності. Бо ж нібито переорієнтована наука, пильніше взурувавши свій погляд на “маленьку” особу (читай: *ще-не-людину*) виходить із показового критерію: “ким ти станеш, коли виростеш?”, тоді як наріжною екзистенційною загадкою, чи й телосом існування людської популяції, є питання “ким ти є?”. Тож попри позірну надувагу, що полягає лишень у заклеюванні так званої *tabula rasa* пустопорожніми «правильними» штампами з псевдопедагогічною метою і обов’язковою проекцією на майбутнє, насправді дитині відмовлено у праві особистісного утожсамлення, ідентифікації себе у суспільстві, врешті, ідентифікації національної; тобто – віднайденні власного механізму соціалізації як “успішного” алгоритму постійного пошуку свого місця у цьому світі, яке все ж не є сталим впродовж

відтинку людського життя. Точку відліку на координатній прямій свідомого повноцінного існування особи, гідної йменуватися людиною, таким чином, потрібно зсунути у часі назад, подолавши стереотип загальної суспільної рефлексії тимчасовості стану дитинства, озвучений Вольдорфською школою; і приймати дитину такою, як вона є у її (чи не найліпшій) людській іпостасі.

Якщо справедливим й загально визнаним є твердження про динаміку світоглядної матриці *дорослого* суб'єкта, яка вимагає повсякчас нових стимулів; бажану неприпустимість духовно-інтелектуальної стагнації, такий же постулат, очевидно, є правильним і стосовно саморуку дитячого психо-інтелектуального комплексу. Ці формули, звісно, не є відкриттям у теоретичній психології та педагогіці, проте все ще мусимо констатувати “комунікативний розрив” теорії і практики, нелогічним чином встановлений і тривкий дотепер. Закон послідовності еволюції, давно знаний з курсів вікової психології, не набуває чинності у практичному втіленні теорії, й підручниках зокрема. Він полягає у чіткому послідовному розташуванні кількох етапів розвитку людини. Кожен має визначені властивості й загальні тенденції, що їх слід враховувати в освітньо-виховному процесі при складанні навчальних програм і підручників. На стадії шкільної освіти ця схема має такий вигляд:

-1 – 4 класи (початкова школа) – етап суто образного мислення;

-5 – 9 класи (середня школа) – апологетичний вік. На цій стадії дитина прагне наслідувати, шукає зразок для наслідування – період повного тотемізму. Відбувається пошук і примірка різних масок, «підходящого» характеру – часто можна почути: дитину “наче підмінили”. Основні проблеми апологетичного етапу: однозначне некритичне сприйняття зразка для наслідування. Тож укладач шкільної програми і літературної хрестоматії мусить з усією відповідальністю пропонувати “саме ті” еталони, на які взорується і які вбирає, поєднуючи у собі дитина у процесі формування власного “Я”;

-9 – 12 класи і до 20 – 25-річного віку – критичний, аналітичний етап, етап суцільних дискусій, максималізму та заперечень. На відміну від попередньої, синтетичної, стадії, дитина починає різко відштовхувати будь-які шаблони. Вона утверджується у світі, сперечаючись з Іншим; звертає на себе увагу навіть забороненими методами, шукаючи визнання. Тому і літературна модель піддається розчленуванню, аналізу й інтерпретації. Читання для цього віку повинно давати вже не зразки до наслідування, а дискусію, суперечку. Однозначні, романтичні персонажі для підлітка видаються смішними, дитячими, казковими й неактуальними.

Викладання літератури в школі, безсумнівно, пов'язане з викладанням інших дисциплін освітньої програми – рідної мови, географії, біології і, насамперед – історії рідного народу. Образи-персонажі уособлюють людей тієї чи тієї епохи, ідейна наснаженість твору, діяльність митця як частина літературного процесу й – ширше – частки певного культурного простору часто зрозуміла єдино в історичному контексті. Предметом української літератури як шкільної дисципліни насамперед є, окрім всього літературного процесу, художній твір як артефакт на одиниця, водночас замкнена і відкрита функціональна система. Тому під час вивчення конкретного твору не слід забувати про єдино можливий “продуктивний” спосіб його існування у вигляді триєдиної динамічної структури: автор – реципієнт – текст. У процесі інтерпретативного сприйняття останній набуває щоразу інших «виглядів» під час кожного нового зіткнення з “горизонтом сподівання” й досвіду нового читача. Здатність художньої інформації певним чином перетворюється у взаємодії із внутрішнім “Я” суб'єкта сприйняття була відзначена ще Ф. Гегелем: “Будь-який твір мистецтва є діалогом з кожною людиною” [4, с. 274]. За висловом Л.Виготського, “Художній твір – це система подразників, свідомо і навмисне організованих з таким розрахунком, щоб викликати естетичну реакцію” [3, с. 24]. Сам твір *відбувається* тільки у діалозі. Ця взаємодія буде успішною тільки тоді, коли активуються життєвий досвід, творча уява, емоційна й образна пам'ять реципієнта: “Художнє сприймання – це не тільки спілкування з автором твору, уявна суперечка чи незгода з ним; це і відкриття нового в житті, і пізнання самого себе, і самовиховання” [6, с. 10]. Взагалі, процес сприйняття художньої інформації має особистісний характер і тому цей психологічний аспект неможливо оминати при вивченні творів літератури у школі, так само, як індивідуальні та загальні вікові особливості розвитку особистості: “Всі психічні функції людини на кожному етапі розвитку діють не безсистемно, а діють в певній системі” [1, с. 179 – 180]. Беручи до уваги вікові особливості сприйняття як художньої, так і наукової інформації, слід зважати на визначені умови сенситивності: “Цілком зрозуміло, що в сензитивний період відповідні умови, зокрема певного способу навчання, тільки тоді можуть виявити свій вплив на розвиток, коли відповідні їм цикли розвитку ще не завершені. Щойно вони закінчені, ті ж самі умови можуть виявитися вже нейтральними. Якщо розвиток сказав своє останнє слово в даній галузі, сензитивний період щодо цих умов теж закінчився. Незавершеність певних процесів розвитку є необхідним чинником сензитивності цього періоду стосовно певних умов” [3, с. 223].

Одне із важливих завдань, що з ним таки не впоралась офіційна пострадянська педагогіка, вочевидь, мусить взяти на себе українознавство – виробити власну концепцію дитинства як унікального етапу розвитку людини. Адже саме у цей час нею здобуваються навички “жити” і виробляється екзистенційна модель її поведінки. Найпродуктивнішим у виробленні критеріїв *структурування* (а не накопичення) знань, могло б,

як видається, стати вивчення національної літератури. Методологічний сенс репресивної педагогіки полягає у наданні необмеженого мандату дорослим, які, проголосивши дитину аморфною масою, здобувають право безкарно її “ліпити”. І так утримується перманентний опір дитинства, боротьба за незалежність, що, природно, унеможливує досягнення найбагороднішої виховної мети. Проголосивши рукоприкладство антигуманним, сучасні вихователі замінили його на моральний садизм, для якого створено цілу систему соціальних інституцій. В результаті процес здобуття знань стає *невмотивованим*, а єдиним мотивом навчання виявляється страх перед покаранням. Бо ж сама освіта виконує нині винятково самотеперішне *системне* суспільне замовлення. Система формує корисний штампований за визначеним лекалом елемент для власної внутрішньої самореконструкції, причому сам “елемент” не постає ментально “включеною”, свідомо активною часткою цілого. А такий механізм рано чи пізно приречений на виснаження.

Початком змін у сучасній освітньо-виховній концепції мала б стати переорієнтація на непримусові методи навчання, докорінний перегляд способів подання інформації, і, що важливіше, аргументації її засвоєння, *вироблення структури знань*. Метою вивчення даного предмету має бути не сума знань (часто чужих думок) про конкретні літературні твори, а *знання* про розвиток літературного процесу взагалі, про основні моменти теорії літератури, стилістики, поезики тощо; *уміння* застосовувати здобуті знання на практиці, вільно аналізувати будь-який прочитаний твір, формулювати та висловлювати власну думку з приводу прочитаного.

Звідси – виходи на іншу модель освіти, принципом якої є усвідомлення: знання неможливо привласнити, а лиш самостійно виростити у собі. Неможливо, скажімо, прочитати усі твори літератури, бо завданням шкільного курсу має бути вироблення в учнів відчуття слова, духовної практики його освоєння. Кожен твір слід розкривати *разом* з дитиною як такий, що співмірний Всесвітові зовнішньому й внутрішньому. Навряд чи це можливо навіть за кілька годин, у кращому разі виділених програмою. Натомість інформація на уроках літератури узалежнює від себе, породжує тільки її нагромадження. Текст, як відомо, потребує інтерпретації, причому щоразу нової. Людина ж потребує прочитання себе у тексті. Так, вивчення літератури, а надто рідної, повинно бути конкретно-ситуативним, варіативним, але аж ніяк аморфною сукупністю хрестоматійних творів. Цей курс слід грамотно вибудовувати за певним внутрішнім сюжетом, урухомлюваним і виховною метою, і потребою конкретної дитини. В ідеальному варіанті ці обидві мають збігатися: іманентне прагнення інкультурації, постання повноцінної особистості й справжнього носія національної культури. Як поєднати свободу і “потрібне” орієнтування? Не зайвим видається звернення, як не дивно, до споконвічної української моделі виховання.

Звісно, неоціненною у викладанні літератури є “жива” робота вчителя, і кадрово-методологічний аспект потребує окремої уваги. Нам йдеться на разі тільки про стан матеріально зафіксованого інструментарію цього процесу – стан шкільних підручників з української літератури як синтетичної дисципліни, однак аналіз їх змістового наповнення може бути показовим і для оцінки всього комплексу навчальної лектури. Програма з літератури для 12-річної школи укладена відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної середньої освіти. Зміст запропонованого до вивчення літературного матеріалу спроектований на очікувані результати навчання, що неодмінно мусить бути цілеспрямовано і стратегічно зорієнтоване на виконання головних завдань освітньо-виховного процесу, а також його організацію й контроль. Згідно з офіційним формулюванням, таким найбільш загальним очікуваним результатом вивчення літератури у середніх навчальних закладах є насамперед вироблення в учнів *практико-оперувального* апарату застосування набутих знань, прищеплення й розвиток системи вмінь та навичок і, аж згодом, емоційно-ціннісне орієнтування, ментальне й поведінкове проектування *дорослої* особистості. Саме такий матриці повинні відповідати не єдино виражений підхід до підбору конкретного художнього твору, а й випрацювання нових методик викладання.

Вивчення літератури у кожному наступному класі мусить а рїогі мати природну тяглисть, наступність і бути логічним та закономірним продовженням тематично-жанрового, художньо-естетичного, літературознавчого принципів програм попередніх курсів. Якщо у початковій школі передбачається формування усвідомлення учнями тісного взаємозв'язку різних видів мистецтв, закладення первнів і практичних навичок самостійної читацької діяльності, то такий набутий досвід має на меті ґрунтовно і поглиблено узагальнити їхні уявлення, знання та естетичні враження, щоб у старших класах діти мали стійке відчуття стилю того чи того твору, сформовану здатність інтерпретації й розуміння художнього образу, а також бачення літературного твору як твору мистецького, а літератури – як складової системи різновидів мистецтва.

Завданням вивчення літератури в школі, мабуть, не є забезпечення примусового прочитання усього корпусу художніх творів, складеного на розсуд кабінетного історика літератури, часто далекого від педагогіки як такої. Передовсім – навчити *читати*, читати усвідомлено, для себе – тобто, заново, наперекір технологічному поступові бездумно-механістичної епохи, покликати до життя традицію читання як

іманентної потреби людського духу забезпечити й задовольнити підстави власного саморуку; виробити здатність естетичного відчуття образного слова, а через нього і усвідомлення важливих світоглядних, морально-етичних, національних цінностей, навчити *думати* є головною, сказати б, екзистенційною, метою вивчення предмету (істинне мислення ж бо і є доглибним зануренням у пласти посутнього, постановка одвічних питань і пошуки відповідей на них). Цей процес, природно, мав би супроводжуватися зацікавленням дитини спершу українською літературою, українською книжкою, що пропонує дитині “образи”, “зразки” того храму, у якому житиме ця конкретна особистість. А тому державні стандарти з української літератури теж потребують змін. Школярі повинні оволодіти системою основних знань з теорії літератури як *мистецтва*, тоді вони зможуть насолоджуватись і мелодикою поетичного слова, і стрункістю та глибиною прозових творів, і особливостями авторської мови. А оволодівши цими знаннями, вони будуть здатними самотужки оцінити мистецьку вартість того чи того твору, але найважливіше – *бачити* художні образи (зорові й слухові), відчувати й розуміти його настрій, інтелектуально взаємодіяти із текстом та підтекстом. Натомість сучасні учні часто-густо і зовсім не знайомі з поняттям “художній образ”, плутаючи його з образом літературного героя тощо.

Зробивши критичний аналіз знань про українську літературу середньостатистичного школяра, мусимо з прикрістю констатувати лишень доволі обмежений набір імен письменників, назв та змісту (у кращому разі) їх програмових творів. Хороший учень може визначити тему, дати характеристику образам героїв. Та найгірше — діти, а потім і дорослі громадяни України, здебільшого взагалі не люблять українську класику. І не в останню чергу винна в цьому школа, яка не здобулася ні на що інше, як на нудні сентенції і примус, культивування «потрібних» творів та їхній аналіз через єдине, найчастіше, джерело пізнання літератури – підручник. Діти привчаються повторювати чужі думки, не думаючи над прочитаним, не проводячи самостійного аналізу. У контексті проблеми викладання тому пильної уваги заслуговує стан сучасних підручників з гуманітарних дисциплін, і зокрема з української літератури. Так, звертаючись до цього аспекту вивчення загально освітньо-виховної ситуації в Україні, П.П. Кононенко слушно зауважує недостатність “апеляцій до учня як до учасника навчально-виховного процесу, що повинно б сприяти формуванню особистісно-ідеального погляду на життя, переконань, ідеалів, світоглядних установок, які мають забезпечувати органічне включення дитини в суспільне життя, визначення її місця у ньому, реалізацію її потенційних можливостей. Натомість зміст ... залишається пасивно сприйнятим учнями (не стає їх активним свідомим знанням і практикою), не маючи безпосереднього живого зв’язку з індивідуальним досвідом особистості учня. До того ж, не відбувається зміна шляхів подання цього ціннісно важливого матеріалу. Тому і не досягається основна – виховна – мета освіти. Адже якщо дитина молодшого шкільного віку потребує зіпертості на конкретні зразки, моделі наявних модусів життєвих ролей, які знаходить деінде, коли їх не пропонує школа (саме остання має використовувати свою “близькість” і пов’язаність з дитиною задля спрямування її розвитку у бажаному напрямі, подавши чіткі й визначені способи людського самоздійснення), то підліток потребує іншого підходу, визначеного особливостями так званого “дискусійного”, “сперечального” етапу свого розвитку. А тому добір дидактичного матеріалу не повинен “дублювати” тексти підручників для молодшої школи, з яких старші школярі попросту вирости. Відповідно, виховна мета подібних текстів (таких правильних і неаналітичних) зводиться нанівець. Відтак відбувається найнебезпечніше – девальвація, затирання у свідомості майбутнього громадянина самої ідеї громадянства саме цієї держави, задекларованої в стандарті освіти й прищеплюваної у процесі виховання. Крім того, формуванню цілісного бачення світу (світогляду) учня, вихованню різнобічно розвиненої особистості мали б сприяти ширше представлені міжпредметні зв’язки, що, чи не найбільш у сучасних підручниках потребує доопрацювання. Такі зв’язки прослідковуються здебільшого із деякими суміжними гуманітарними дисциплінами (літературою, історією, народознавством), натомість не менш важливі зв’язки з природничими дисциплінами (географією, біологією, математикою тощо) відсутні” [5, с.19].

Особливо варто наголосити на очікуваних результатах освітньо-виховного процесу в емоційно-ціннісній сфері, що їх у державній програмі з української літератури виділено курсивом. Це своєрідний прогноз тих морально-етичних, суспільно вартісних виховних компетенцій, які можуть прищеплюватися молодій людині в результаті вивчення того чи того художнього тексту і які допомагатимуть їй повноцінно жити у майбутньому. Звичайно, це лише ймовірний, гіпотетичний результат, адже вплив мистецтва на кожну людину індивідуальний, а тому може бути непередбачуваним, особливо при такому демократичному підході, який пропонується новою програмою. Але цей цілеспрямовано запропонований емоційно-ціннісний прогноз великою мірою увиразнює і дисциплінує весь навчальний процес на уроках літератури, робить її в сучасних умовах глобалізаційних процесів, переосмислення і нівеляції багатьох загальнолюдських ціннісних понять потужним націє-людино-творчим чинником. Саме у такому ракурсі “сучасне навчальне видання покликане комплексно реалізовувати розвивальну домінанту освіти XXI століття, виховувати прагнення до самоосвіти й саморозвитку, вчити критично мислити, використовувати отримані знання і вміння для творчого розв’язання

проблем, сприяти інтеграції отриманих знань. Ці завдання, у свою чергу, потребують переосмислення багатьох дидактичних і методичних аспектів, від яких залежить якість і глибина процесу навчання й виховання. Різноманіття та динаміка явищ соціуму та оточуючого світу повинні привносити суттєві зміни й до структури підручника, спонукати авторів і педагогів постійно вдосконалювати методи й форми навчання. Проте, на жаль, це відбувається далеко не завжди. У підручниках все ще використовуються блоки застарілої інформації, твори малої кількості авторів. Мова підручників ... книжна, суха, монотонна, позбавлена емоційності. Стиль викладу, як правило, дедуктивний. Але ж у більшості учнів формування читацьких смаків і потреби роботи з різними інформативними джерелами починається саме зі шкільних підручників. Тому добір текстів, за допомогою яких визначається вищий ступінь людської сутності, духовна діяльність, має бути аргументованим. Сучасний підручник має бути книгою, яку, передусім, цікаво читати, бути зрозумілою при вивченні та мати сучасний дизайн. На жаль, не сприяє оновленню навчальної літератури й досить бідний ілюстративний ряд, значення якого полягає не лише в оформленні видань, а й у наданні певної візуальної інформації. Використання широкого спектра ілюстрацій у навчальній книзі – фотографій, малюнків, схем – не тільки сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу, а й поширюватиме світогляд дитини, збагачуватиме її світосприймання. Важливою є сила емоційного впливу ілюстрації, її спроможність викликати спонтанну зацікавленість учнів, привернути їхню увагу. Сучасний підручник повинен мати певні педагогічні, технологічні й маркетингові особливості: використання сучасних методик, форм, методів, прийомів роботи, системи контролю й оцінювання знань, сучасної технології створення книги задля високої якості її поліграфічного виконання і, звичайно, врахування вимог ринку навчальної літератури. Тому надзвичайно важливо, щоб на всіх етапах створення сучасного підручника – від рукопису до використання в навчальних закладах – працювали фахівці різних сфер діяльності: наукові співробітники, вчителі-практики, дитячі письменники, антропологи, психологи та ілюстратори дитячої книги” [5, с. 20 – 21].

“Аналізовані підручники за своєю структурою і змістом спрямовані на відтворення системного курсу науки. Але це неправильно, оскільки виходить, що учень, який закінчив школу, повинен за обсягом мати знання академіка. На першому плані у підручнику мають бути проблеми виховання і навчання. ... Щоб викликати зацікавленість, у підручнику повинен бути вміщений не тільки матеріал, що розкриває зміст програми з української мови, а й інформація, що сприятиме інтелектуальному розвитку, формуванню культурно-естетичної пам’яті. У підручники ... потрібно вмішувати матеріал з українознавства, етнопедагогіки, етнофілософії, що допоможе підвищити культуру спілкування як міру розвитку людини, як спосіб її самовираження. Зміст підручника повинен бути зорієнтований на формування різносторонніх інтересів учнів, спрямований на всебічний їх розвиток, відкривати широке коло проблем, показувати різні сторони навколишнього світу. Крім того, у теоретично-практичному наповненні галузі освіти не враховуються здобутки сучасної етнолінгвістики, етнопсихології, психології тощо, згідно з якими змінено погляд на особистість як таку, а надто – на особистість національну. Тому зміст сучасної освіти не відповідає саме теперішнім реальним соціальним і культурним вимогам суспільства. Освітні принципи мають бути спрямовані на якнайширше охоплення усіх аспектів життя людини.

Слід переглянути й модифікувати панівну дотепер лінію суто антропологічного світосприйняття у соціально-культурологічному змісті освіти як неактуальну й небезпечну з погляду виховання майбутнього типу особистості й громадянина відповідно до перспективи шляхів суспільного розвитку до вікових особливостей людської психіки. Маємо констатувати, що лише поверхово, уривчасто, несистематично й неконцептуально накреслено культурологічну лінію, що не забезпечує вироблення завершеного свідомого уявлення людини про її власний статус як істоти національно й культурологічно маркованої. Основне завдання освіти – формування й розвиток мисленнєвих і креативних здібностей – спрямоване на актуалізацію потреби пізнання й саморозвитку впродовж усього життя. Вимоги до вивчення мови на практиці мало орієнтують на пошукову діяльність у різних сферах людської діяльності” [5, с. 20 – 21].

Список використаних джерел та літератури:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М. – Л. 1967.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М. – Л., 1934
3. Выготский Л.С. Психология искусства. – М. – Л., 1967.
4. Гегель Г.Ф. Эстетика. – М.: Искусство, 1968. – Т.1.
5. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі // Українознавство – К., 2006, №3.
6. Художественное восприятие // Под ред. Б.С.Мейлаха. – Л.: Наука, 1971.

Стаття надійшла до редакції 2.08.2007р.

Проблема целостного украиноведческого подхода в преподавании украинской литературы как важной составной части обновленного образовательного процесса

Аннотация: В статье рассматривается роль изучения украинской словесности в процессе становления полноценной личности, а также аргументируется необходимость целостного украиноведческого подхода к преподаванию украинской литературы как важной составной части обновленного образовательного и воспитательного процесса.

Ключевые слова: Аксиологические принципы, репрессивная педагогика, возрастная психология, структурирование знаний, социализация, идентификация, текст, интерпретативное восприятие, горизонт ожидания.

Liudmyla Liubarska

The Problem of Ukrainian literature studying as an Important Part Of Educational Process

Annotation: In the article we can observe the role of Ukrainian literature studying in the process of human development is considered.

Key words: Axiological principles, repressive pedagogic, age psychology, knowledge structuring, socialization, identification, text, interpretative reading, the horizon of experience.

УДК 811.161.2

Алла Медвідь, Федір Медвідь

Державний статус української мови: політико-правові підстави.

Анотація: У статті розглянуто мовну політику Української держави, затвердженою Конституцією згідно закону про мову, який визначає офіційною мовою спілкування в українському суспільстві української мови.

Основний акцент сконцентровано на виконанні закону урядом, парламентом та президентом Української держави про вживання офіційної української мови в усіх сферах життя українського суспільства та держави.

Ключові слова: Українська мова, Українська держава, державна мова, функціонування української мови, закон про основну мову держави.

Державною мовою прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, що задовольняє потреби суспільства в офіційному спілкуванні і виступає одним із символів державного і національно-культурного суверенітету. Під державною /офіційною/ мовою в науковій літературі розуміють визнану законом урядову мову, обов'язкову для органів законодавчої та державної виконавчої влади, судочинства, освіти. Таке конституційне-правове закріплення мови більшості населення чи корінної нації як державної /офіційної/ мови виступає важливим чинником утвердження національної державності, стає її державним атрибутом.

Українська мова протягом багатьох віків не мала певного визначеного статусу. Лише у XIX ст. українська мова набула деякого офіційного визнання на території Галичини, Буковини і Закарпаття, хоч пріоритет надавався в тодішній Австро-Угорській імперії, відповідно, польській, німецькій та угорській мовам. У Російській імперії не стільки визначалися хоча б обмежені права української мови, скільки свідомо нормативно обмежувалася сфера її застосування. Все це спричинило те, що в українській політичній думці минулого традиційним стало відстоювання права на мовну автономію, „недоторканість мови в приватному і публічному житті” /М.Драгоманов/, а найбільш радикальні проекти вимагали закріпити положення про те, що „офіційна мова є українська, але всі мови, уживані на Вкраїні, суть вільні” /М.Міхновський/.

Історична хроніка духовного нищення української нації, її культури і мови вражає впертою послідовністю і моральним цинізмом [3, с. 2, с.21-22].

Державний статус української мови визначається ще з часу прийняття Закону „Про мови в Українській РСР” /від 28 жовтня 1989 р./. Прийняття „Закону про мови” за його центральною ідеєю державного статусу української мови, проголошення незалежності України створили реальні передумови поступового утвердження мови корінного народу як повно функціонального засобу комунікації і важливого чинника розбудови соборної Української держави.

Стаття 10 чинної Конституції України проголошує: "Державною мовою в Україні є українська мова". Це означає, що саме українська мова є мовою актів органів державної влади й управління, мовою діловодства й документації, мовою судочинства, адміністративного провадження, нотаріального діловодства, прокурорського нагляду, мовою міжнародних договорів і угод, освіти, мовою засобів масової інформації /телебачення, радіо, преса/, мовою зв'язку /пошта, телефон/, мовою офіційних назв державних та громадських органів, господарських товариств, мовою топонімів /назви населених пунктів, територіальних одиниць, вулиць, площ, річок, гір та ін./.

Закріплення за українською мовою статусу державної означає також наявність в Україні державної /офіційної/ політики щодо української мови, її збереження та подальшого розвитку. „Декларація про державний суверенітет України” /від 16 липня 1990 р./ закріпила „функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя”, а Конституція України містить важливе положення, що „держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України” /ч.2 ст.10 Конституції України/. Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української мови тягне за собою відповідальність, встановлену законом /ч.2 ст.8 Закону України „Про мови”/. У ст.24 закріплено недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками, а у ст.92 підкреслено, що порядок застосування мов визначається виключно законами України. Ряд статей містять вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України /ст.103/, професійними суддями /ст.127/, суддями Конституційного Суду /ст.148/. У законодавстві України також передбачена обов'язкова вимога володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування особами, які набувають статус громадянства України /ст.17 Закону „Про громадянство України”/, визначено мову судочинства /ст.19 КПК України, ст.9 ЦПК України/, освіти /ст.7 Закону „Про освіту”/. Державна мова повинна забезпечувати цілісну ієрархію державних структур, армії, єдність громадянства, вона формує ідеологічну надбудову і виступає засобом спілкування на всіх рівнях державного і суспільно-виробничого життя, є мовою державної освіти, починаючи з дошкільного виховання.З метою реалізації статей 10 та 11 Конституції України – щодо формування державної мовної політики розроблена Всеукраїнським товариством „Просвіта ім. Тараса Шевченка” Державна цільова програма „Українська мова”[4,с.20-24]

Слід зазначити, що діяльність у сфері мовної політики значно активізувалася після прийняття чинної Конституції України. У лютому 1997 р. було створено Раду з питань мовної політики при Президентові України, влітку того ж року – департамент з мовної політики у структурі Державного комітету України у справах національностей та міграції. Одночасно з цим було підготовлено і в липні було подано на розгляд Верховної Ради проект нового закону „Про розвиток і застосування мов в Україні” та розроблено Комплексну програму „Українська мова”, в яких передбачається істотне розширення суспільного функціонування української мови як державної [9].

21 лютого 2001 року в рамках Міжнародного дня рідної мови /ухвалила X сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО/ започатковано з ініціативи Президента України Леоніда Кучми щорічне відзначення Міжнародного дня рідної мови та проведення всеукраїнського огляду-конкурсу творчих робіт з пропаганди української мови.

Водночас українська мова ще й нині „не виконує всіх своїх суспільних і культурних функцій /І.Дзюба/, бо мова – явище незмірно глибше і важливіше, ніж засіб спілкування між людьми”. Вона не зводиться до якоїсь однієї із багатьох своїх функцій. У мові концентрується сама сутність людського буття людини, історичного буття народу. Це переконливо довели філософія, психологія, соціолінгвістика XIX і, особливо, XX століття. Звідси – фундаментальна цінність мови як основи самоідентифікації людини і народу. Звідси ж – і її провокативна роль у конфліктах самоствердження на особистісному рівні та на рівні національних спільнот [1].

За три роки незалежності внаслідок відсутності політики державної підтримки і протегування української мови і культури посилюється процес русифікації, деякі важливі сфери суспільного життя російська мова активно взяла під свій монопольний вплив. Росія через спільний мовно-культурний простір прибрала, фактично, лівову частку масової культури України і через поширення російської преси і електронних засобів масової інформації загальмувала створення масової міської культури на українському ґрунті. Витіснення української преси російською, що відбувалося вже в незалежній Україні, ілюструють статистичні дані, наведені в „Україні молодій” від 27 січня 1999 р.: „Якщо у 1991 р., в Україні тільки державною мовою виходило 2,3 мільярда газетних примірників, то через шість років даний показник скоротився до 0,64 мільярда. Тираж україномовних журналів за цей же відтинок часу впав з 81 мільйона до 13,5. І ще одна цікава деталь. Минулого року в Україні було надруковано лише 50 мільйонів книг, тобто по одному примірнику на душу населення. У Росії даний показник більший у три рази, у Німеччині – у тридцять. Північна сусідка випередила нас у видавничій сфері після того, як держава ввела податкові пільги на книгодрук. Чому наші

управлінці не наслідують приклад російських колег, залишається тільки здогадуватися. Звідси бідність пропозиції і неймовірна порожнеча” [5,с.35-36].

Серед завдань, які лежать у площині практичної реалізації української національної ідеї, Президентом України виокремлюється всебічний розвиток і функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, на всій території України. Вона має бути повнокровно присутньою і в місцях компактного проживання українців за кордоном. Це наше спільне завдання і на сьогодні, і на завтра. Поза незаперечні здобутки у виконанні цього конституційного положення нам ще не вдалося, на думку Президента, доконечно перебороти як застарілі та зашкарублі стереотипи, так і породження вже останнього часу. Зокрема, дуже важко і складно дається консенсус у мовному питанні в інформаційній сфері (преса, книговидавництво, радіо, телебачення) – там, де діють ринкові закони і приватний інтерес.

Роботу щодо утвердження української мови, розширення сфери її застосування будемо продовжувати цілеспрямовано та послідовно. В Українській державі повинна і буде панувати українська мова, у цьому ні в кого не має бути сумнівів[2].

Серед переліку найбільш небезпечних стійких зовнішніх загроз пріоритетним національним інтересам України „забезпеченню суверенітету та територіальної цілісності” та „досягненню національної злагоди, політичної та соціальної стабільності” фактична втрата Україною власного інформаційно-культурного простору йде у парі із зростаючими зовнішніми загрозами „втручання у внутрішні справи України” та „переорієнтація суспільства на чужі для нації цінності” [7, с.12, с.13, с.17].

На всіх державних рівнях слід захищати українську культуру і мову, необхідно створювати ідеологічні, політичні, морально-психологічні, матеріально-побутові умови для їх розвитку [6,с.2-15].

Реальними політико-правовими підставами утвердження державного статусу української мови могли б бути:

1. Впровадження і затвердження Концепції державного мовного будівництва.
2. Прийняття нового Закону про мови.
3. Створення /відновлення/ в державній вертикалі повноцінних спеціалізованих органів для здійснення політики в галузі мовного планування та будівництва.
4. Впровадження і затвердження нової урядової програми розвитку української та інших мов в Україні на період до 2010 року.
5. Відлагодження механізму контролю за дотриманням чинного мовного законодавства.
6. Здійснення до 13-ліття незалежності України комплексу деколонізаційних мовних заходів, зокрема на місцевому рівні.
7. Затвердження оновленого українського правопису [8].

Саме тому в Україні необхідно здійснювати уніфіковану національну гуманітарну політику в галузі освіти, культури, мови, функціонування засобів масової інформації, яка сприятиме відродженню й утвердженню духовності, піднесенню ролі української мови у всіх сферах державної, політичної, економічної, культурної розбудови соборної Української держави, яка повинна в нинішніх умовах стати засобом вияву духовності і національної самосвідомості, поширити своє повнокровне функціонування на всі терени України.

Отже, хоч чинною Конституцією України і закріплено державний статус української мови, потрібна ще величезна робота державних органів і громадськості, щоб закріплений державний статус української мови став справді реальним, повнокровним.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Урядовий кур’єр. – 2000. – 20 квітня.
- 2.Кучма Л.Д. Українська держава – це наша велика єднальна сила. Виступ Президента України Л.Д.Кучми на III Всесвітньому форумі українців, 18 серпня 2001 року // Урядовий кур’єр. – 2001. – 21 серпня
- 3.Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. – Львів, 1995.
- 4.Медвідь Ф., Медвідь А. Єдиний скарб у тебе – рідна мова // Мандрівець. – 2000. - №1-2.
- 5.Масенко Н.Т. Мова і політика. – К., 1999.
- 6.Мовна ситуація в Україні та забезпечення мовно-культурних прав українства. Меморандум Наукового товариства ім.Шевченка / Тези для дискусії на Надзвичайних загальних зборах НТШ / Львів, 2000.
- 7.Національна безпека України, 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Ред. кол.: О.Ф.Белов /голова/ та ін. – К., 1997.
- 8.Радчук В. Мовна політика: від слів до діла // Урядовий кур’єр. – 2001. – 15 березня.
- 9.Тараненко О. Українська мова як об’єкт політики // Літературна Україна. – 1997. – 18 грудня.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2007р.

Государственный статус украинского языка: политико-правой ракурс

Аннотация: В статье рассмотрено языковую политику Украинского государства утверждённую Конституцией, согласно закона о государственном языке, который определил государственный статус украинского языка в государственных учреждениях и обществе.

Основной акцент сконцентрирован на выполнении закона правительством, парламентом, президентом Украинского государства об употреблении украинского языка во всех сферах общества и государства.

Ключевые слова: Украинский язык, Украинское государство, государственный язык, функционирование украинского языка, закон об основном украинском языке в украинском государстве.

A. Medvid', F. Medvid'

Official standart of Ukrainian language

Annotation: This article tells about language politic of Ukraine for the principle of Constitution, Ukrainian language law. The basic accent is the use Ukrainian language in all sphere of Ukrainian life.

Key words: Ukrainian language, Ukrainian country, official language, The Law about Ukrainian language.

УДК 811 (438.41)

Юрій Мосенкіс

Мова Трипільської культури: сучасний стан дослідження

Анотація: У статті розглядається проблема мови Трипільської культури та наявності писемності у трипільського населення..

Основний акцент сконцентрований на сучасному стані дослідження проблеми.

Ключові слова: Трипільська культура, мова трипільської культури, сучасний стан вивчення трипільської культури..

У V–III тисячоліттях до н. е. на території України, Молдови, Румунії процвітала трипільська культура з оригінальною мальованою керамікою, будівництвом (зокрема, двоповерховими і навіть триповерховими житлами), протомістами площею в кілька сотень гектарів, своєрідною міфологією, центральними образами якої були богиня-мати (як символ материнства і земної родючості), бик (як символ сили, родючості, неба і небесних явищ) і змія (як символ вічності, вічного руху). Назва цієї культури (як і інших археологічних культур) у науковій літературі зазвичай пишеться з малої літери, оскільки йдеться про певний культурний тип, що має власні визначальні особливості. Першовідкривач трипільської культури як комплексу своєрідних пам'яток – визначний український археолог В.В.Хвойка (1850–1914).

Одразу після майже одночасного відкриття в кінці XIX століття трипільської культури України й егейської культури Балканського півострова й островів Егейського моря була помічена їх значна близькість, спорідненість. Деякі дослідники (наприклад, професор Харківського університету Є.Г.Кагаров) навіть писали про давнє існування єдиного культурного простору від Криту до Києва (значно правильніше сказати – від Києва до Криту!). А саму трипільську культуру деякі вчені називають києвотрипільською, оскільки перші її пам'ятки виявлені саме в Києві, а вже потім – у районі села Трипілля. Дослідники ще на початку XX століття звернули увагу і на те, низка культурних проявів, віднесених до трипільської культури, з'явилася в Україні раніше, ніж на Балканах. Цю сенсаційну тезу, вперше висловлену в 1905 році Е.Р. фон Штерном, підтримали такі визначні вчені, як Ф.К.Вовк, М.С.Грушевський та ін. [1].

У слов'янських мовах виявляється значний шар слів невідомого походження, котрий не знаходить відповідників у споріднених (індоевропейських) мовах – германських, романських, індійських, іранських тощо. У давньогрецькій мові так само виявляється потужний шар слів невідомого походження без паралелей в інших споріднених мовах. Вважається, що ці загадкові грецькі слова успадковані з тих мов, якими говорили носії давньобалканської (егейської) культури. Логічно можемо припустити, що у слов'янських мовах не пояснені наукою слова успадковані з мови трипільської культури – особливо з огляду на те, що Правобережна Україна, де була поширена трипільська культура, пізніше була територією розповсюдження праслов'янської мови.

Найважливіше те, що непояснені слова праслов'янської й грецької мов не лише значною мірою збігаються, а й відповідають матеріальним свідченням трипільської й давньобалканської культур. Так,

наприклад, археологи неодноразово відзначали помітну близькість проявів культу богині-матері й культу бика в трипільській і давньобалканській культурах. І це яскраво підтверджується мовними свідченнями: о'я давньослов'янської язичницької богині *Купала* відповідає імені давньобалканської богині-матері *Кубеле* (Кібела), тоді як праслов'янська назва вола *volъ* (без відповідників у споріднених – індоєвропейських – мовах) точно відповідає до шумерськ назві бика *bolinthos* (корінь *bol-*). Кількість подібних прикладів досить значна. Маємо всі підстави вважати, що праслов'янська мова засвоїла (ввібрала в себе) давню мову трипільської культури так само, як давньогрецька – мову егейської (давньобалканської) культури.[4].

Мовознавство підтверджує давню археологічну теорію (сформульовану ще в 1930-х роках відомим українським археологом і культурологом В. М. Щербаківським і підтриману іншими українськими вченими) про передісторичне нашарування в Україні кочових племен індоєвропейців на до шумерські землеробські племена носіїв трипільської культури.

З великою вірогідністю можна твердити, що слов'янські мови успадкували з мови трипільської культури такі слова, як *батько, борвій, вирій, віл, голуб, горіх, горох, жито, іскра, кермо, кібець, кінь, кобила, колиба, крісло, ліс, малина, меч, мідь, могила, олово, печать, равлик, свинець, срібло, співати, теля, тиква, хліб* та ін., а також імена язичницьких божеств – *Купала, Лада, Марена* тощо. Перехід переважної більшості названих слів із мови трипільської культури в праслов'янську пояснюється культово-міфологічними причинами.

Однак при дослідженні сучасних відображень мови трипільської культури особлива увага має приділена саме українській мові, яка єдина з усіх слов'янських мов поширена на тій самій території, на якій колись була розповсюджена трипільська культура. Спеціальне мовознавче дослідження дозволяє виявити, що саме в українській мові збереглося найбільше рис, успадкованих із мови трипільської культури[4].

Як відомо, праслов'янська мова (що існувала приблизно з початку II тисячоліття до н. е. до середини I тисячоліття н. е.) відрізнялася від інших споріднених (індоєвропейських) мов тим, що в ній усі склади стали відкритими, діяла тенденція до рівномірного чергування голосних і приголосних. У цьому слушно вбачають дію якоїсь іншої мови, що мала саме таку структуру. Це цілком могла бути саме мова трипільської культури. Не випадково названі вище слова, для яких припускається трипільське походження, мають те саме рівномірне чергування голосних і приголосних: *кобила, Купала* тощо. Така сама мовна особливість спостерігається в найдавніших мовах тих територій, культури яких були так чи інакше пов'язані з трипільською – це найдавніші мовні шари Греції, Малої Азії (сучасної Туреччини), Месопотамії (сучасного Іраку)[2].

Серед сучасних слов'янських мов тяжіння до рівномірного чергування голосних і приголосних найяскравіше спостерігається в українській мові. Це численні милозвучні чергування типу *у / в, і / й, з / зі / із* тощо. Вірогідно, такі явища української мови мотивовані причинами, подібними до тих, які викликали відкриття складів праслов'янської мови. Це могла бути дія мови носіїв трипільської культури. Таким чином, ми можемо говорити про трипільське походження звукових явищ, усвідомлюваних як милозвучність української мови[4].

Дослідники підкреслюють, що землеробське населення не занає значних переміщень. З іншого боку, вимовні звички можуть не лише тривалий час зберігатись, а й регенеруватись, відтворюватись після певних періодів прихованого чи слабо вираженого існування. Так, у сучасному тосканському діалекті італійської мови, поширеному на території, де раніше мешкали етруски, засвідчені риси етрусської мови. В інших романських мовах так само засвідчені явища, успадковані з до шумерської мов цих територій. Як романські мови, утворені від латинської, містять риси попередніх мов тих місцевостей, так і українська мова, утворена від праслов'янської, містить риси попередньої мови української території – мови трипільської культури.

Тісні зв'язки трипільської культури з давньою культурою Балкан підтверджуються дослідженням власних назв, передусім давніх назв річок. Найяскравіший приклад – українська річка Лета, назва якої знаходить виразні паралелі на острові Крит і на інших давньогрецьких землях, а також у грецькій міфології[2].

Давні зв'язки трипільської культури з культурами Кавказу (передусім у галузі металургії) знаходять яскраві відбиття в назвах українських річок – на їх берегах, як давно припускають археологи, могли селитися групи кавказьких металургів. Так, назва *Хорол-річка* не знайшла задовільного пояснення, але має виразну паралель у Грузії, де відома річка *Q'orolis-c'q'ali* – дослівно “Хорольська річка”. З грузинською та близько спорідненими з нею мовами пов'язані також назви українських річок *Ворскла, Інгул, Мгар, Роставиця, Скаронинка* та ін. Трипільсько-кавказькі зв'язки відображені й у назвах металів, технології обробки яких і в Україну, і в Грецію приходили з Кавказу. Так, і праслов'янське слово **дош* “мідь”, і давньогрецьке *metallon* “метал” досі не були задовільно пояснені з точки зору їх походження. Однак в основі обох слів, найвірогідніше, – грузинське *mčedeli* “коваль”, котре зазнало звукового спрощення (як і інші грузинські слова при запозиченні в грузинську мову – наприклад, річка *Кура* по-грузинськи називається *Mtkvare*)[4].

Варті окремого розгляду різні групи трипільських слів. Так, українське слово *хліб* має паралелі як в інших слов'янських, так і в германських мовах. Походження цієї назви досі не з'ясоване. Однак варто згадати грузинське слово *xali* “смажене зерно”. У сучасній грузинській воно не має форми множини, але якби така форма існувала (а вона цілком могла існувати раніше), то мала б вигляд **xlebi*. Невідоме й походження українського слова *ячмінь* разом із його відповідниками в інших слов'янських мовах. Але у сванській мові (спорідненій із грузинською й дуже архаїчною) ця зернова культура називається *чимін*, що точно відповідає слов'янській назві (у грузинській мові назва інша). Слід зважати на те, що сванська мова серед кавказьких вважається особливо архаїчною. А початковий елемент слов'янської назви *я-чмінь* (давніше з носовим звуком і з дифтонгом на місці “ятя”) – *єн-чмієнь* – походить від знахідного відмінка множини *єн* займенника зі значенням “той” (того самого займенника, який утворював довгі форми прикметників від коротких: *добр* – *добрий* тощо). Отже, назва ячменю в українській та інших слов'янських мовах походить від сполучення слів “ті ячмені” у знахідному відмінку (у називному відмінку ця назва не вживалася: підметом з точки зору давнього мислення міг виступати тільки суб'єкт). Нарешті, слово *жито* у слов'янських мовах не пов'язане з дієсловом *жити*, як іноді гадають (якби такий зв'язок існував, то цим словом позначалися б різні види харчу, а не лише певний вид зерна). Воно має багато інших паралелей у давніх мовах Середземномор'я й Кавказу. Особливу увагу варто звернути на його близькість із грецьким *sitos* – з огляду на повідомлення античних авторів про постачання хліба зі Скіфії на Балкани. до шумерської походження названого грецького слова може свідчити також про можливий зв'язок його з егейською культурою, спорідненою з трипільською; слово має майже точний відповідник і в давньоєгипетській мові. Отже, трипільське хліборобство за мовними свідченнями виявляє широкі й дуже давні зв'язки України з Балканами, Єгиптом і Кавказом[3].

Ще важливіший аналіз державотворчої термінології. Українське слово *батько* (також *батуньо*, *батонько* тощо) походить від праслов'янського **bata*, для якого реконструюються значення “батько, дядько, старший брат, старший, шановний чоловік”. Походження цього слова, незважаючи на численні версії, невідоме. В інших індоєвропейських мовах воно не має відповідників, і дуже вірогідне його о шумерської ське (трипільсько-балканське) походження. Особливу увагу варто звернути на те, що цей термін має не лише біологічне, а й соціальне значення (пор. *Батько-отаман* тощо). У давньогрецькій мові відоме слово *battos* “цар” – не лише до шумерсько походження, а й співвідносне з титулом правителя північного Єгипту *biti*, що існував до об'єднання двох єгипетських царств в одне (таке об'єднання відбулося не пізніше 3000 року до н. е.)[3].

А в грузинській мові маємо слово *batoni* “пан”. Таким чином, найдавніше значення слова *батько* – саме соціальне (очевидно, “старійшина”, “вождь”), а не біологічне. Вождівська традиція, термінологія якої, очевидно, успадкована слов'янськими мовами з мови чи мов трипільсько-балканських культур, була пов'язана з відповідними традиціями найдавнішої Греції, Кавказу, Єгипту. Ще один аргумент на користь цього твердження – слово *крісло*, яке за межами слов'янських мов має паралелі на Кавказі (в грузинській і сванській мовах – на позначення престолу, крісла старійшини) й у Месопотамії (де вважається похідним іще з до шумерської мови IV тис. до н. е., структура котрої, як уже зазначалося, досить близька до структури мови трипільської культури). Культові крісла як археологічні пам'ятки добре відомі і в трипільській культурі, і на Криті, і на давньому Сході.

Отже, мовознавчі дослідження дозволяють упевнено твердити, що **в Україні трипільської доби існувала держава**. Докладніший аналіз трипільської державотворчої термінології в контексті найдавніших традицій Заходу і Сходу передбачається здійснити у книжці “Трипільська держава і Схід”, яка готується до друку[1].

Дуже перспективним видається дослідження того, як саме функціонують слова трипільського походження в українському фольклорі, у творах Тараса Шевченка. Важливо вивчити трипільську мовно-культурну спадщину в язичницькій традиції.

Таким чином, **сучасна українська мова зберігає мовну спадщину Трипілья в трьох своїх сферах – у словниковому складі (десятки слів), у звуковій будові (милосвучність і деякі близькі до неї явища, як приставні приголосні), у масиві власних назв (передусім назв річок)**. Мовознавство дозволяє значно розширити наші уявлення про культурний світ стародавньої України й дійти висновку, що трипільська культура продовжується в сучасній українській мові[4].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Відейко М. Трипільська цивілізація. – Київ, 2003.
- 2.Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений. (III-II тыс. до н.э.), – МИА.,1949, 16.
- 3.Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. – МИА. №84, . – М., 1961.
- 4.Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури.– Київ, 2001.

Язык Трипольської культури: сучасний етап дослідження

Анотація: В статті розглядається проблема мови Трипольської культури та наявності писемності в трипольського населення.

Основний акцент сконцентрований на сучасному стані дослідження проблеми.

Ключові слова: Трипольська культура, мова Трипольської культури, сучасний стан дослідження проблеми.

Yuriy Mosenkis

Language of Trypil culture: contemporary state of investigation

Annotation: Article deals with the problem of language of Trypil culture and availability of the written language among Trypil population.

The main emphasis was laid on contemporary state of investigation.

Key-words: Trypil culture, language of Trypil culture, contemporary state of Trypil culture's investigation.

УДК 811

Леонід Токар

Мова в самопізнанні й самотворенні народу

Анотація: Стаття присвячена осмисленню ролі мови в цілісній системі самопізнання й самотворення українського народу.

Розглядається інтегративний характер мовного компоненту людського буття і, зокрема, особливості його прояву в таких важливих сферах як: економіка, політика, культура.

Ключові слова: Україна, мова, народ, етнос, етносоціальний, націоналізм, денаціоналізація, самовдосконалення народу.

Приводом для роздумів у названій темі стало зовсім не риторичне запитання мешканця м. Павлограда О.Малакова, яке він сформулював на сторінках тижневика "2000": "Чи може росіянин бути патріотом України?"

Даючи ствердну відповідь, автор, тим не менш, своєрідно побачив складники українського патріотизму. Принаймні, українській мові, як уособленню єдності й цілісності спільноти та держави, місця серед них не знайшлося. В його інтерпретації мова постала як щось таке, що перебуває поза сутністю людини й спільноти. І тому для нього не зрозуміло (хочеться вірити, що сказано те щиро), навіщо шахтареві – громадянину України ще й знання української. Він знає російську – і того досить. В якості ж аргументів власного переконання посиляється на те, що суттєвої різниці між тим, що росіянин говорить "шахта", а українець "копальня", або, відповідно, росіянин — "конвеєр", а українець "стрічка" — немає. "Ми один одного і без перекладача розуміємо і моє недосконале знання української аж ніяк не позначиться на роботі. Я добре справляюсь з відбійним молотком, не порушую правил безпеки..." [4].

І таке ставлення до вивчення та використання української мови етнічними росіянами — громадянами України не є поодиноким. Воно формувалося століттями. І тепер однозначно й не скажеш, чому так сталося: чи то через схожість мов та взаємовпливи історичного минулого в розумінні місії та долі народів; чи то внаслідок русифікаторської імперської політики, віхи якої — Валуєвський циркуляр, Емський указ і ціла низка дезукраїнізаційних постанов радянської доби — перетворилися у своєрідні осикові кілки, які намагалися вбити в тіло української мови та пам'ять народу; чи то через стійкість застарілих світоглядних і мисленевих стереотипів. Зокрема, того, що сформувався на хибній основі, за якою українці бачилися не як окрема нація, а всього лише як регіональне відгалуження російської. Відповідно, й українська мова — трактувалася як місцева говірка з російської. Сьогодні варто підняти будь-яке донесення жандармського управління з України початку ХХ ст. — і, серед іншого, там неодмінно промайне й означення української мови не інакше, як "так звана українська мова". Упродовж понад століття українська мова не мала можливості вдосконалення на ниві шкільництва, преси, науки, культури, вільного громадянського та суспільно-політичного життя. Саме її вживання уже викликало не абиякі підозри та недовіру. До того ж, починаючи з ХІХ ст. і до сьогодні, настійно проводиться ідея єдності слов'янських народів, і в цьому випадку російська мова завжди бачилася не інакше, як основа такої єдності, а згодом — як "мова

міжнародного спілкування”. Відповідно і в майбутньому вона ще має «послужити справі». Тож чи є потреба перенавчатися? Не дивно, що й сьогодні, йдучи вулицями Києва та інших міст, ми непримінно настовхнемося на добре вмонтовані борди та стенди з передвиборними закликами блоку “Не так!”, Партії регіонів, партії “Союз”, ПСПУ та ін., які пропонують однозначне вирішення мовної проблеми в Україні на користь російської мови. При цьому ідею статусу російської мови свідомо вписують у контекст інших політичних проблем, щодо яких уже склалася певна суспільна думка: “НАТО — нет!”, “Русский язык — да!”, “ЕЭП — да!” і т.п.

Та найбільш далекосяжні наміри з подальшим утвердженням російської мови у мовному просторі України сьогодні бачимо в Криму. Про це відверто і без будь-яких сумнівів заявив народний депутат України, лідер партії “Союз” Л. Мирський. На його думку, Кримська Автономія зобов’язана (!) повернути собі повноваження, яких позбавлена у 1998 р. з прийняттям Конституції. **Ідея АРК має стати не формальним святом, а перехідною датою в історії півострова. Найбільш простим виходом тут, на його думку, було б “надання автономії права на самовизначення” (!)** [7,с.65-70]. І, здається, саме тут і “зарита собака”. Це підтверджують і передвиборні рекламні ролики об’єднання. В них виборцям однозначно рекомендується замінити тезу “Думай по-українськи” — тезою “Думай про Союз”. І цей останній мислиться вже не як внутрішньо-політичне, а як міждержавне об’єднання.

Але то все — мрії та сподівання більш широкого плану, які відірвані від реальностей сьогодення. Світова ж мовна реальність тепер така, що ми не знайдемо ні одного українця, серед тих, що проживають (саме проживають, а не на заробітках) в інших країнах світу — Канаді, США, Франції, Німеччині, Бразилії, Австралії, Аргентині, Польщі та й у тій же Росії (тепер їх розкидано по світу понад 20 млн. чол.), який би не знав мови країни, громадянином якої він є. Та й у найбільших українських діаспорах будь-то Канади, США чи Далекого Сходу Росії для українства ніколи не поставало питання про надання там українській мові державного статусу. І те природно. Бути в спільноті, жити єдиним з нею державним життям не можна інакше, як визнаючи основоположні чинники (в т.ч. і мовні) її існування. В іншому разі мали б погодитись з логікою К.Маркса, який стверджував, що чужою мовою в державі розмовляє або гість, або найманець, або окупант, що нав’язує їй свою мову.

Та це лише одна складова проблеми української мови в сучасній Україні. Інша міститься в нас, корінних українцях, які під впливом русифікаційних процесів так “обрусіли”, що розмови про українську мову тепер уже ніби й ні до чого. І, як наслідок, чуємо і по радіо, і по телебаченню, із вуст журналістів, депутатів, партійних “босів” схожі твердження... Так у передачі “Від першої особи” по радіо “Ера” FM: представник Партії регіонів заявляє “Українці і росіяни — це єдиний народ...” (27.12.2005 р.). Або ж антиукраїнськомовна концепція передається тезою: “Може те й добре (не зрозуміло, правда, для кого?), що ми бачимо і говоримо по різному на Заході й Сході...” В інтерпретації телеведучого 5 каналу українці постають всього лише як люди, що “справно сплачують податки, не йдуть на червоне світло і... не матюкаються». Духовна, мовна, світоглядна, культурна, ментальнісна самотність українського народу, як основа його єдності й суспільного устремління, і в цьому випадку залишаються поза увагою “аналітиків”.

До того ж все має ще й наукове обрамлення. Так представник Інституту соціології НАНУ для атестації мовного стану в Україні на початку 2005 р. не знайшов кращого, як стверджувати, що все те є наслідком “...мудрої без будь-яких лапок політики нашої влади” [2,с.25-28]. І чи не в таких визначеннях та оцінках маємо шукати першопричину сучасного мовного стану в Україні і того факту, що серед певної частини громадян України побутує думка, що для них немає особливого значення, якою мовою вони говорять, пишуть, співають. Головне те, про що вони говорять, пишуть, співають і як будуть діяти. Від чого ж залежить така позиція? Намагання знайти адекватну відповідь обов’язково вкаже нам на два напрямки пошуку відповіді. Один — це зовнішній світ: природа з усіма особливостями її прояву (специфічне довкілля); другий — внутрішній світ людини й спільноти.

Від самого початку в людській сутності чітко проявляються два формотворчі чинники. Один обумовлений природою та формами її прояву, другий — особливостями внутрішнього складу людини й соціального середовища, взаємозв’язками та взаємодією людей і, в першу чергу, у сферах виробничій, етносоціальній, мовній. Ці чинники з’являються і розвиваються разом з людьми. Вони творяться людьми і одночасно творять людей. Вплив їх завжди був, є і буде вирішальним на формування свідомості, моралі, ментальності, способу життєдіяльності людей — тобто тих складових, які в цілісності й творять їхню сутність як таку. І все ж визначальна роль у процесі самопізнання й самотворення людини належить мові й свідомості, хоч постають вони не відразу в “чистому” вигляді. Спочатку — як відтворення звуків, знаків, прикмет, символів та властивостей Природи, а згодом — як відтворення (імітація) звуків, знаків, символів, жестів людей у процесі їх спілкування з найближчим оточенням. Саме вони, ці звуки, знаки, жести, символи й уособлюють первинну мову людей, яка й постає свого роду наріжним каменем формування свідомості. На відміну від тваринного світу, де імітація проявляється як загальний інстинкт, у людей в процесі розвитку вона

все відчутніше наповнюється ідейним змістом, зв'язуючи знаки, жести, символи і т.д. в єдине ціле. Пригадаймо, як це відбувається у людей позбавлених дару мови. Або ті первинні знаки-письмена, які залишили нам стародавні люди.

Значення мови якраз і проявляється в тому, що розвиваючись, вона привносить з собою елемент цілісності, упорядкованості й осмисленої дії в систему звуків, знаків, жестів і т.д. (імітацію). З утвердженням мови твориться певна "влада" над структурою людського мислення, спілкування та дії [6, с.12]. І це логічно: слово, мова узагальнюють і від самого початку виражають в сутності тільки загальне [10,с.157-174]. Внаслідок цього мова, свідомість та поведінка людей постають: **по-перше**, як органічно єдині явища; **по-друге**, як продукт специфічного природного та етносоціального середовища і соціальної дії. Людина говорила і говорить, думала й думає так, а не інакше не тому, що комусь цього захотілося чи, навпаки, не захотілося, а тому, що такими, а не іншими, були умови і характер її буття.

У свій час цю методологічну «конструкцію» в образно-поетичній формі, як здається, досить вдало відтворив Б.Акуджава:

“Каждый пишет, как он слышит,
Каждый слышит, как он дышит,
Как он дышит, так и пишет...”

Слово, думку, дію не можна осмислити за межами їхньої єдності з природним і, відповідно, етносоціальним середовищем. Вони органічно пов'язані з ними. Мова – це не якийсь абстрактний чи суто технологічний засіб комунікації, який сьогодні може бути одним, а завтра іншим. **Вона відтворює суспільну, етнонаціональну сутність людини в певному природо-соціальному середовищі і є одним із визначальних чинників її самореалізації. З мови починається формування свідомості, пізнання світу, самопізнання й самотворення людини.**

На початку людина мала навчитися спілкуватися з Природою (специфічним довкіллям) і з собою подібними і, відповідно, витворити мову власного самоствердження. Так і тільки так твориться і розвивається людська сутність. Це особливо гостро відчули ті, хто побував у кінці січня 2006 р. на вечері-зустрічі в Київському будинку вчителя з молодим поетом Юрієм Титовим. Чудові, ліричні, глибоко патріотичні образи України, рідного міста (юнак родом з Київської Оболоні), близьких і рідних йому людей постали перед слухачами. І все ж, їх не залишало почуття якоїсь невимовної, аж до трагізму туги і водночас величі людського духу, які уособлювала сама постать поета. З перших років свого життя він втратив можливість говорити і рухатись, а також писати власними руками. Єдине, що вселяло в нього віру, єднало з життям родини, країни, народу стало писане слово. У 25 років він видав уже четверту книжку прекрасних віршів.

Тож мова ніколи не була й не може бути сторонньою чи нейтральною у людському бутті. Вона — духовне осереддя, чинник думки, мислення, творення. На цю особливість слова і мови ще у XVIII ст. звертає увагу німецький поет і мислитель Ф.Гельдерлін.

“Багато зазнала людина.
Не одного з Богів назвала,
З того часу, як ми є мовленням
І чуємо одні одних”.

Основою буття людей розумних, вважав Гельдерлін є мовлення, яке відтворює їхнє мислення. Усі різновиди мовлення, в яких проявляється самоусвідомлення народу, його устремління до волі, кращого життя стали провідними для багатьох поетів, письменників, науковців України.

“...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово...”

Ці пристрасні Шевченкові слова найкращим чином передають головну ідею та лейтмотив його художнього слова, усієї творчості поета.

Свого роду філософсько-світоглядну концепцію бачення ролі слова і мови в житті народу, в згуртуванні нації, побудові власної держави залишив нам П.Куліш:

“Отечество собі ґрунтуймо в ріднім слові:
Воно, одно воно від пагуби втече,
Піддержить націю на предківській основі, —
Хитатимуть її політики, вотще;
Переживе воно дурне вбивання мови,
Народам і вікам всю правду прорече” (Із листа до Марусі Вовківни)
“Слово нам верне і силу давнешню і волю...” (“Сум і розвага”)

“Все прах земний, тільки діло і слово наше праведне останеться на віки... Спасеніє нашого краю – в нашому слові. Слово земляка укаже землякові і виявиться сила общественна, котрої тепер немає, явиться воля і дума єдина!” (Із листа до Галагана).

Глибина і логіка Кулішевого бачення стають особливо зрозумілими в контексті подальших досліджень відомих українських педагогів і мовознавців таких, як: К.Ушинський, П.Житецький, О.Потебня, А.Кримський, Л.Булаховський, В.Русанівський, А. Білецький, С.Єрмоленко, П.Кононенко та ін.

К.Ушинський був чи не першим з тих, хто вважав, що мову необхідно досліджувати і вивчати не тільки як інструмент добування знання, пізнання істини та спілкування, а, в першу чергу, як універсальний засіб самопізнання й самотворення народу. “Мова народу, – писав він, – кращий, що ніколи не в’яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається за межами історії. У мові одухотворюється весь народ, вся його батьківщина, – в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворой батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів... Мова найважливіший, найбагатший і найміцніший зв’язок, що з’єднує віджилі, живущі покоління народу в одне велике історичне живе ціле. І тому, коли зникає народна мова – народу нема більше!...” [10, с.70].

У подальшій оптимізації концепції і теорії української мови як явища етнонаціонального особливо значимим постає доробок О.Потебні. У своїх працях “Язык и народность”, “О национализме”, “Проблема денационализации” та ін. він науково довів, що народність і мова — поняття не просто синонімічні, а що одне без іншого не може існувати, що неодмінною умовою творення нації як цілого є єдність її мови. Мова, за Потебнею, “є не тільки одна із стихій народності, а й найбільш досконала її подоба” [8,с.7]. Відповідно, денационалізація починається там, де принижується значення мови, де течією справ створюються несприятливі умови існування, які впливають з розумової підлеглості. “У подібному зламі неминуще на місці витіснених форм свідомості запанує мерзота спустошеності і посідає місце до того часу, поки переможена мова не стане своєю і водночас не пристосується до нового народу”.

Особливо актуальними для українського сьогодення постають думки О.Потебні щодо причин денационалізації, яку він бачив як моральну хворобу суспільства. Починається ж ця хвороба, на його думку, з **дурного виховання, невідповідного користування наявними засобами сприйняття, засвоєння і впливу, з послаблення енергії думки, мерзоти духовного запустіння на місці витіснених форм свідомості, з послаблення зв’язків з підростаючим поколінням, які підміняються, головним чином, зв’язками з чужим; з дезорганізації суспільства, аморальності й підлості.** “Навіть коли пригноблювачі досить близькі до пригноблюваних, а останні не позбавляються насиллям майна і не обертаються в рабство..., денационалізація все таки веде до економічної й розумової залежності і стає джерелом страждань” [8,с. 7].

Науково виваженими, світоглядно узагальнюючими постають думки про мову П. Кононенка і в його художній творчості, і в наукових дослідженнях. Зокрема, у монографії “Феномен української мови...”, написаній разом з Т. Кононенком, читаємо: “Рідна мова з’єднувала людину з родом, природою, історією, вірою, філософією, мистецтвом, з його родинними, обрядовими, календарними, дружинними (військовими) піснями й діями. Тому мова носила універсально-сакральний характер і зміст. Вона була феноменом і реально-життєвим, і космічним; і витвором та творцем людей... А також формою та суттю ідентифікації не лише особової, етнонаціональної, а й вселюдської... І коли місце рідної мови заступила іноземна, в державному житті це спричинило кризу відчуження церковної, а далі й світської еліти від всього народу. Маса й інтелігенція та урядуючі сфери стали жити різними орієнтаціями й інтересами. Мозок і серце стали дисгармонійними до свого тіла. Замаючи криза летальності для всього організму” [3,с. 25,с.28].

Коли в такому контексті ми будемо шукати відповідь на питання: що складає основу сутності людини, її поведінки, то серед іншого, неодмінно назвемо: її здатність до формування світогляду, до мислення, пізнання законів природи, до дій у відповідності з їх вимогами; творення такого важливого супутника розуму як мораль і організація людського буття за її законами та нормами; творення культури (матеріальної і духовної); відчуття й творення прекрасного і не лише у вигляді письменства та мистецтва, а й високоморальних вчинків, людської доброти і любові; розуміння єдності людських інтересів, їх ієрархії тощо. Та уявімо собі хоч на хвилинку, як би все це могло відбутися, коли б людина не володіла даром мови і не формувала, відповідно, у кожній із сфер свого буття системи світоглядних, моральних, психологічних, ментальнісних установок? І чи можна було б тоді говорити про те, що ми називаємо тепер загальнолюдськими цінностями? **Мова не тільки виокремлює людей, а і єднає їх, формуючи світогляд, думку, душу, духовність і творчу потугу. Мова — це і стиль, і характер мислення, це і спосіб життєдіяльності людей.**

То що ж для людини є мова і чи має значення, якою мовою вона говорить?

На жаль, в незалежній Україні мало приділяється уваги розвитку та вивченню української мови. І до цього часу в нас не перекладено (з російської) та не перевидано найширшим тиражем зібрання праць К.Ушинського, О.Потебні та інших відомих мовознавців і педагогів — своєрідної антології української мови, хоча весь час ведуться дискусії про роль і місце української мови у суспільному і державному житті, про двомовність, про надання російській мові державного статусу, про економічну та фінансову “невиправданість” одномовності для України і тому подібне.

Невиправданим бачиться той факт, що українська мова часто ігнорується, в ряді східних регіонів, у Криму та й у самому Києві. Все помітніше вона поступається мові російській не лише в побуті, мистецтві, а й на державному рівні.

Ось лише два найближчих за часом факти. 11 лютого 2006 р. під час презентації продукції парфумерної фірми “Оріфлейм” (у Києві) туди завітали і три іноземні студентки-китайки, які навчаються в Національному університеті ім. Т.Шевченка. Тут вони за 2 роки (!) вивчили українську мову і досить досконало нею володіють. Під час спілкування з працівниками фірми вони користувались пристойною літературною українською мовою. Але ніхто з працівників фірми не міг (чи не хотів) відповідати їм українською, працівники розмовляли тільки російською мовою. До речі, на презентаціях пропонуються реклама, каталоги, видані тільки російською мовою. Як розповіли китайки, в столиці незалежної України вони вже неодноразово зустрічалися з такого роду фактами.

У 2006 р. громадськість стала свідком ще одного, тепер уже зовсім ганебного явища, — переслідування «російськомовного українця», мешканця Донецька тільки за те, що він вирішив заговорити на виробництві своєю рідною українською мовою [9, с.70]. Те, що сталося на Донецькому міськмолкозаводі № 2, можна розглядати як спробу дискримінації та приниження гідності не лише окремої людини — громадянина України Ю.Литвина, а й гідності нації, українського народу. Бо, коли на прохідній вивішують попередження: “Разговаривать на территории на украинском языке запрещается”, коли в змінному журналі проти відмітки українською мовою про особливості технологічного процесу начальник робить приписку: “Что это за порнография в журнале?”; коли заяву про відпустку працівника не підписують тільки тому, що вона написана українською, то далі “дбати” про утвердження статусу російської мови, якось уже й ні до чого. Бо в цьому випадку ні української мови, ні народу, ні держави Україна уже й не видно, принаймні, на означеній території. Один із “когорт” сучасних шоу-бізнесменів на радіо “Ера” домовився до того, що мелодійну українську мову оголосив мовою “конкурентно неспроможною” в сучасному світі. Отже, з одного боку, практично по всіх лініях дотичності: бізнес, політика, освіта, культура, засоби масової інформації, видавнича справа тиск на українську мову посилюється, а з іншого — мало що робиться по її утвердженню як мови загальнонаціональної, державної. Більше того, під прикриттям дискусій, все відчутнішою стає іномовна експансія та послаблюються позиції української мови.

Нечіткість і пасивність української держави у проведенні національної мовної політики помітно активізували позиції противників української мови в Україні, особливо в Донбасі, Криму та на Харківщині. Саме тут мовне питання все частіше використовується як свого роду розмінна монета в реалізації політичних, економічних і регіональних амбіцій місцевих політико-олігархічних структур, які все роблять для того, щоб позиції російської мови посилювалися. Звернемося до фактів, взятих з опитування, яке свого часу провели газети “Жизнь Луганська” і “Наша газета”. Коли в 1991 р. 16,4% опитуваних вважали, що в Донецькому краї живуть переважно українці і тільки біля 10% було тих, що вважали, що тут живуть переважно росіяни, то вже у 1996 р. думки суттєво змінилися: тих, хто вважав, що в Донбасі проживають переважно українці, лишилося тільки 10%, а кількість тих, котрі вважали, що “тут проживають переважно росіяни і представники інших народів, що “обрусили”, зросло до 31,9 %” [1, с.13].

Чому тут домінують такі тенденції? Серед причин багато хто, в першу чергу, називає досить значний процент етнічних росіян та представників інших народів. Але, на нашу думку, визначальною причиною є державна мовна політика, через яку в краї фактично ігнорується українська мова, особливо **в системі освіти та засобах масової інформації**.

І хоча цифрові дані про розвиток освіти тут ніби вказують на певне зростання числа дошкільних та шкільних закладів з українською мовою навчання (аж понад 50%), але це тільки в цифровому еквіваленті. Реальних же зрушень не відбувається, що і підтвердив останній перепис. У системі вищої освіти, виробництва, управління, державного життя тут все залишається, як і раніше, якщо не сказати гірше. І наприкінці 2003 р. мер Донецька О.Лук’яненко офіційно заявляв, що “навчальні заклади Донбасу не готові до повного переходу на україномовне навчання” і що спроба зробити це стане «просто черговою профанацією» [5, с.12]. Таким однозначним був його коментар з приводу заяви тодішнього міністра освіти і науки України про перехід усіх навчальних закладів краю на україномовне навчання. Будь-яких змін з того часу тут так і не відбулося та й не могло відбутися, бо це суперечило б діям “генератора” освітньої крайової політики – партії регіонів, яка надання російській мові статусу державної проголосила одним з головних

аргументів своєї політичної програми. Але це, як виявляється, — лише початок. Напередодні виборів з'явилась така одіозна політична сила, як партія прибічників політики Путіна (??). Де, коли, в якій країні ще могло таке трапитися, щоб діяла політична сила, яка б відстоювала ідеологію і політику іншої держави та її президента. Прецедент, як говориться, для книги Гіннеса... І чи не в цьому, в першу чергу, необхідно шукати причини, які й сьогодні стоять на шляху реалізації президентської тези: “Думай по-українськи!” Але як це може відбутися, коли говориш, пишеш, читаєш і, відповідно, мислиш та дієш за логікою іншої мови?

І, як здається, цілком виправданим був докір, що прозвучав на VI Міжнародному конгресі українців (Донецьк), у виступі проф. О.Білецького, який стверджував, що “інформаційний простір Східної України... не контролюється Києвом”, що найбільшим попитом на Донбасі все ще користуються московські радіо- і телеканали. Тож і складається враження, що не тільки керівництво регіону, а й центральна влада в Україні до цього часу мало що зробили, щоб ЗМІ тут подавали загальноукраїнську інформацію і, зокрема, таку, яка цікавила б населення регіону і була українською не тільки за формою, а й за змістом.

Про тенденційну спрямованість інформаційних структур у їх мовно-політичній зорієнтованості свідчать і такі дані: із 900 зареєстрованих видань Донецької області тільки 18 видані українською мовою і лише одна обласна газета “Донеччина”. В той час 666 видань друкуються російською мовою. Не кращі справи і з телерадіопередачами. Тільки 45 % ефірного часу відводиться для передач державною мовою, а 55 % – російськомовні [1, с.15]. Але й передачі українською дуже умовно можна вважати українськими по суті. Бо, як це не прикро, саме ЗМІ області доклали немало зусиль у підігріванні сепаратистських та федералістських настроїв на минулих президентських виборах та й нині події і факти подають тільки в певному соціополітичному контексті.

Подібну картину бачимо й на Харківщині, де україномовні видання застигли на рівні 5 відсотків. Особливо ж гостра ситуація склалася тепер у Криму, зокрема Севастополі і Симферополі. Ще у 2005 році представники Севастополя заявляли на телебаченні, що введення української мови в систему освіти тут “не на часі”.

Формула “не на часі”, яку тепер так полюбляють вживати управлінці Донецька та Криму, не має ніяких інших аргументів, крім аргументів політичних. Та реально вони, скоріше, заперечують, ніж підтверджують винайдену формулу протидії. Ще не так давно в Симферополі особливо гостро точилися дискусії з приводу доцільності відкриття першої в місті української гімназії. Противники всіяко переконували, що справа у переважно російськомовному Симферополі безнадійна: не той контингент дітей. Але вже два роки гімназія працює з серйозним перевантаженням. Дітей привели сюди не тільки “російськомовні українці”, а й етнічні росіяни, татари й представники інших меншин. Заклад уже сьогодні став одним із кращих не тільки в Симферополі, а й в усій автономії. Тож справа скоріше в бажанні та конкретній роботі по переведенню освіти Криму, як й інших регіонів, на україномовне навчання. І все ж проблема української освіти не тільки в мові навчання, періодики, газет, теле- і радіомовлення, а, перш за все, у змісті й дусі, які завжди мають бути змістом і духом єдиної спільноти, єдиної української держави. Чи так є сьогодні в Україні? На жаль, не скрізь. Перебуваючи у грудні 2005 р. в Криму і знайомлячись із життям регіону, я, зокрема, звернув увагу на передачу “Куранты”. Починаючи від заставки, де був зображений Кремль, Червона площа Москви, і до змісту, духу, політичного спрямування, передача відтворювала ідеологію, політику і навіть побут іншої спільноти, іншої держави. Мова, звичайно, була російською. Без неї, не можна було б усвідомити ні мети, ні змісту, ні характеру зовнішньої політики російської держави, побачити основні напрямки її прояву щодо України.

Тож гострота мовного питання в Україні визначається не тільки і не стільки суто філологічним його аспектом, а головне тим, що саме з мови починається конструктивна і деструктивна дія різних чинників у спільноті. Мова як своєрідний першопроходець прокладає шлях до людської душі чи, навпаки, закриває його. І не дивно, що тепер, в умовах наростаючої глобалізації, в національних державах починає діяти — тенденція, спрямована до захисту свого етнокультурного і мовного простору. З цією метою вже прийняті і діють спеціальні закони в Англії, Франції, Російській Федерації та інших країнах. Якщо французи, захищаючи свій мовний простір, приймають спеціальну ухвалу навіть з приводу того, щоб дати французьке ім'я універсальному інтернет-знаку, так званій “собачці”, то в нашому користуванні не тільки «собачка», а й сам Інтернет ще повністю іншомовний. І він, як бурхливий потік у тиху заводь, несе із собою все, що трапилося по дорозі. За останнє десятиліття українська мова настільки засмічена різного роду іншомовними виразами, фразами, термінами, що в ній почали руйнуватися звичні, історично усталені мовні форми, а від так і характер та логіка мислення. Небачені раніше запозичення іншомовних слів (переважно з англійської), переікшення їх на український лад завдає величезної шкоди мовному вихованню, творить, у першу чергу серед молоді, свого роду жаргон, а точніше англо-українську тарабарщину, яка відірвана від розуму, почуттів, внутрішнього світу людини. Чого тільки, крім “гамбургерів”, “чізбургерів”, “фіш маків”, за цей час ми не “проковтнули”? І “промоторів”, і “брокерів”, і “дилерів”, і “креативщиків”, і “кілерів” і ще безліч чого, що перетворюється у

свого роду снігову кулю, яка невблаганно несеться і творить реальну загрозу не тільки зникненню з лиця цивілізації ще однієї мови – української, а й самотнього народу.

І, якщо нас дійсно хвилює доля України та її народу і не тільки в контексті певного історичного періоду чи певної галузі буття (економіки, політики, культури тощо), маємо звернутися до витоків, основоположних чинників творення та самореалізації народу. А такими, в першу чергу, є національна ідея як уособлення специфіки прояву життя розумного в певному часі і просторі і мова як інтегруючий і визначальний чинник самопізнання й самовдосконалення народу.

Тож, **перше**, що маємо зробити, це усвідомити на всіх рівнях, сутність і значення мови свого народу як висхідного чинника його виникнення, розвитку і самореалізації; **друге** – створити необхідні умови для її постійного застосування на вирішальних напрямках буття: у побуті, господарюванні, культурі, засобах масової інформації, навчанні й освіті, управлінні, державному й громадянському житті; **третє** — виробити розуміння і здатність всіляко оберігати і захищати мову народу від зовнішніх і внутрішніх деструктивних дій (в тому числі й силою закону), пам'ятаючи, що особливості і стан розвитку мови визначають рівень свідомості та творчої потуги народу.

Може виникнути запитання, як це має відбуватися? Відповідь може бути лише одна: глобальний характер проблеми потребує глобального вирішення, а саме: на особистісному і побутовому рівнях; на рівні спільноти та її громадянських структур і, на кінець, на рівні держави. У кожному з них має бути невідкладно розроблена зрозуміла і чітка програма дій. До її підготовки і реалізації мають бути залучені науковці, педагоги, політики, державні діячі та найширша громадськість України.

Список використаних джерел та літератури:

1. "Грані плюс" 20–26 квітня, 2005 р.
2. Кононенко П., Кононенко Т. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. — К., 1999.
3. Малаков О. Может ли русский быть патриотом Украины? // 2000, 16–22, I – 2004.
4. Мер Донецька і "профанація" // Вечірні вісті. — 2003.
5. Мід Д.М. Дух, самість і суспільство. — К., 2000.
6. На лінії фронту // День. — 2006. — 21 січня.
7. Потебня О. Мова, нація, денационалізація: статті і фрагменти. — Нью-Йорк, 1992.
8. "Україна молода", 8 лютого, 2006 р.
9. Ушинський К. Рідна мова // Розумне, добре, вічне. — К., 1989.
10. Фейербах Л. Основные положения философии будущего. Избр. филос. произв. — М., 1955. Т. I.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2007р.

Леонід Токар

Язык в самосознании и творении народа

Аннотация: Стаття посвящена осмыслению языка и его роли в самосознании украинского народа.

Основной акцент концентрируется на языковой роли в жизни народа и в частности его проявления в таких сферах жизни как экономика, политика, культура.

Ключові слова: Украина, язык, народ, этнос, этносоциальный, национализм, ненационализация, досконализация народа.

Leonid Tokar

The language in creation nation

Annotation: In this article we can see the power of Ukrainian language in the souls of Ukrainians. It is connected with economic, politic and culture's spheres in Ukrainian life.

Key words: Ukraine, language, nation, ethnos, nationality.

До питання про писемну ідентифікацію трипільської таблички з с. Лишнівки на Волині

Анотація: *Стаття розглядає питання про існування писемності у народі трипільської культури. Одним із фактів, який підтверджує цю гіпотезу є глиняна табличка з с. Лишнівка Волинської області епохи енеоліту з графічними знаками, які нагадують ієрогліфи. Автор приводить аналогії знаків на табличці з писемності шумерів і цивілізацій Східного Середземномор'я.*

Ключові слова: *Письмо, ієрогліфи, піктограми, діаграми, трипільська культура.*

Останнім часом значно зріс інтерес до питання про походження та розвиток писемності на теренах України. Існує досить велика кількість непрочитаних знаків та написів різних часових відтинків та різних археологічних культур, до яких традиційно ставились з осторогою і осмислення яких стало можливим тільки після кардинальних змін в парадигмі історичної науки. Питання про писемність у трипільській культурі зачіпали вчені та аматори, але, хоча напрацьовано досить багато [6], схоже, що вирішене воно буде вже наступними поколіннями.

Адже, наприклад, майже 40 років знадобилося, щоб нарешті осмислити всю грандіозність відкриття трипільських протоміст в Черкаській області, подібних яким не знає жодна цивілізація світу. Наші безмежні степи ховають густу сітку величезних центральних та менших поселень, як правило овальної форми, з рештками двох-або трьохповерхових будинків, та радіальною системою вулиць. Природно було б очікувати у містах з розвинутою інфраструктурою таких же розвинених соціальних відносин і як наслідок розвинутої писемності. Як зазначає М. Відейко у своїй монографії “Трипільська цивілізація”, трипільці підійшли впритул і зупинилися на порозі винайдення письма, або навіть „перебували на початковій стадії виникнення ієрогліфів” [1].

Перш ніж торкнутися питання про ідентифікацію глиняної таблички з с. Лишнівки на Волині, слід зупинитися на основних моментах феномену писемності.

Що можна вважати писемністю. Функції письма, на відміну від мовлення, вужчі. В ранніх суспільствах письмо служить для передачі повідомлення на якусь відстань, для господарського обліку, або для культово-релігійних цілей. В Єгипті та Шумері письмо виконувало сакральну та господарчо-прикладну роль. Побутували різні предметні форми закріплення та передачі інформації, на шкірі, на дереві, на уламках посуду, на папірусі, на тканині.

Дослідниця Бессер-Шмідт тридцять років тому здогадалась, що мініатюрні фігурки бичків, пірамідки, кульки та багато іншої дрібної пластики, знайденої в Шумері, не що інше, як початки лічби-письма. Раніше вважали, що це дитячі іграшки або якісь культові предмети. На відкриття її наштовхнула знахідка глиняної булли з відбитками по сирій глині фігурок та самими фігурками, вкладеними до згодом запечатаної булли. Це була інформація, яку передавали разом з довіреним слугою чи управителем, що дублювала “живий товар” – скотину, кількість рабів або підневільних робітників, мірки зерна, лікті тканини, надісланих до храму чи до палацу царя. Таку саму дрібну пластику знаходять і на трипільських поселеннях України.

Традиція опредмеченої лічби. У фольклорному вигляді вона збереглася у арабських народів у легенді про джина, заклятого царем Соломоном і запечатаного у глечик з круглим туловом. Сюжет казки весь час крутиться навколо того, яким чином великий джин поміщається у маленькому глечикі. Підтекст або розгадку цьому якраз і дає стародавня шумерська традиція запечатувати антропоморфні та зооморфні фігурки у круглому глиняному конверті. Клинописні таблички-листи пізніше теж запечатували у глиняні конверти, що свідчить про безперервність близькосхідної традиції.

Психологічний механізм усвідомлення поняття числа та формування навички рахунку. В давнину його можна порівняти з дитячим. Він передбачає сформованість усного мовлення та сформованість наочно-образного і вербально-логічного мислення для операцій аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. До формального образу числа веде дві сходинки: це 1. розуміння та називання слова, що позначає число і 2. сприймання і втілення графічного зображення цифри. В нашому випадку з фігурками, запечатаними в буллі, цього ще нема, абстрактне мислення ще не розвинулось. Хоча ми вже маємо об'єднання та одночасне сприймання одиниць у межах однієї множини.

Птах, жаба, миша та п'ять стріл. Деякі вчені вважають шумерів індоевропейцями. До цієї ж мовної сім'ї відносяться і скіфи з Північного Причорномор'я, які послали перському царю Дарію, вже не в часи енеоліту, а відносно недавно, у VI ст. до н.е., подібного “опредмеченого” листа: “Якщо ви, перси, не злетите в небо, як птахи, не заристесь в землю, як миші, не сховаєтесь, як жаби в болоті, то загинете від наших стріл !”.

Природно, що ці дари були передані царю не поштучно, а теж у якійсь упаковці – скоріш за все у шкіряному мішку, що символізував *об'єднану множину*.

У Спарті важливі військові повідомлення передавали через *скиталу* – дерев'яну гранчасту палку з намотаним на ній пасом шкіри. На цій смужці були написано повідомлення, прочитати яке міг лише адресат, у якого була така сама палка-близнюк, після чергового намотування на неї шкіри з текстом. [9]

Палки-бирки з зарубками або словами ще 100 років тому використовувались при позиках російськими селянами. Готову бирку розколювали навпіл і одна частина залишалась у боржника, а друга у господаря. Склавши бирку до купи, одержували повний текст. Розламані навпіл амулети, ракушки чи пізніше монети, в давнину служили людям за підтвердження їхньої ідентичності, замість паспорта.

З часів античності збереглося дуже багато персональних перснів-печаток з халцедону чи сердоліку, які притискували до гарячого воску замість підпису, ця традиція тривала і в середні віки.

Найбільш ранніми формами передачі інформації є танок, пісня, мова жестів, міміка, одяг, зачіски, прикраси-амулети і нарешті татуаж. Розфарбування житла та розпис кераміки або архітектура будинку чи поселення несе таке саме смислове навантаження.

Татуювання було дуже розповсюджене у племен на стадії розвитку, близькій до неоліту. У австралійських аборигенів та жителів Полінезії чи Нової Зеландії, ацтеків та інків у Мексиці, рисунки на шкірі мали глибоке комунікативно-смислове значення. Вони вказували на соціальний стан людини, розповідали про його подвиги, родинні стосунки. Середньовічний історик Ібн-Фадлан в тексті “Похорон руса” згадує, що руси були татуювані. В цьому руслі було б цікаво провести порівняльне дослідження татуюваних трипільських статуеток з орнаментом на вазах та модельках жител-храмів, а також в широкому плані порівняти з уже розшифрованими елементами історико-культурного татуювання.

Питання термінології. Писемність – це відповідь суспільства на його соціальні запити, і тільки під таким кутом зору її потрібно розглядати. *Українська історична наука постійно страждає від Едіпового комплексу: ми боїмося назвати словами явище. Яскравий приклад тому – відкриття трипільських протоміст у Черкаській обл. Навіть коли стало ясно, що перед нами дивовижний феномен, якому немає аналогів в історії, потрібно було близько 40 років, щоб про це нарешті заговорили. Причина криється у пострадянській свідомості. Лише коли на сцену вийшло нове покоління, вільне від страхів сталінізми, від жорстких рамок марксизму-ленінізму, у незалежній Україні стало можливим назвати явище. Те ж саме з трипільською писемністю. Що можна вважати за писемність, не виходячи при цьому за рамки науки?*

Символ в графічному знаку	Значення знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку	Символ в письмовому знаку
на Б. & С. Стороні										на Р. & С. Стороні
25	1.1	1.1	2.1	3.1	4.1	5.1	6.1	7.1	8.1	9.1
10	1.2	1.2	2.2	3.2	4.2	5.2	6.2	7.2	8.2	9.2
15	1.3	1.3	2.3	3.3	4.3	5.3	6.3	7.3	8.3	9.3
20	1.4	1.4	2.4	3.4	4.4	5.4	6.4	7.4	8.4	9.4
25	1.5	1.5	2.5	3.5	4.5	5.5	6.5	7.5	8.5	9.5
30	1.6	1.6	2.6	3.6	4.6	5.6	6.6	7.6	8.6	9.6
35	1.7	1.7	2.7	3.7	4.7	5.7	6.7	7.7	8.7	9.7
40	1.8	1.8	2.8	3.8	4.8	5.8	6.8	7.8	8.8	9.8
45	1.9	1.9	2.9	3.9	4.9	5.9	6.9	7.9	8.9	9.9
50	1.10	1.10	2.10	3.10	4.10	5.10	6.10	7.10	8.10	9.10
55	1.11	1.11	2.11	3.11	4.11	5.11	6.11	7.11	8.11	9.11
60	1.12	1.12	2.12	3.12	4.12	5.12	6.12	7.12	8.12	9.12
65	1.13	1.13	2.13	3.13	4.13	5.13	6.13	7.13	8.13	9.13
70	1.14	1.14	2.14	3.14	4.14	5.14	6.14	7.14	8.14	9.14
75	1.15	1.15	2.15	3.15	4.15	5.15	6.15	7.15	8.15	9.15
80	1.16	1.16	2.16	3.16	4.16	5.16	6.16	7.16	8.16	9.16
85	1.17	1.17	2.17	3.17	4.17	5.17	6.17	7.17	8.17	9.17
90	1.18	1.18	2.18	3.18	4.18	5.18	6.18	7.18	8.18	9.18
95	1.19	1.19	2.19	3.19	4.19	5.19	6.19	7.19	8.19	9.19
100	1.20	1.20	2.20	3.20	4.20	5.20	6.20	7.20	8.20	9.20
105	1.21	1.21	2.21	3.21	4.21	5.21	6.21	7.21	8.21	9.21
110	1.22	1.22	2.22	3.22	4.22	5.22	6.22	7.22	8.22	9.22
115	1.23	1.23	2.23	3.23	4.23	5.23	6.23	7.23	8.23	9.23
120	1.24	1.24	2.24	3.24	4.24	5.24	6.24	7.24	8.24	9.24
125	1.25	1.25	2.25	3.25	4.25	5.25	6.25	7.25	8.25	9.25
130	1.26	1.26	2.26	3.26	4.26	5.26	6.26	7.26	8.26	9.26
135	1.27	1.27	2.27	3.27	4.27	5.27	6.27	7.27	8.27	9.27
140	1.28	1.28	2.28	3.28	4.28	5.28	6.28	7.28	8.28	9.28
145	1.29	1.29	2.29	3.29	4.29	5.29	6.29	7.29	8.29	9.29
150	1.30	1.30	2.30	3.30	4.30	5.30	6.30	7.30	8.30	9.30
155	1.31	1.31	2.31	3.31	4.31	5.31	6.31	7.31	8.31	9.31
160	1.32	1.32	2.32	3.32	4.32	5.32	6.32	7.32	8.32	9.32
165	1.33	1.33	2.33	3.33	4.33	5.33	6.33	7.33	8.33	9.33
170	1.34	1.34	2.34	3.34	4.34	5.34	6.34	7.34	8.34	9.34
175	1.35	1.35	2.35	3.35	4.35	5.35	6.35	7.35	8.35	9.35
180	1.36	1.36	2.36	3.36	4.36	5.36	6.36	7.36	8.36	9.36
185	1.37	1.37	2.37	3.37	4.37	5.37	6.37	7.37	8.37	9.37
190	1.38	1.38	2.38	3.38	4.38	5.38	6.38	7.38	8.38	9.38
195	1.39	1.39	2.39	3.39	4.39	5.39	6.39	7.39	8.39	9.39
200	1.40	1.40	2.40	3.40	4.40	5.40	6.40	7.40	8.40	9.40
205	1.41	1.41	2.41	3.41	4.41	5.41	6.41	7.41	8.41	9.41
210	1.42	1.42	2.42	3.42	4.42	5.42	6.42	7.42	8.42	9.42
215	1.43	1.43	2.43	3.43	4.43	5.43	6.43	7.43	8.43	9.43
220	1.44	1.44	2.44	3.44	4.44	5.44	6.44	7.44	8.44	9.44
225	1.45	1.45	2.45	3.45	4.45	5.45	6.45	7.45	8.45	9.45
230	1.46	1.46	2.46	3.46	4.46	5.46	6.46	7.46	8.46	9.46
235	1.47	1.47	2.47	3.47	4.47	5.47	6.47	7.47	8.47	9.47
240	1.48	1.48	2.48	3.48	4.48	5.48	6.48	7.48	8.48	9.48
245	1.49	1.49	2.49	3.49	4.49	5.49	6.49	7.49	8.49	9.49
250	1.50	1.50	2.50	3.50	4.50	5.50	6.50	7.50	8.50	9.50
255	1.51	1.51	2.51	3.51	4.51	5.51	6.51	7.51	8.51	9.51
260	1.52	1.52	2.52	3.52	4.52	5.52	6.52	7.52	8.52	9.52
265	1.53	1.53	2.53	3.53	4.53	5.53	6.53	7.53	8.53	9.53
270	1.54	1.54	2.54	3.54	4.54	5.54	6.54	7.54	8.54	9.54
275	1.55	1.55	2.55	3.55	4.55	5.55	6.55	7.55	8.55	9.55
280	1.56	1.56	2.56	3.56	4.56	5.56	6.56	7.56	8.56	9.56
285	1.57	1.57	2.57	3.57	4.57	5.57	6.57	7.57	8.57	9.57
290	1.58	1.58	2.58	3.58	4.58	5.58	6.58	7.58	8.58	9.58
295	1.59	1.59	2.59	3.59	4.59	5.59	6.59	7.59	8.59	9.59
300	1.60	1.60	2.60	3.60	4.60	5.60	6.60	7.60	8.60	9.60
305	1.61	1.61	2.61	3.61	4.61	5.61	6.61	7.61	8.61	9.61
310	1.62	1.62	2.62	3.62	4.62	5.62	6.62	7.62	8.62	9.62
315	1.63	1.63	2.63	3.63	4.63	5.63	6.63	7.63	8.63	9.63
320	1.64	1.64	2.64	3.64	4.64	5.64	6.64	7.64	8.64	9.64
325	1.65	1.65	2.65	3.65	4.65	5.65	6.65	7.65	8.65	9.65
330	1.66	1.66	2.66	3.66	4.66	5.66	6.66	7.66	8.66	9.66
335	1.67	1.67	2.67	3.67	4.67	5.67	6.67	7.67	8.67	9.67
340	1.68	1.68	2.68	3.68	4.68	5.68	6.68	7.68	8.68	9.68
345	1.69	1.69	2.69	3.69	4.69	5.69	6.69	7.69	8.69	9.69
350	1.70	1.70	2.70	3.70	4.70	5.70	6.70	7.70	8.70	9.70
355	1.71	1.71	2.71	3.71	4.71	5.71	6.71	7.71	8.71	9.71
360	1.72	1.72	2.72	3.72	4.72	5.72	6.72	7.72	8.72	9.72
365	1.73	1.73	2.73	3.73	4.73	5.73	6.73	7.73	8.73	9.73
370	1.74	1.74	2.74	3.74	4.74	5.74	6.74	7.74	8.74	9.74
375	1.75	1.75	2.75	3.75	4.75	5.75	6.75	7.75	8.75	9.75
380	1.76	1.76	2.76	3.76	4.76	5.76	6.76	7.76	8.76	9.76
385	1.77	1.77	2.77	3.77	4.77	5.77	6.77	7.77	8.77	9.77
390	1.78	1.78	2.78	3.78	4.78	5.78	6.78	7.78	8.78	9.78
395	1.79	1.79	2.79	3.79	4.79	5.79	6.79	7.79	8.79	9.79
400	1.80	1.80	2.80	3.80	4.80	5.80	6.80	7.80	8.80	9.80
405	1.81	1.81	2.81	3.81	4.81	5.81	6.81	7.81	8.81	9.81
410	1.82	1.82	2.82	3.82	4.82	5.82	6.82	7.82	8.82	9.82
415	1.83	1.83	2.83	3.83	4.83	5.83	6.83	7.83	8.83	9.83
420	1.84	1.84	2.84	3.84	4.84	5.84	6.84	7.84	8.84	9.84
425	1.85	1.85	2.85	3.85	4.85	5.85	6.85	7.85	8.85	9.85
430	1.86	1.86	2.86	3.86	4.86	5.86	6.86	7.86	8.86	9.86
435	1.87	1.87	2.87	3.87	4.87	5.87	6.87	7.87	8.87	9.87
440	1.88	1.88	2.88	3.88	4.88	5.88	6.88	7.88	8.88	9.88
445	1.89	1.89	2.89	3.89	4.89	5.89	6.89	7.89	8.89	9.89
450	1.90	1.90	2.90	3.90	4.90	5.90	6.90	7.90	8.90	9.90
455	1.91	1.91	2.91	3.91	4.91	5.91	6.91	7.91	8.91	9.91
460	1.92	1.92	2.92	3.92	4.92	5.92	6.92	7.92	8.92	9.92
465	1.93	1.93	2.93	3.93	4.93	5.93	6.93	7.93	8.93	9.93
470	1.94	1.94	2.94	3.94	4.94	5.94	6.94	7.94	8.94	9.94
475	1.95	1.95	2.95	3.95	4.95	5.95	6.95	7.95	8.95	9.95
480	1.96	1.96	2.96	3.96	4.96	5.96	6.96	7.96	8.96	9.96
485	1.97	1.97	2.97	3.97	4.97	5.97	6.97	7.97	8.97	9.97
490	1.98	1.98	2.98	3.98	4.98	5.98	6.98	7.98	8.98	9.98
495	1.99	1.99	2.99	3.99	4.99	5.99	6.99	7.99	8.99	9.99
500	1.100	1.100	2.100	3.100	4.100	5.100	6.100	7.100	8.100	9.100
505	1.101	1.101	2.101	3.101	4.101	5.101	6.101	7.101	8.101	9.101
510	1.102	1.102	2.102	3.102	4.102	5.102	6.102	7.102	8.102	9.102
515	1.103	1.103	2.103	3.103	4.103	5.103	6.103	7.103	8.103	9.103
520	1.104	1.104	2.104	3.104	4.104	5.104	6.104	7.104	8.104	9.104
525	1.105	1.105	2.105	3.105	4.105	5.105	6.105	7.105	8.105	9.105
530	1.106	1.106	2.106	3.106	4.106	5.106	6.106	7.106	8.106	9.106
535	1.107	1.107	2.107	3.107	4.107	5.107	6.107	7.107	8.107	9.107
540	1.108	1.108	2.108	3.108	4.108	5.108	6.108	7.108	8.108	9.108
545	1.109	1.109	2.109	3.109	4.109	5.109	6.109	7.109	8.109	9.109
550	1.110	1.110	2.110	3.110	4.110	5.110	6.110	7.110	8.110	9.110
555	1.111	1.111	2.111	3.111	4.111	5.111	6.111	7.111	8.111	9.111
560	1.112	1.112	2.112	3.112	4.112	5.112	6.112	7.112	8.112	9.112
565	1.113	1.113	2.113	3.113	4.113	5.113	6.113	7.113	8.113	9.113
570	1.114	1.114	2.114	3.114	4.114	5.114	6.114	7.114	8.114	9.114
575	1.115	1.115	2.115	3.115	4.115	5.115	6.115	7.115	8.115	9.115
580	1.116	1.116	2.116	3.116	4.116	5.116</				

Але жорстко розташовуючи чотири типи письма на шкалі часу, ми теж впадаємо в крайність, бо архаїчне, найдавніше піктографічне письмо і сьогодні не вмерло. Воно широко використовується в дорожньо-транспортних знаках та на упаковках, на вокзалах, його пропагують для вивчення іноземної мови в комбінації разом з буквенно-звуковим письмом для малих дітей, а ідеографічне (математичні, астрономічні, хімічні, фізичні, комп'ютерні знаки та символи) використовується в науці та техніці.

Ідеографічним письмом користувались стародавні шумери, китайці, сюди також відносяться цифри і математичні чи астрономічні (будь-які науково-технічні знаки).

Критские знаки	Их про- изведе- ние В. Ге- оргиеву	Фини- кийские буквы	Их про- изведе- ние
𐤀 𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	а	𐤀	а
𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	ба, на	𐤅	б
𐤉 𐤊 𐤋	го, ко	𐤉	г
𐤌 𐤍 𐤎	да, га	𐤌	д
𐤏 𐤐	ва, у	𐤏	приды- хание
𐤑 𐤒	ва, у	𐤑 𐤒	в
𐤓 𐤔 𐤕	зо	𐤓	з
𐤖 𐤗 𐤘	ла	𐤖	х
𐤙	те	𐤙	т
𐤚	ве	𐤚 𐤛	й
𐤜 𐤝	ка	𐤜 𐤝	к
𐤞 𐤟	ла	𐤞	л
𐤠 𐤡 𐤢 𐤣	мн	𐤠 𐤡	м
𐤤 𐤥	на	𐤤	н
𐤦 𐤧 𐤨 𐤩	са, ле	𐤦	с
𐤪 𐤫 𐤬	о	𐤪	е
𐤭 𐤮 𐤯 𐤰	ве	𐤭	п
𐤱 𐤲 𐤳 𐤴	се, са	𐤱 𐤲	ш
𐤵 𐤶	ку	𐤵 𐤶	к
𐤷 𐤸 𐤹 𐤺	ро, ра	𐤷	р
𐤻 𐤼 𐤽	си, се	𐤻	ш
𐤿 𐁀 𐁁 𐁂	та, га	𐤿 𐁀	т

62. Сопоставление финикийских букв со знаками линейного критского письма (из статьи «Письмо» И. Дьяконова, В. Истрина, Р. Кинжалова — БСЭ, изд. 2)

210

рис 2

Поступово за часто вживаними, опорними словами-картинками (піктограмами) поступово закріпилось їх словесне значення. Тепер кожен знак означав слово або його морфему (мінімальна смислова складова частина слова). Так відбулось перетворення піктографічного, малюнкового письма в ідеографічне. (мал. 3)

Ієрогліфи в перекладі “священне письмо, висічене на камені”. Цей термін застосовували греки для єгипетських письмен на храмах та обелісках. Ієрогліфи теж відносяться до ідеографічного письма, бо вони ще не зовсім втратили зв’язок з рисуночним письмом.

Складове письмо. Його знаки означають склади у слові. Сюди відносяться крітське лінійне письмо А і В, кіпро-мінойський силлабарій, індійські системи письма брахмі та відносно нова індійська офіційна писемність деванагарі. Склад передає комбінацію голосна-приголосна (або навпаки), чи ізольовану голосну на правах складу – а, і, у, о. [3].

Буквенно-звукове письмо – це така писемність, знаки якої (літери), означають окремі звуки мови. Цією системою ми користуємось зараз, це історично найновіша система письма. *Якраз помилка багатьох дослідників полягає в тому, що вони шукають в розмаїтті трипільських орнаментів слідів сучасного буквенно-звукового письма, якісь окремі літери, хоча для трипільців це ще хронологічно неможливо в ранньому. шумерському світі ще не було буквенно-звукового письма. У енеолітичному світі трипільців, близьких до шумерів, його не може бути також.* Треба концептуально визначитись, що ми маємо право вважати за писемність згідно нових світових підходів? Так, татуювання, одяг, танці, пісні, обряди, архітектура, орнаменти посуду та житла промовляли до людей мовою фарби, жестів, міміки, тощо. Але це ще не писемність, хоча в малюванні ми вже маємо її початки. Частота і повторюваність знаків на різних предметах є головною прикметою розвиненої системи письма.

Буквенно-звукове письмо ділиться на два головних типи: це

1. *консонантно-звукові системи письма семітських народів* (фінікійське, угарітське, арамейське, давньоєврейське, арабське). *Письмові знаки показували тільки приголосні (консонанти).* Голосні або взагалі не писали, або передавали через близькі до них приголосні чи за допомогою спеціальних значків, над-або під-рядком, подібно як “титло” в старослов’янській мові. Це пов’язано з особливістю семітських мов, з їх побудовою кореневих основ слів на приголосних.

2. *вокалізовано-звукові системи письма індоєвропейських народів* (кіпро-мінойський силлабарій, грецька, латинська, українська, російська, тощо). Тут письмові знаки рівноправно означали як приголосні, так і голосні звуки мови та особливо відкриті склади, через що, наприклад, українська та італійська мови вважаються дуже мелодійними.

В глибоку давнину, очевидно, *усі мови були так чи інакше коренеізолюючими*, тобто короткі слова-поняття граматично ще не змінювались, а зв’язок між ними здійснювався за допомогою інтонації(мелодійно), порядку слів у реченні та деяких службових слів-детермінативів. В китайській мові і досі велика роль належить мелодії.

Згодом з’являється *аглюнативний тип мови* (шумерська, японська, корейська, тюркські мови), де слово легко розкладається на незмінний смисловий корінь та афікси (суфікси і префікси), які показують зв’язок між словами. І нарешті існує тип *флексивних мов* (українська, російська, німецька), де корінь слова та афікси настільки тісно переплітаються, що їх часом нелегко виділити.

Ізольована мова шумерів, де вона виникла і розвивалась? Нас цікавить мова шумерів для порівняння з мовою трипільців. Шумери розмовляли рідкісною очевидно індо- або до індоєвропейською субстратною мовою аглюнативного типу з переважанням однокладових коротких слів. Міфологічний словник називає їх народом невідомого походження. Найраніші пам’ятки писемності шумерів знайдені в Уруці (Джемдет-Наср) і відносяться до II пол. IV тис. до н.е., тобто до часу переселення шумерів у долину Тигра та Євфрата і заснування ними міст-держав – Ур, Урук, Ніппур, Еріду, Лагаш, Ларса.

Що ж вважають за ранні графеми шумерів, які вони на вигляд? Найдавніші писемні знаки нагадують піктографічне рисункове письмо. Це голівки людей, козлів, биків та риби. Проте їх вже не вважають піктограмами через те, що вони не утворюють розповідної картини з сюжетом, а постають як цілком незалежні, не пов’язані між собою рисунки, що передають окремі поняття. *Вони постають вже як готовий продукт, як логограми, на момент переселення шумерів до Месопотамії. Ми не бачимо на цій території проходження усіх етапів розвитку письма. Піктографічна стадія розвитку писемності пройшла десь у другому місці, на стороні* [5, с. 100].

Графічно вони чимось нагадують логограми з Фестського диску, знайденого на Криті.

З сучасних українських вчених Ю. Шилов разом з шумерологом Кифішиним, вважає, що витоки Шумеру слід шукати на Україні, а саме в графіті Кам’яної Могили Шу-Нун під Мелітополем. Київський мовознавець Тищенко заперечує саму думку про клинопис Кам’яної Могили, а Ю. Мосенкіс не вважає шумерів індоєвропейцями і цитує Оппенгейма [6]: “Майже не викликає сумніву, що принцип логографічного письма був винайдений не шумерськими попередниками тих месопотамців, яким належать найраніші з визнаних шумерськими написів на глині”. Де це трапилось і хто такі були ці загадкові попередники невідомо.

Найдавніші шумерські написи обліково-господарчі. Вони будуються за схемою: число та знак предмету обліку. Для цифр використовують спеціальні значки. Так, 60 передавали у вигляді півмісяця-човника, 10 – у

вигляді кружечка, одиницю – у вигляді чашечки. Таким чином, цифра 74 матиме вигляд: 60 + 10 + 1,1,1,1. Поруч малювали знак кози чи вівці, тобто предмет обліку. Для передачі конкретних понять (сонце, місяць, зірка, будинок, людина, вода) у всіх логографічних системах письма народів світу спочатку креслили схематичні зображення цих предметів чи явищ. Наприклад, у єгипетському ієрогліфічному письмі сонце зображували як коло з крапкою у центрі, воду хвилястими лініями, ном (округ чи область) – прямокутником землі, поділеним зрошувальними каналами на рівні частини. Щоб відрізнити частини мови та уникнути омонімії з часом почали використовувати своєрідні детермінативи – уточнюючі показники – додаткову штриховку, якісь рисочки, тощо. Щоб передати слова абстрактного значення єгиптяни, наприклад, використовували такі прийоми (користуючись термінологією поетики, за Шампольйоном):

1. *Спосіб синекдохи, тобто зображення частини замість цілого.* Так, логограму “воїн” передавали як дві руки (замість цілої людини), одна тримала щит, а друга спис.

2. *Спосіб метонімії, тобто зображення причини замість наслідка, інструмента замість виробу, органа тіла замість функції цього органу.* Так, дієслово “ходити” писали у вигляді двох ніг, а “бачити” у вигляді очей.

3. *Спосіб метафори, тобто зображення предмета чи явища, з яким асоціюється дане слово.* Наприклад, слово “жадібний” креслили у вигляді крокодила.

4. *Загадковий (енігматичний) спосіб, коли зв'язок між словом та зображенням був непрямий, прихований і базувався або на омонімії (омоніми – слова однакові на вигляд, але з різним значенням). Наприклад: замок-фортеця – дверний замок, ключ-джерело – ключ від замка), або внаслідок неї на якомусь повір'ї чи легенді.* Так символом єгипетської богині справедливості Маат було страусове перо і ієрогліф “справедливість” передавався ним же. Чому? Тому що перо справедливо симетричне, його права половина дорівнює лівій.

Поетична образність мови, якою ми захоплюємось нині в давнину передавала образно-речове мислення людей в усьому світі. Релікти цього у вигляді кеннігів-складних метафор, щедро розсипані, наприклад, у скандинавській “Старшій Едді”. “Жолудь духу” – серце”, “вепр хвиль” – корабель. Замість слова “щедрість” єгиптяни казали “простягнути руку”, замість абстрактного поняття “розум” – “гострий зір”. У шумерів зафіксовані такі комбінації логограм: птах + яйце = народжувати; хліб + рот = їсти; зірка + вода = дощ; тощо. Прийом поєднання двох конкретних образів (логограм) для передачі якогось абстрактного значення широко застосовувався і у китайців.

Паралельно йшов процес схематизації, спрощення рисуночних знаків. Це добре видно на прикладі двох типів єгипетського письма, складного ієрогліфічного та спрощеного демотичного. З кінця IV ст. до н. е. шумерські письмена теж втрачають свій малюнковий вигляд і перетворюються на клиноподібні палички, тобто клинопис. Найдавніші знаки для складів у шумерів виникли на поч. III тис. до н.е. з логограм, що позначали односкладові слова, характерні для їхньої мови. У наступній за часом вже семітській асиро-вавилонській мові переважали тричленні слова. Останні таблички з вавилонськими клинописними знаками відносяться до кінця I тис. до н.е.

Загадкова табличка з с. Лишнівки. (мал.4) Для нас важливий момент, що первісно знаки *креслились* по сирій глині, а пізніше їх стали *видавлювати* (клинопис). Табличка з села Лишнівки не клинописна,

ієрогліфічні знаки на ній прокреслені, часом недбало. Історія знахідки темна і неясна, схоже, що на таких артефактах завжди буде тяжіти якийсь незрозумілий табу. Поширена думка, що писемних табличок на теренах України не було і бути не може, бо, за словами класика, “це просто неможливо”. Багато серйозних науковців однозначно вважають їх підробками або сувенірами. Тим часом, Ю. Мосенкіс згадує про “системи знаків трипільської культури, давньобалканських культур Румунії й Болгарії”, “в тому числі знамениті тертерійські таблички”, синхронні з критським письмом [5, с. 32]. *Їх необхідно опублікувати в одному ряду з усіма відомими на сьогодні табличками з України, щоб скласти якийсь цілий уявлення про проблему.*

Опис таблички. Археолог Г. Охріменко обстежив місце знахідки у с. Лишнівка на Волині і виявив там пізньотрипільську кераміку. [7, с. 80]. Кілька таких табличок з Волині були в колекції видатного українського археолога, доктора історичних наук В. М. Даниленка. Вчений такого рангу навряд чи став би займатися підробками чи збирати їх. Де зараз сама табличка невідомо. Її фото нещодавно надав волинянам проф. Д. Телегін для публікації. У трьох колонках вміщено по 4 знака, всього їх 12. Крім того по краях таблички видніється якийсь дрібний нерозбірливий напис. В центральній колонці накреслено 4 восьмикінцеві зірки, в двох бічних колонках різноманітні знаки. Отже кожній центральній зірці відповідають правий і лівий ієрогліфи. Деякі з них нагадують кіпро-мінойський силабарій.

Егейське культурне коло. Ще чверть віку тому талановитий археолог-античник В. В. Лапін, виходячи зі свого 20-літнього досвіду розкопок на о. Березань у Чорному морі, ставив питання про дуже давні середземноморські впливи на Північне Причорномор'я та їх пережитки-релікти. Варто згадати кинджали мікенського типу усагівської культури, або грецькі причорноморські кам'яні склепи VI-V ст. до н.е., що за архітектурою відтворювали стародавні мікенські. Створювалось враження, що деякими елементами давнього кіпро-мінойського силабічного письма греки продовжували користуватися в побуті ще у VI ст. до н.е., про що свідчать графіті та дипинто з о. Березань. Ця думка, яку поділяв в ті часи В. М. Даниленко стосовно трипільської культури (“Выше были охарактеризованы явления в которых неизменно присутствуют два компонента – автохтонный и пришлый (...) Буго-днестровская культура возникла на пограничье двух миров – восточного, охотничье-скотоводческого (...) и западного – земледельческого, охватывавшего Восточное Средиземноморье и примыкающую к нему балкано-дунайскую часть южно-европейского ареала” [2, с. 28], – ця думка вважалась настільки крамольною, що з неї тільки насміхались. Час довів правоту вчених. Тепер уже відкрито пишуть про “егейське культурне коло” про величезне культурне середовище від Криту до Києва, починаючи з неолітичних культур. Втім, ця думка зовсім не нова. Вперше вона прозвучала ще до революції. Згодом її висловлював англійський дослідник Чайльд Гордон, який трактував Трипілля як продукт дальшого розвитку дунайської культури [8]. А ця культура пов'язувалась ним з переселенням з егейської частини Європи до середньої Європи населення зі східно середземноморським складом культури. С. М. Бібіков теж вважав, що основні елементи трипільської культури були привнесені з басейну Середземномор'я через вардаро-моравський шлях. Завершення процесу формування трипільської культури на Подністров'ї проходило як злиття прийшлих груп з автохтонним населенням. Але табу на дослідження стародавніх коренів українського народу призвело до того, що ця ідея, разом з думкою про автохтонне походження трипільців, особливо не була в пошані. Зараз поширені уявлення про кілька імпульсів або пересувань середземноморських народів до Північного Причорномор'я і далі на територію сучасної України. Використовуються поняття “перша і друга прабатьківщина” трипільців. [4] Ще видатний вчений Віктор Петров-Домонтович вважав трипільців вихідцями з Середземномор'я. Їхні культурні надбання вплили у скарбницю майбутнього українського народу.

Фінікійська писемність у порівнянні з крито-мінойською. (мал. 4) Вважається, що чисто буквенно-звукову систему письма створили фінікійці (22 літери, напрямок письма справа наліво), хоча їхніми попередниками у цьому були єгиптяни. Але не слід забувати, що *вона була виключно консонантною, тобто будувалась, як і всі семітські системи, тільки на приголосних.* Для єгиптян приголосний кістяк слова давав можливість користуватись цим письмом людям різними місцевими діалектами, що мали різну огласовку. Вважається, що єгипетське письмо послужило базою, на якій вже інші, семітські народи створили своє чисто звукове письмо. Але ще 50 років тому болгарський мовознавець В. Георгієв висунув *гіпотезу про крито-мінойське походження фінікійської писемності.* Як свідчить порівняльна таблиця, знаки та їх вимова дуже подібні. 14 фінікійських знаків збігаються по формі з крито-мінойськими знаками, що позначали склади. До речі і фінікійські написи здебільшого були знайдені на Кіпрі. Античний історик Діодор відмічав: “Кажуть, що фінікійці не були першими винахідниками букв, а тільки змінили форму літер, але оскільки більшість людей користується цим письмом, то його й назвали створеним фінікійцями”. Але навіщо було грекам розвивати *своє вокалізоване письмо на голосних від фінікійського на приголосних,* коли у них вже давно був свій рідний історичний крито-мінойський силабарій з *відкритими складами?* Можливо Діодор мав рацію. Дослідник Криту А.Еванс не сумнівався, що фінікійське письмо почалося з крито-мінойського. Мають рацію і ті дослідники, які вважають, що на о. Кіпрі у *двомовному середовищі згодом сформувався грецький алфавіт на*

основі старого критського лінійного письма, кіпро-мінойського силлабарію на голосних та фінікійського алфавіту на приголосних. Бо цей острів якраз розташований на перехресті шляхів між Єгиптом, Критом, Малою Азією, Сирією та Палестиною[10].

Табличка з с. Лишнівки не вписується в систему буквенно-звукового письма, вона не клинописна, скоріше це логограми чи багатозначні ієрогліфи, з ареалу єгейського світу, які можна порівнювати з синхронними системами письма цього району.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Відейко М. Трипільська цивілізація. – Київ, 2003.
- 2.Даниленко В. Д. Энеолит Украины. – Киев, 1974.
- 3.Древние языки Малой Азии [Сб.].– Москва, 1990.
- 4.Залізняк Л. Л. Проблеми етногенезу українців з позицій сучасної європейської етнології.// Магістеріум: Археологічні студії: Вип. 6.– Київ, 2001.
- 5.Истрин В. А. Развитие письма.– Москва, 1961.
- Відейко М. Трипільська цивілізація. – Київ, 2003.
- 6.Мосенкіс Ю. Л. Мова трипільської культури.– Київ, 2001.
- 7.Охріменко Г., Кучинко М., Кубицька Н. Розвиток керамічного виробництва на Волині.– Луцьк, 2003 (публікація таблички з с. Лишнівка на ст. 79).
- 8.Чайльд Гордон. У истоков европейской цивилизации. – Москва, 1952.
- 9.Rhys Carpenter. The Greek Alphabet Again. // AJA.– Vol. XLII, № 1, 1938.
- 10.John Franklin Daniel. Excavations at Kourion the late bronze age settlement. Provisional report.// AJA. – Vol. XLII, № 2, 1938.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2007р.

Александра Шалагинова.

К вопросу о письменной идентификации трипольской таблички из с. Лишневки на Волыни

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о существовании письменности у народа трипольской культуры. Одним из фактов, подтверждающим эту гипотезу является глиняная табличка эпохи энеолита с графическими знаками, напоминающими иероглифы, которая была найдена вблизи с. Лишневка Волынской области. Автор приводит аналогии знаков на табличке с письменами шумеров и цивилизаций Восточного Средиземноморья.

Ключевые слова: Письмо, иероглифы, пиктограммы, диаграммы, трипольская культура.

A. Shalaginova

The problems identification Plate of Trypillia on the Volyn's village Lyshnivky

Annotation: The paper deals with an existence of the written culture of the Trypil people. This hypothesis is testified by earthenware plate founded in Lyshnivka vil. (Volyn' region) and belonging to eneolite epoch. The plate maintains graphic signs like to hieroglyphs. These signs as was ascertained by an there are like to Shumerian written culture as well as Eastern Mediterranean civilizations.

Key words: Trypil culture, written culture, hieroglyph, pictograms, diagrams.

Рецензії

УДК 82.09(049.32)

Богдан Вол

Рецензія на статтю Паламаря Івана Васильовича “Національне й християнське у світогляді та життєдіяльності М.Шашкевича”.

У дослідженні І.Паламаря глибоко розкрито питання національного і християнського у світогляді та життєдіяльності о.М.Шашкевича – пробудителя Галицької України, показано їх тісний взаємозв'язок. Ця тема є дуже актуальною з огляду на нову історичну перспективу національного відродження і сучасних державотворчих процесів в Україні.

Автор прослідковує обставини життя сучасників о.М.Шашкевича, національний занепад у Галицькому краю, духовний і культурний стан різних верств його українського населення і на цьому тлі – подвижницьку діяльність о.М.Шашкевича.

У праці І.Паламаря простежується як о.М.Шашкевич глибоко порозумів свій народ, його минуле, тогочасні прагнення і потреби, збагнув суть дивного феномену живучості народної традиції. Автор аналізує процес переосмислення М.Шашкевичем багатогранного світу національної символіки, якій поет надав чіткої визначеності та відтворив у своїх творах, що стали своєрідними медитаціями у відновленні зв'язку поколінь галицьких українців.

На фактах життя і творчості Маркіяна Шашкевича розкрито тісний взаємозв'язок рис національного та християнського у його світогляді та діяльності як важливих чинників у формуванні національного світобачення.

Заслугою автора є те, що він показує тісний зв'язок рідної історії, культури, мови і християнської віри у наміченій М.Шашкевичем програмі відродження духовності народу Галицької України. Все це дає підстави рекомендувати дослідницьку працю І.Паламаря до участі в конференції “Історія релігій в Україні”.

Стаття надійшла до редакції 11.07. 2007 р.

УДК 94(477)(049.32)

Віктор Ідзьо

Рецензія на працю доцента Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської”. – Перемишль - 2007, 302с.

Насамперед, слід наголосити на українознавчій та краєзнавчій специфіці праці представника Українського Університету в Москві (УУМ), в Польщі, доцента Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” Перемишль-2007, 302с., яка розкриває історію та релігійну культуру українського життя, українських сіл, які сьогодні поза межами України, в діаспорі, в сусідній Польщі.

Тому розповідь про минуле і сьогодення етнічно - українських сіл Кобильниць Волоської і Руської, які знаходилися в межах Яворівщини в Україні, а з 1945 року на Любачівщині в Польщі є дуже актуальною для українського світового наукового простору, який вивчає сучасне українознавство та краєзнавство.

Слід наголосити, що вивчення історії сіл і міст в умовах відновлення незалежності України постає перед нами в новій негайній необхідності, тому працю Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” постає перед нами як сучасне новаторство у вивченні історії населених пунктів, сіл та міст України.

Через призму з'ясування історичної долі сіл Кобильниць Волоської і Руської проглядається доля українських селян і міщан цілого українського Закерзоння, які попали в ХХ столітті в найжостокі випробування внаслідок “Акції Вісла”.

Слід наголосити, що у своїй праці історичне минуле сіл Кобильниць Волоської і Руської, доцент Михайло Козак з'ясовує на добре проаналізованих ним свідченнях документів польських та українських архівів, які підкріплює свідчення людей які зафіксували історичні спомини про минуле і сучасне розвитку історії сіл, які збереглися в пам'яті мешканців сіл старшого покоління.

Власне дякуючи такому методологічному українознавчому та краєзнавчому підходу праця доцента Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” є новітнім проявом наукового дослідження, яке є прикладом для усього українського громадсько-культурного простору, який займається українознавчими та краєзнавчими дослідженнями.

Враховуючи аспекти краєзнавчого дослідження, які автор сконцентрував в семи розділах: I- “Історичне минуле Кобильниць :Волоської і Руської; II- Виникнення і поширення християнства на землях Надсяння”; III-

Культура, освіта побут; IV- Між двома світовими війнами; V- Післявоєнні трагедії кобильчан; VI- Українське підпілля, як самозахист українського населення; VII- Відродження на руїнах - автор історико-краєзнавчого дослідження відповідно організував текст своєї праці, відійшов від деяких стандартів та видів аналізу, традиційних для наукових праць.

І це зрозуміло, оскільки всю цю відмінність яскраво розкриває історико-краєзнавча специфіка, у якій висвітлено необхідні краєзнавча характеристика проблематики, методології, аналізу літератури, об'єкта і предмета краєзнавчого дослідження.

Як бачимо з джерельної бази праці доцента УУМ Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської”, її виходу передувала багаторічна пошукова праця численних розпорошених і не систематизованих фактів, робота ускладнювалась тим, що більша частина джерел знаходиться в архівах та періодиці міст України та Польщі на території різних країн, де проживає виселена сіл Кобильниць Волоської та Руської в наслідок “акції Вісла” сільська громада.

Автор праці “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” доцент Михайло Козак залучує унікальні бібліографічні матеріали, автентичні документи та фотографії, якими насичена його краєзнавча праця, що дало змогу відтворити естетичний і вербальний смак досліджуваного періоду і становленні та розвитку сіл Кобильниць Волоської та Руської.

Праця Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” демонструє глибоке відчуття українського сільського життя, реанімує пам'ять про цілі його пласти історії людей які проживали і народилися в селах Кобильниць Волоська та Руська, зокрема єпископа Петра Крика, апостольського Екзарха для українців католиків візантійського обряду в Німеччині і Скандинавії, що актуально не лише для громадських діячів в Україні та Польщі, але й для громадських кіл української світової діаспори.

Слід наголосити, що праця Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” синхронно аналізує історичну спадщину та культурні надбання, а також боротьбу за соціальне та національне визволення жителів сіл Кобильниць Волоської і Руської в контексті національно-визвольної боротьби Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії у 30-50 роках ХХ століття.

Просуватися у цьому напрямку донедавна не давала змоги тривала історична дискримінація українського національно-культурного життя тоталітарного режиму в радянській Польщі.

Аналізуючи великий масив історичних фактів, Михайло Козак в праці “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” викриває той катастрофічний обрив розвитку сіл після “Акції Вісла”, яка відбулася в 1947 році.

Окрім українознавчої цінності, зібраний фактаж, який сконцентрований в семи розділах праці Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” вже зараз виконує дидактичну і підручникову функцію, яка може використовуватися зокрема для навчального процесу в Українських ліцеїв міст Перемишля, Лігніці та інших науково-освітніх закладах Об'єднання українців в Польщі, зокрема на кафедрі українознавства Варшавського університету.

Таким чином, можна наголосити, що краєзнавча праця Михайла Козака “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської” це практичний внесок у розбудову сучасної моделі українського краєзнавства, приклад для громадсько-освітніх та краєзнавчих закладів української діаспори і не тільки в Польщі.

Завершуючи цей стислий аналіз рецензованої історико-краєзнавчої праці слід наголосити, що зміст семи розділів книжки, як наголошує і сам її автор, доцент Михайло Козак, то перша спроба історичного опису подій та аналізу свідчень про події в українських селах Кобильницях Волоській і Руській, які знаходяться на землях Закерзоння.

Дослідження українських сіл, осмислення про події та людей, які відбувалися в цих селах, є необхідністю у сьогоденному житті українців в Польщі.

Таким чином праця “Минуле і сьогодення Кобильниць Волоської і Руської”, наголошує у висновок доцент Михайло Козак є своєрідним заклик до подальших пошуків і краєзнавчих досліджень на території Закерзоння, цього клаптика колишньої української землі...

Стаття надійшла до редакції 19.08.2007р.

Наші автори:

Артюх Вадим - кандидат історичних наук, завідувач археологічним відділом Українського Університету (Москва).

Вол Богдан - кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка (Львів).

Демчук Марія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів)

Дроздова Олена - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та історії Полтавський університет споживчої кооперації України (Полтава)

Захарченко Андрій – викладач української мови та літератури, вчений секретар кафедри українознавства університету “Львівський Ставропігійон” (Львів)

Ідзьо Віктор – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України, академік Міжнародної Академії Наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України (АНВШ), професор університету “Львівський Ставропігійон” (Львів).

Калакура Ярослав - доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т. Шевченка, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Академії Наук Вищої Школи України (Київ).

Кононенко Петро – доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ, академік МСАН, академік УАПН, академік УВАН, директор Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Кононенко Тарас - кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства, заступник директора Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Лазарєва Валентина - молодший науковий співробітник, пошукувач відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Любарская Людмила- науковий співробітник відділу української літератури українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Мазур Олег – науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів)

Медвідь Алла – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовних комунікацій і культури Національної академії ДПС України (Київ)

Медвідь Федір – кандидат історичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат філософських наук, доцент Національної академії ДПС України (Київ)

Мосенкіс Юрій - доктор філологічних наук, професор, академік Української академії наук національного прогресу (Київ).

Паламар Іван - Завідувач біо-бібліографічного відділу Львівського державного музею історії релігії (Львів).

Пришляк Михайло – доктор філософських наук, професор кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики університету “Львівський Ставропігійон” (Львів)

Токар Леонід - кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Шалагінова Олександра – науковий співробітник археологічного відділу Українського Університету (Москва).

Шостак Маргарита - аспірантка відділу української етнології Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Наукове видання

Українознавець

Connoisseur of Ukraine

Випуск V

Комп'ютерний набір під керівництвом
кандидата технічних наук, доцента Василя Смичка
Художнє оформлення Юрій Ісакасян
Комп'ютерна верстка Роман Краєвський

Наукова редакція:

кандидат історичних наук, доцент Макарчук О.Г.
кандидат філологічних наук, доцент Конюхова Л.І.

Літературна редакція:

кандидат філологічних наук, доцент Бичко З.М.
викладач кафедри українознавства, вчений секретар Захарченко А.В.

Переклад англійською мовою:

кандидат філологічних наук, викладач англійської мови Пасічник Г.П.
Старший викладач англійської мови Кузнєцова Л.Р.
перекладач українсько-англійської мови Метко М.І.

За редакцією

**Доктора історичних наук, професора,
завідувача Кафедрою українознавства,
директора Інституту Східної Європи
Академіка відділення українознавства
Академії Наук Вищої Школи України, Ідзьо В.С.**

Підписано до друку 18.04.2007. Формат 60х84/а
Друк резोगраф. Папір офсетний Гарнітура pragmatika.
Ум. Друк. Арк. 32, 81. Обкл.- видд. Арк 23, 48.

Наклад 300 прим. Зам № 123-863.

Видавництво "Сполом"

Свідоцтво ... від 12.01. 1995р.

Адреса видавництва

Адреса редакції: "Українознавець"

Україна, 79008, м. Львів, вул. Кривоноса 10,

тел:(0322) 52-82-22, факс:(0322) 97-10-38,

E-mail:ukrainoznavezz@ukr.net